

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İŞLETMECİLİK PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

145440

**DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARINDA
POLİTİK RİSK VE TÜRKİYE AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Sevgi ÇİLİNGİR

Danışman

Prof. Dr. İkbal AKSULU

145440

2004

EK A Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi / Doktora Tezi / Tezsiz Yüksek Lisans Projesi olarak sunduğum “**Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarında Politik Risk ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

15 /10 /2004

Sevgi ÇİLİNGİR

EK B

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü' nün 07/07/04 tarih ve 13...sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 18...maddesine göre İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans /Doktora öğrencisi Serap Güneş'in .....konulu tezi/projesi incelenmiş ve aday 4...11.../2004 tarihinde, saat 11.15 da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini/projesini savunmasından sonra 9:0 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin/projenin başarılı.....olduğuna oy...barklığı...ile karar verildi.

BAŞKAN

Mehmet Akın
Doç. Dr. İ. Akın

ÜYE

Uludağ
Yrd. Doç. Dr. Nilüfer Güneş

ÜYE

Mustafa Bayraktar

EK C Y.Ö.K. Dokümantasyon Merkezi Tez Veri Formu

**YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ/PROJE VERİ FORMU**

Tez/Proje No: **Konu Kodu:**   **Üniv. Kodu**

- Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez/Proje Yazarının
Soyadı: ÇİLİNGİR

Adı: Sevgi

Tezin/Projenin Türkçe Adı: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarında Politik Risk ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi

Tezin/Projenin Yabancı Dildeki Adı: Political Risk in Foreign Direct Investment and Evaluation in the Context of Turkey

Tezin/Projenin Yapıldığı

Üniversitesi:

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Enstitü:

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Yıl:

2004

Diğer Kuruluşlar:

Tezin Türü:

Yüksek Lisans:

Dili: TÜRKÇE

Doktora:

Sayfa Sayısı: 220

Tıpta Uzmanlık:

Referans Sayısı:

Sanatta Yeterlilik:

Tez/Proje Danışmanlarının

Ünvanı: Prof. Dr.

Adı: İkbal

Soyadı: AKSULU

Türkçe Anahtar Kelimeler

- 1- Uluslararası İşletme
- 2- Doğrudan Yabancı Yatırım
- 3- Politik Risk
- 4- Yatırım Çevresi
- 5- Evsahibi Ülke

İngilizce Anahtar Kelimeler:

- 1- Multinational Corporation
- 2- Foreign Direct Investment
- 3- Political Risk
- 4- Investment Environment
- 5- Host Country

Tarih: 15/10/2004

İmza:

Tezimin Erişim Sayfasında Yayınlanmasını İstiyorum

Evet

Hayır

ÖZET

Uluslararası işletmeler, küreselleşme çağında giderek önem kazanan aktörler haline gelmiştir. Kaynak temini, üretim ve pazarlama faaliyetlerini dünya ölçeğine yayan ve bir kısmının yıllık kazançları çoğu ülkenin milli gelirinden yüksek olan bu şirketler, özellikle doğrudan sermaye yatırımları yoluyla dünyadaki entegrasyon sürecini hızlandırmaktadırlar. Faaliyetleri hem ana ülke ve evsahibi ülkeleri, hem de genel olarak dünya ekonomisini etkilemektedir.

Uluslararası işletmeler ülkelerin ekonomik, kültürel ve politik çevresinde değişiklikler yaratırken, kendi kazanç potansiyelleri de etkilenmektedir. Bu çalışmanın konusu, uluslararası işletmelerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına dair kararlarını etkileyen çevresel faktörler içinde politik gücün risk potansiyelidir.

Politik risk ana ülke, evsahibi ülke ya da genel uluslararası çevreden kaynaklanabilmektedir. Çalışmada ağırlık verilen nokta, evsahibi ülkenin hükümet ortamı, siyasi ortamı ve dış ilişkilerinden kaynaklanan politik risk faktörlerinin doğrudan yabancı sermaye yatırımcısını itici özelliğidir. Bu bağlamda, çekici özelliklerine rağmen potansiyelinin altında yabancı sermaye çeken bir ülke olan Türkiye'nin yatırım belirleyici bir faktör olarak politik riskine dikkat çekilmektedir.

Kullanılan yöntem, işletmelerin uluslararasılaşmasındaki etkenler ve doğrudan yabancı sermaye yatırım belirleyicileri; politik risk türleri ve analizi ile Türkiye'deki yatırım ortamının politik risk tarihçesi hakkında literatür taraması ve yabancı sermaye yatırımcılarıyla daha önceki genel içerikli çalışmalarda uygulanan anket sonuçlarının yorumlanmasını ve Türkiye'nin politik riskleri hakkında hazırlanan bir pilot çalışmanın değerlendirilmesini içermektedir.

Çalışmanın sonucunda evsahibi ülke politik risk faktörleri içinde politik istikrarsızlık ve bürokratik engellerin, Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artış hızını ve mevcut yatırımların kalkınma açısından etkinliğini azalttığı bulgulanmıştır.

ABSTRACT

Multinational corporations have become increasingly important actors in the era of globalization. These companies disseminate their sourcing, production and marketing operations through the globe, and some of them have annual earnings exceeding many countries' national income. They accelerate the global integration process, especially through foreign direct investment. Their operations affect both parent and host countries; at the same time, the world economy.

Whereas MNC's produce changes in countries' economic, cultural and political environment; their own earning potentials are also affected. The theme of this study is the risk potential of political power within the environment factors that affect decisions on FDI.

Political risk may be generated by the parent country, host country or general international environment. The focus of the study is the repulsiveness of political risk factors generated by the government or political environment of the host country, or its foreign relations. In this context, as an investment determinant, political risk of Turkey, a country which attracts foreign investment less than its potential, is emphasized.

The method used consists of literature review on internationalization of firms, FDI determinants, political risk types, political risk analysis and history of Turkey's investment environment; interpretation of survey results from previous studies of general content conducted with foreign direct investors and evaluation of the results of a pilot study prepared on political risks of Turkey.

As a result of the study, it is found out that political instability and bureaucratic constraints within host country political risk factors decrease the rate of inward FDI and the effectiveness of existing investments with respect to development in Turkey.

İÇİNDEKİLER

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARINDA POLİTİK RİSK VE TÜRKİYE AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

YEMİN METNİ	ii
TUTANAK	iii
Y.Ö.K.DOKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
TABLolar	xiii
ŞEKİLLER	xvi
EKLER LİSTESİ	xvii
GİRİŞ	xviii

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İŞLETMELER VE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

1.1. ULUSLARARASI İŞLETME KAVRAMI	1
1.1.1. Çok Ulusluluk Ölçütleri	1
1.1.2. Bazı Çok Uluslu İşletme Tanımları	2
1.2. ULUSLARARASILAŞMA SÜRECİ	3
1.2.1. Uluslararasılaşmayı Etkileyen Faktörler	3
1.2.2. Uluslararasılaşma Aşamaları	5
1.2.3. Uluslararası İşletme Faaliyetleri	7
1.3. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI	9
1.3.1. Kavram	9
1.3.2. Dünyada Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	12
1.3.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler	16
1.3.3.1. Teorik Yaklaşım ve Modeller	17
1.3.3.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarında Çevre Etkenleri	20

1.3.3.2.1. Fiziksel Çevre	22
1.3.3.2.2. Sosyal Çevre	23
1.3.3.2.3. Ekonomik Çevre	24
1.3.3.2.4. Yasal Çevre	26
1.3.3.2.5. Politik Çevre	27

İKİNCİ BÖLÜM

POLİTİK RİSK

2.1. POLİTİK RİSK KAVRAMI	30
2.1.1. Bazı Politik Risk Tanımları	30
2.1.2. Politik Riskin Ölçütleri	31
2.2. POLİTİK RİSK TÜRLERİ VE SINIFLANDIRILMASI	37
2.2.1. Kaynaklarına Göre Politik Risk	39
2.2.1.1. İç Kaynaklı Politik Riskler	42
2.2.1.1.1. Hükümet Riski	43
2.2.1.1.2. Siyasi Ortam Riski	50
2.2.1.2. Dış Kaynaklı Politik Riskler	53
2.2.1.2.1. Ana Ülke Riski	55
2.2.1.2.2. Uluslararası Ortam Riski	60
2.2.2. İşletmeye Etkilerine Göre Politik Risk	62
2.2.2.1. Makro Risk	63
2.2.2.2. Mikro Risk	65
2.3. POLİTİK RİSK DEĞERLENDİRMESİ VE KORUNMA YOLLARI	68
2.3.1. Politik Risk Analiz Yöntemleri	70
2.3.2. Politik Riskten Korunma Yolları	79
2.3.3. Evsahibi Ülkelerde Politik Riski Azaltıcı Eylemler	91

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YATIRIM ORTAMI VE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

3.1. 1980 ÖNCESİ DÖNEM	96
3.1.1. Cumhuriyet Öncesinde DYSY	96
3.1.2. Cumhuriyet Döneminde DYSY	97
3.1.2.1. 1980'e Kadar Yatırım Ortamı	97

3.1.2.2. 1980'e Kadar Yatırımların Durumu	104
3.1.2.3. 1980 Öncesi Dönemin Değerlendirmesi	108
3.2. 1980 SONRASI DÖNEM	111
3.2.1. 1980 Sonrası Yatırım Ortamı	112
3.2.2. 1980 Sonrası Yatırımların Durumu	126
3.2.3. 1980 Sonrası Dönemin Değerlendirmesi	134
3.2.3.1. Türkiye'nin DYSY Performansındaki Eksiklikler	134
3.2.3.2. Rating Kuruluşlarına Göre Türkiye'nin Politik ve Ülke Riski	137
3.2.3.3. Yatırımcılara Göre Türkiye'de Yatırım Ortamı Sorunları	144

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DEKİ POLİTİK RİSKİN DEĞERLENDİRİLMESİ ÜZERİNE

PİLOT BİR ARAŞTIRMA

4.1. ARAŞTIRMANIN AMACI	149
4.2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	149
4.3. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI	150
4.4. ARAŞTIRMANIN TEMEL KISITI	151
4.5. ARAŞTIRMANIN ÖRNEKLEMİ	151
4.5.1. Araştırmaya Katılan Firmalarla İlgili Bilgiler	152
4.5.2. Araştırmaya Katılan Yöneticilerle İlgili Bilgiler	154
4.6. ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE DEĞERLENDİRME	155
4.6.1. Politik Çevre Bilgi Kaynakları	155
4.6.2. Politik Risk Faktörleri	156
4.6.2.1. Politik Tutumlar	156
4.6.2.2. Siyasi Şiddet	158
4.6.2.3. Siyasi Sistem ve İstikrar	159
4.6.2.4. Hükümet Müdahalesi	162
4.6.2.5. Mevzuat Uygulamaları	164
4.6.2.6. Dış Siyaset	169
4.6.3. Politik Riskten Korunma Yolları	171
GENEL DEĞERLENDİRMELER VE SONUÇ	174
KAYNAKÇA	179
EKLER	189

KISALTMALAR

A.B.D. Amerika Birleşik Devletleri

AB Avrupa Birliği

AET Avrupa Ekonomik Topluluğu

AKP Adalet ve Kalkınma Partisi

ANAP Anavatan Partisi

Ar-Ge Araştırma - Geliştirme

BERI Business Environment Risk Intelligence

BGP Büyük Gelişen Pazar

BI Business International

BIT Yatırımların Karşılıklı Korunması Anlaşması/Bilateral Investment Treaty

BM Birleşmiş Milletler

BYKP Beş Yıllık Kalkınma Planı

CHP Cumhuriyet Halk Partisi

CRG Control Risks Group

CRISIS Committe to Restore an Internationally Stable Investment System

DCR Duff and Phelps

DDT Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması/Double Taxation Treaty

DİSK Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

DP Demokrat Parti

DPT Devlet Planlama Teşkilatı

DSP Demokratik Sol Parti

DTÖ/WTO Dünya Ticaret Örgütü/World Trade Organization

DTP Demokrat Türkiye Partisi

DYSY Doğrudan Yabancı Sermaye yatırımı

DYYK Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu

EIU Economist Intelligence Unit

FIAS Yabancı Yatırım Danışmanlık Servisi/Foreign Investment Advisory Service

GATT Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması/General Agreement on Tariffs and Trade

GOÜ Gelişmekte Olan Ülke

GSMH Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GÜ Gelişmiş Ülke
ICC International Chamber of Commerce
ICRG International Country Risk Guide
ICSID Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü için Uluslararası Merkez/International
Center for the Settlement of Investment Disputes
IFC Uluslararası Finans Kurulu/International Finance Corporation
ILO Uluslararası Çalışma Örgütü/International Labor Organization
IMF Uluslararası Para Fonu/International Monetary Fund
İMKB İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
İKV İktisadi Kalkınma Vakfı
KİT Kamu İktisadi Teşebbüsü
M&A Birleşme ve Satınalma/Mergers and Acquisitions
MGK Milli Güvenlik Kurulu
MHP Milliyetçi Hareket Partisi
MIGA Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı/Multilateral Investment Guarantee
Agency
MITI Uluslararası Ticaret ve Endüstri Bakanlığı/Ministry of International Trade and
Industry
MNP Milli Nizam Partisi
MSP Milli Selamet Partisi
OECD Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü/Organization of Economic
Cooperation and Development
OPEC Petrol İhracatçısı Ülkeler Örgütü/Organization of Petroleum Exporting
Countries
OPIC Overseas Private Investment Corporation
ORI Operations Risk Index
PKK Kürdistan İşçi Partisi/Partiya Karkeran Kurdistan
POR Profit Opportunity Recommendation
PRI Political Risk Index
PRS Political Risk Services
PSSI Siyasi Sistem İstikrar Endeksi/Political System Stability Index

R.G. Resmi Gazete
RP Refah Partisi
S&P Standard and Poor's
SHP Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SP Saadet Partisi
T.C. Türkiye Cumhuriyeti
TBMM Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİM Türkiye İhracatçılar Meclisi
TİP Türkiye İşçi Partisi
TL Türk Lirası
TOBB Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜSİAD Türk Sanayici ve İşadamları Derneği
UAI Uluslararası İşletme
UNICEF Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu/United Nations Children's Fund
UNTC Birleşmiş Milletler Ticaret Komisyonu/United Nations Trade Commission
WB Dünya Bankası/World Bank
WHO Dünya Sağlık Örgütü/World Health Organization
WPRF World Political Risk Forecasts
YASED Yabancı Sermaye Derneği
YOİKK Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Koordinasyon Kurulu
YSTK Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu

TABLULAR

Tablo 1: Bazı DYSY Göstergeleri ve Uluslararası Üretim (Milyar dolar, %)	13
Tablo 2: Dünyada Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım Girişleri: 1986-2001 (%)	14
Tablo 3: DYSY Giriş Stoku/Gayri Safi Hasıla (%)	16
Tablo 4: Küresel İşletme Modeli Değişkenleri	20
Tablo 5: Sınır Ötesi Kredi Riski ve DYSY Riski	36
Tablo 6: Politik Risk Olaylarını Sınıflandırma Şemaları	39
Tablo 7: Politik Riski Açıklama Amaçlı Kavramsal Çerçevesel	40
Tablo 8: DYSY'nın Evsahibi Ülkede Kısıtlanması	46
Tablo 9: Uluslararası İşletme Yöneticilerinin 91 Evsahibi Ülkede Karşılaşılan Hükümet Kısıtları Sıralaması	47
Tablo 10: Risk Akışına Göre Risk Türleri I	50
Tablo 11: Risk Akışına göre Risk Türleri II	54
Tablo 12: Makro Politik Riskin İçeriği	65
Tablo 13: Bazı Kamulaştırma Olayları	66
Tablo 14: Mikro Politik Riskin İçeriği	68
Tablo 15: Politik Risk Analizi Yöntemleri	72
Tablo 16: BERI Değişken ve Ağırlıkları	73
Tablo 17: BERI PRI Endeksi ve The Economist Değişkenleri	75
Tablo 18: PSSI Endeks ve Değişkenleri	76
Tablo 19: Ekolojik Yaklaşım Değişkenleri	77
Tablo 20: PRS Tahminlemede Kullanılan Değişkenler	79
Tablo 21: Ülkeden Çıkış Alternatifleri ve Uluslararası İşletme için Stratejik Sonuçları	88
Tablo 22: 1965 Sonuna Dek Çeşitli Yollarla Türkiye'ye Giren DYSY	105
Tablo 23: Türkiye'ye 6224 Sayılı Kanuna Tabi Olarak Giren DYSY (1954-1980)	106
Tablo 24: 1980 öncesinde Bazı Köken Ülkelerin Firma Sayısı ve DYSY Payı Değişimleri	107
Tablo 25: 1980 öncesi Sektörel DYSY Akışı ve Bazı Alt Sektörler	107
Tablo 26: 1968-1979 DYSY/ GSMH Oranları	109

Tablo 27: Türkiye'deki Yatırım Riskinin Başka Ülkelere Kıyasla 20 A.B.D. Şirketi Tarafından Değerlendirilmesi (1972)	111
Tablo 28: Türkiye'de Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşmaları	120
Tablo 29: Türkiye'de Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması (1954-2002)	121
Tablo 30: Türkiye'ye 6224 Sayılı Kanuna Tabi Olarak Giren Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (1980-2003)	126
Tablo 31: 2000-2003 Yılları Arasında Yabancı Sermaye İzinlerinin Yatırım Türüne Göre Dağılımı (Milyon dolar)	129
Tablo 32: İzin Verilen Yabancı Sermayenin Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon dolar)	129
Tablo 33: Türkiye'de Faaliyette Bulunan Yabancı Sermayeli Kuruluşların Ülkelere Dağılımı	130
Tablo 34: İzin Verilen Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı (Milyon dolar)	131
Tablo 35: Türkiye'deki Yabancı Sermayeli Kuruluşların Sektörel Dağılımı	132
Tablo 36: 140 Ülke İçinde UNCTAD DYSY Çekme Potansiyel ve Performans Endeksleri	135
Tablo 37: DYSY Girişlerinin GSMH ve Toplam Sermayeye Oranları (1990-2000,%)	136
Tablo 38: S&P ile Moody's Tarafından Kullanılan Politik Risk Değişkenleri	138
Tablo 39: S&P ile Moody's Tarafından Türkiye'ye Verilen Yıllık Ülke Riski Notları	139
Tablo 40: S&P ve Moody's Tarafından Türkiye'ye Verilen Risk Notlarının Anlamı	139
Tablo 41: Institutional Investor Tarafından Türkiye'ye Verilen Kategorik Risk Puanları (1991-2000)	140
Tablo 42: Euromoney 2000-2003 Dünya Politik Risk Haritası İçinde Türkiye	141
Tablo 43: Heritage Foundation Ekonomik Özgürlük Endeksinde 10 Büyük Gelişen Pazar ve İsrail	143
Tablo 44: Heritage Foundation Ekonomik Özgürlük Endeksinde Türkiye'nin Durumu	143
Tablo 45: Soru Formu İstatistikleri	151
Tablo 46: Araştırmaya Katılan Firmaların Faaliyetlerine Başlangıç Tarihine Göre Dağılımı	152
Tablo 47: Araştırmaya Katılan Firmaların Sektörel Dağılımı	152
Tablo 48: Araştırmaya Katılan Firmaların DYSY Oranı	153

Tablo 49: Araştırmaya Katılan Firmaların Çalışan Sayısı	153
Tablo 50: Araştırmaya Katılan Yöneticilerin Firmadaki Pozisyonu	154
Tablo 51: Araştırmaya Katılan Firmalarca Başvurulan Politik Çevre Bilgi Kaynakları	155
Tablo 52: Araştırmaya Katılan Yöneticilere Göre Firmadaki Yabancı Sermayenin Türkiye'ye Katkıları	156
Tablo 53: Araştırmaya Katılan Yöneticilere Göre Çeşitli Siyasi Grupların DYSY Karşıtı Tutumları	157
Tablo 54: Terörizm ve Genel Grevlerin Araştırmaya Katılan Firmalara Son 3 Yıl İçindeki Etkileri	159
Tablo 55: Araştırmaya Katılan Yöneticilerin Türkiye'deki Siyasi Sistem ve Hükümet İstikrarı Hakkındaki Görüşleri	160
Tablo 56: Siyasi İstikrarsızlığın Araştırmaya Katılan Firmalara Etkileri	161
Tablo 57: Araştırmaya Katılan Firmaların Çeşitli Kararlarına Hükümet Müdahalesi	163
Tablo 58: Araştırmaya Katılan Yöneticilerin Kanunların Uygulanmasındaki Sorunlar Hakkındaki Görüşleri	164
Tablo 59: Araştırmaya Katılan Yöneticiler Tarafından Algılanan Kayıt Dışı Ekonomi ve Haksız Rekabet Seviyesi	165
Tablo 60: Araştırmaya Katılan Firmaların Yerel Firmalarla Haksız Rekabetten Etkilenme Dereceleri	166
Tablo 61: Türkiye'nin Araştırmaya Katılan Yöneticiler Tarafından Algılanan Yolsuzluk Seviyesi	167
Tablo 62: Araştırmaya Katılan Yöneticilere Göre Bürokratik İşlemlerde Yaşanan Sorunlar	167
Tablo 63: Mevzuat Uygulama Sorunlarının Araştırmaya Katılan Firmalara Etkileri	168
Tablo 64: Savaş ve Ambargoların Araştırmaya Katılan Firmalara Etkileri	169
Tablo 65: Türkiye'nin Bazı Uluslararası Örgütlerle İlişkileri ve Taraf Olduğu Anlaşmaların Araştırmaya Katılan Firma Faaliyetlerine Etkileri	170
Tablo 66: Boykota Karşı Araştırmaya Katılan Firmalarda Alınan Önlemler	172
Tablo 67: Hükümet Riskinden Korunmak için Araştırmaya Katılan Firma Yöneticileri Tarafından Başvurulabilecek Yöntemler	173

ŞEKİLLER

Şekil 1: Uluslararasılaşma Aşamaları	6
Şekil 2: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım Ortamı	21
Şekil 3: UAI - Evsahibi Ülke İlişkilerinde Geleneksel Pazarlık Modeli	80
Şekil 4: UAI - Evsahibi Ülke İlişkilerinde İki Katmanlı Pazarlık Modeli	82

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Araştırmada Kullanılan İngilizce Anket formu	189
Ek 2: Araştırmada Kullanılan Türkçe Anket Formu	195
Ek 3: Anket Formu Hakkında YASED Tarafından Hazırlanan Üst Yazı	201

GİRİŞ

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı, özellikle gelişmekte olan evsahibi ülkeler için mali kaynak olmanın yanında teknoloji, yönetim becerisi, ölçek ekonomileri gibi getiriler sağlayan; finansman eksikliğini gidermede kullanım alanı daha serbest olmakla birlikte altından kalkılması giderek zorlaşan dış borçlanmanın yanı sıra veya yerine, arzulanan bir sermaye türü haline gelmiştir. Fakat ülke yöneticilerinin ve yatırımcıların hedefleri farklıdır. Ülkeye faydalı olabilecek türde katma değer sağlayan, teknolojik gelişim yaratan, yerel endüstriyi körükleyen özellikteki yatırımların çekilebilmesi için uygun bir yatırım ortamı gerekmektedir.

DYSY kaynağı olan uluslararası işletmeler, yerel işletmelerden daha fazla sayıda ve daha yoğun biçimde çevre etkenine maruzdurlar. Öte yandan, faaliyetlerini küresel alana yaydıkları için yerel işletmelerin sahip olamayacağı ölçüde faaliyet yeri, finansman kaynağı, güçlü bir ana ülke desteği gibi avantajlara sahiplerdir. Çevresel koşullardan kaynaklanan risk durumunda bu avantajlarını kullanarak yatırım stratejilerinde değişiklik yapabilmektedirler. Uç bir durumda yatırımdan çekilmeleri ve ülke değiştirmeleri mümkündür. Uluslararası işletmeler için çevresel riskler ana ülke, evsahibi ülke ve uluslararası alan boyutlarının hepsinde bulunmakla birlikte; çalışmada evsahibi ülke ve diğer ülkelerle ilişkilerinden kaynaklanan risklere ağırlık verilecek, politik risk evsahibi ülke açısından değerlendirilecektir.

İlk bölümde uluslararası işletmeler ve DYSY kavramsal olarak açıklanmakta, dünyadaki gelişimleri belirtilmektedir. DYSY belirleyicileri hakkında teorik modeller açıklandıktan sonra, fiziksel, sosyal, ekonomik, yasal ve politik çevrenin işletme için yaratabileceği olumlu ve olumsuz koşullar ile, bazı çekici ve itici faktörlere değinilmektedir.

İkinci bölüm politik çevredeki belirsizliklerden oluşan ve kayıp potansiyeli taşıyan politik riskin kavramsal özelliklerini belirtmekte ve genel bir çerçevesini çizmektedir. Uluslararası işletmeler ve özelde DYSY yapan işletmeler için çeşitli çevresel boyutlardan kaynaklanan riskler, kaynak ve etki bazında açıklandıktan sonra, politik risk değerlendirme yöntemleri ve işletmeler için korunma stratejileri gösterilmektedir.

Üçüncü bölümde Türkiye'nin politik risk unsurlarına; tarih içinde olumlu ve olumsuz yatırım ortamı özellikleri, bazı kuruluşlarca belirlenen risk dereceleri ve önceki çalışmalardan hareketle, ülkedeki yatırım ortamı sorunları bazında bir bakış sunulmuştur. Türkiye'nin evsahibi ülke olarak yabancı sermaye yatırımcılarına sunduğu politik ortamın, ekonomik gücü, ekonomik sistemi ve dış ilişkileri ile yakından ilişkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'de bulunan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının politik çevresi, 1980 öncesi ve 1980 sonrası dönem olarak iki ana evreye bölünmüştür. Bu dönemlerde yatırım ortamı başlığında ekonomik yapı ve gelişmelerden kısaca bahsedilirken; politik sistem, hükümet tutumları ve hükümet dışı siyasi gelişmeler daha ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Yatırım durumu başlığı altında DYSY girişleri toplamda, sektörel ve köken ülke bazında incelenmiştir. İki dönem için hazırlanan değerlendirme kısımlarında yatırım ortamı ve yatırım durumu, politik risk faktörleri açısından bir arada ele alınacaktır. Hükümetlerin DYSY'ni ciddi bir ihtiyaç olarak belirlediği ve buna izin veren bir ekonomik sistem dönüşümünün yaşanmaya başladığı 1980 sonrası dönem daha ayrıntılı biçimde değerlendirilmektedir.

Dördüncü bölüm, Türkiye'de bulunan yabancı sermayeli firma yöneticilerinin makro ve mikro politik risk faktörlerini ne ölçüde algıladığını ve firmaların bu faktörlerden etkilenme derecelerini ortaya çıkarmaya yönelik olarak hazırlanan bir pilot araştırmanın bulgularını içermektedir. İkinci bölümde yer alan evsahibi ülke politik risk unsurları, üçüncü bölümdeki literatürde yer alan Türkiye'nin politik yatırım ortamı sorunlarına ağırlık verilerek bir araya getirilmiştir. Politik risk kaynağı olabilecek tutumlar, siyasi şiddet, sistem ve hükümet istikrarsızlığı, hükümet müdahalesi, mevzuat uygulama sorunları ve dış siyaset unsurları hakkında araştırmaya katılan yöneticilerin görüşleri toplanmış; politik riskin tanımında yer alan işletme etkisine ilişkin yönetici yorumları değerlendirilmiştir.

Politik risk ve Türkiye'nin siyasi yatırım ortamı sorunları hakkında literatür taraması yoluyla temin edilen bilgiler ile pilot araştırma bulguları ise, genel değerlendirmeler ve sonuç bölümünde bir araya getirilerek yorumlanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İŞLETMELER VE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

1.1. ULUSLARARASI İŞLETME KAVRAMI

Küreselleşme, teknolojinin ilerlemesi ve bu ilerlemeyi sağlayan liberal ekonomi ile paralel olarak gelişen bir süreçtir. Bu süreç, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ivme kazanarak ekonomik, siyasi ve sosyal boyutlarıyla uygarlığı dönüştürürken işletmeleri de etkilemiş ve bugün “çok uluslu”, “küresel”, “uluslarötesi”, “uluslararası” gibi kavramlarla nitelenen organizasyon türlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu tarz işletmeleri yerel olanlardan ayıran, faaliyetlerinin birden fazla ülkeye yayılmış olmasıdır. Bu faaliyetlerin türü ve boyutuna göre işletmeler değişik şekillerde adlandırılmaktadırlar.

1960 yılında ilk kez “çok uluslu firma” kavramını kullanan David Lilienthal; bu kavramla kendi ülkeleri dışında, portföy yatırımları ve satış acenteliği gibi çalışmaların ötesinde doğrudan doğruya yönetim sorumluluğu içeren üretim ve ticaret faaliyetleri içinde bulunan Amerikan firmalarını ifade etmiştir¹. Bu tarihten sonra, akademisyenler tarafından işletmelerin bir kısmı, belirli ölçütlere göre yerel işletmelerden ayrı biçimde tanımlanmıştır.

1.1.1. Çok Ulusluluk Ölçütleri

1980’lerin sonlarına dek literatürde geçen ve kavramın oluşturulması amacıyla değişik şekillerde birleştirilen çok ulusluluk kriterleri şöyle sıralanabilir²:

A. Objektif kriterler: Çok ulusluluğu belirleyen yapısal kriterler, yabancı faaliyet sayısı, şubelerin mülkiyeti, örgüt yapısı, üst yönetimin uyruğu ve diğer değişkenler

¹ Haluk A. Kabaaliolu. “Çok Uluslu İşletmeler ve Bazı Tanım Denemeleri”. Özalp, İnan (der.), Uluslararası İşletmecilik (Seçme Yazılar). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1986. ss.451-452.

² Simcha Ronen. Comparative and Multinational Management. Canada: Wiley Series in International Business, 1986, s.14’ten aktaran Can Mutlu, Esin, Uluslararası İşletmecilik. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş. 1999, s.11.

olarak; faaliyet kriterleri ise tamamen ülke dışından sağlanan kazanç ve satışlar ile çalışanların sayısı, dolaylı ülke dışı satışlar ve yabancı uyruklu çalışanların sayısı toplam kazanç ve satışların yüzdesi ve benzeri değişkenler olarak belirtilebilir.

B. Subjektif (davranışsal) kriterler: Bu kriterler, ana merkezin etkisinde kalınan kadrolaşma yaklaşımları (etnosentrik, polisentrik, regiosentrik, geosentrik) ve diğer değişkenleri kapsamaktadır.

1.1.2. Bazı Çok Uluslu İşletme Tanımları

Robock ve Simmonds, çok ulusluluğun firmanın iş yaptığı ülke sayısı ve sahiplerin ya da üst yöneticilerin uyrukları gibi yapısal faktörlere, yabancı ülkeden elde edilen ya da yabancı ülkeye devredilen kazançlar, satışlar veya çalışanlar oranı gibi performans kriterlerine, ya da yönetsel davranış pratiklerine göre belirlendiğini saptamış ve literatürdeki uzlaşmazlığın sebebinin bu tarz işletmelerin farklı yapılar arzemesi olarak belirtmişlerdir. Robock ve Simmonds, “çok uluslu”, “uluslarötesi” ve “uluslararası” işletme kavramlarını “bir merkez büro tarafından kontrol edilmekle birlikte operasyonları pek çok ülkeye yayılmış olan özel, kamusal ya da karma şirketler kümesi”³ olarak tek bir tanımda birleştirirken, bu kavramların farklı tanımları da mevcuttur. Örneğin:

- Uluslararası işletme: Kendi ülkesi dışında bir veya daha fazla ülkede faaliyette bulunan işletme,
- Çok uluslu işletme: En az iki ülkede mülkiyeti kısmen veya tamamen kendine ait olarak üretim ve pazarlama faaliyetlerinde bulunan, kendisine ait işletme stratejileri olan ve bu stratejileri tüm bağlı kuruluşları veya şubelerinde uygulayan işletme,
- Uluslarötesi işletme: politik ve ekonomik sınırların ötesinde faaliyet gösteren, yönetim ve mülkiyet yapısından dolayı tek bir ulusal kimliğe sahip olmayan işletme,
- Uluslarüstü işletme: uluslararası anlaşma yoluyla kurulan, uluslararası bir organ tarafından tescil ve kontrol edilen, hukuki olarak milliyeti bulunmayan işletme.⁴

³ Stefan H. Robock ve Kenneth Simmonds. International Business and Multinational Enterprises. Boston: Richard D. Irvin, Inc., 1989, s.6.

⁴ Can Mutlu, a.g.e., ss. 9-10.

- Küresel işletme: Tüm fonksiyonel alanlarda olmak üzere, operasyonlarını dünya çapında standartlaştıran işletme.⁵

Günümüzde küresel çapta faaliyette bulunan işletmelerin çoğu, bir “ana ülke”ye tüzel kişilikleriyle bağlı merkez kuruluşlarca yönetilmektedir. Gerçek anlamda uluslarüstü ya da uluslarötesi işletmelerin varlığı tartışmalıdır. Bu çalışmada, tanımı için faaliyetlerin tek bir ülkeyi aşması yeterli olan “uluslararası işletme” kavramı, yukarıda bahsi geçen her tür işletmeyi ifade edecek biçimde kullanılacaktır.

1.2. ULUSLARARASILAŞMA SÜRECİ

Uluslararası bir işletme, yapı ve içinde bulunduğu koşullar itibariyle yerel bir işletmeden farklı özellikler arzeder. Faaliyetleri tek bir ülkeyi aşan işletmenin çevre koşulları ve bu koşulların yol açacağı risk faktörü artmaktadır⁶. İşletme, artık hem yerel (ana ülke), hem yabancı (evsahibi ülke), hem de uluslararası ortam çerçevesinde çalışmaktadır. Yerel bir işletme de uluslararası çevre faktörlerinden etkilenebilir ancak bunun seviyesi ve uygulanabilecek stratejiler farklıdır. Çevre faktörlerinin çeşitliliği ve çelişebilirliği sebebiyle karar alma mekanizması da yerel bir işletmeye göre daha karmaşıktır.⁷

1.2.1. Uluslararasılaşmayı Etkileyen Faktörler

Uluslararası işletmecilik faaliyetleri, yerel olana göre daha karmaşık ve riskli bir ortamda gerçekleştirilmesine rağmen, yerel bir işletmeyi uluslararasılaşmaya yönelten bazı faktörler mevcuttur. Genel olarak “ana ülkeden itici” ve “evsahibi ülkeye çekici” olarak sınıflandırılan bu faktörlerin başlıcaları şunlardır⁸:

⁵ Donald E. Ball ve Wendell H. McCulloch, Jr. International Business: Introduction and Essentials. Boston: Richard D. Irwin, Inc., 1990, s.19.

⁶ Robock ve Simmonds, a.g.e., ss.8-10.

⁷ Ball ve McCulloch, 1990, a.g.e., ss.13-17.

⁸ Alan M. Rugman ve Richard M. Hodgetts. International Business: A Strategic Management Approach. New York: McGraw-Hill, Inc., 1995., s.40.

- Yerel iş ortamında meydana gelen periyodik dalgalanmaların yol açtığı risk ve belirsizliklerden korunma,
- Mal ve hizmetlerde gelişmekte olan küresel pazarlardan faydalanma,
- Dış rekabetteki artışla mücadele ederek dünya pazar payını artırmak için “rakibi takip” stratejisini uygulamak için rakiplerin ana ülke pazarında faaliyette bulunma,
- Operasyonları hedef pazara yaklaştırarak taşıma ve aracı kuruluş gibi maliyetleri azaltma, yerel kaynaklardan faydalanma ve hedef pazarın ihtiyaçlarına daha hızlı cevap verebilme gibi sebeplerle uygulanan “kontrolün içselleştirilmesi” stratejisi,
- Dış pazarın içinde faaliyette bulunarak tarife duvarlarını aşma,
- Teknolojik üstünlükten faydalanarak ürünleri doğrudan üretme.

Ball ve McCulloch’a göre ana ülke dışına ihracat yerine o ülkede üretim faaliyetinde bulunma, birbiriyle bağlantılı olan şu sebeplerle tercih edilmektedir⁹:

1- Kar ve satışları artırma:

- Yeni pazarlara açılarak yerel pazarın kısıtlarından kurtulma,
- Üretim maliyetlerini azaltarak veya toplam geliri yükselterek karlılığı artırma,
- Ana ülke pazarı için ürün elde etme,
- İşletmenin genişleme istemini karşılama.

2- Kar ve satışları dış rekabetten koruma:

- Yerel pazarı koruma: İşletme rakip işletmenin ana ülkesinde faaliyet göstererek rakibin kendi ülkesine harcayacağı enerjiyi azaltabilir, ürünler ucuz ithal mamullerle rekabet halindeyse işletme bunların üretildiği yerde üretim yaparak maliyet avantajını yakalayabilir.
- Dış pazarı koruma: Hedef pazar ülkesindeki döviz kontrolü gibi korumacı yaklaşımlar ihracatı zorlaştırıyorsa, hammadde temini kolaylaşacaksa, hedef pazardaki teknoloji ve yönetim becerisinin ithali zorsa, hedef pazar yerel ülkeden daha istikrarlı bir faaliyet ortamı sunuyorsa da işletmeler burada üretimi tercih edeceklerdir.

⁹ Robock ve Simmonds, a.g.e., ss.40-52.

Dunning'e göre ise, uluslararasılaşma aşağıda sıralanan bir dizi etkene bağlı olarak gerçekleşir:¹⁰

- Öğrenme etkisi: Uluslararasılaşma aşamalarının her biri işletmenin tecrübe kazanmasına ve süreci daha ileri götürmesine yardımcı olur.
- Ölçek ekonomisi: Yurt içi üretim kapasitesinin ölçek ekonomisine yetmediği noktada işletme üretim faaliyetini yurt dışına taşıma ihtiyacı içinde olacaktır.
- Üretim sürecinin esnekliği ve arz potansiyeli: Bunların yüksek oluşu uluslararasılaşma kararını kolaylaştırmaktadır.
- İthalat kısıtlamaları ve ihracat teşvikleri: Dış ülkelerde bu koşulların varlığı o ülkelerde üretimi pazarlamadan daha karlı hale getirmektedir.
- Rakip firmaların davranışları: Pazar payının belirlenmesinde ilk giren olmanın avantajlarından faydalanmak için işletmeler söz konusu pazarda faaliyetlerini artırma ve yoğunlaştırma isteminde olacaktır.
- Uluslararası taşıma maliyetleri ve idari harcamalar: Bunların yüksek oluşu da işletmeyi dış pazarda faaliyete yönlendirmektedir.

1.2.2. Uluslararasılaşma Aşamaları

Uluslararası işletmeler doğrudan bu şekilde kurulmaktan ziyade, yerel bir işletmenin geçtiği bazı aşamalar sonucunda faaliyetlerini uluslararası alana taşıyarak dönüştüğü yapılardır. Genellikle gözlenen aşamalar, faaliyetlerin çeşidi açısından yurtdışı pazarlamadan üretime, faaliyet yeri açısından iki ülkeden küresel ölçeğe, faaliyetlere hakimiyet açısından portfolyo yatırımları ya da dış satımdan doğrudan yatırıma doğru gerçekleşmektedir. Örneğin, Dunning' e göre uluslararasılaşma süreci altı kademelidir ¹¹:

- 1- İhracat: İşletmenin dış pazarlarla tanışma dönemidir.
- 2- Doğrudan satış ve pazarlama: Yabancı ülkelerde birimler açılarak pazarlama faaliyeti yoğunlaştırılır.
- 3- Dışarıda ortak üretim: Üretim aşamasının bir kısmı dış ülkeye transfer edilir.

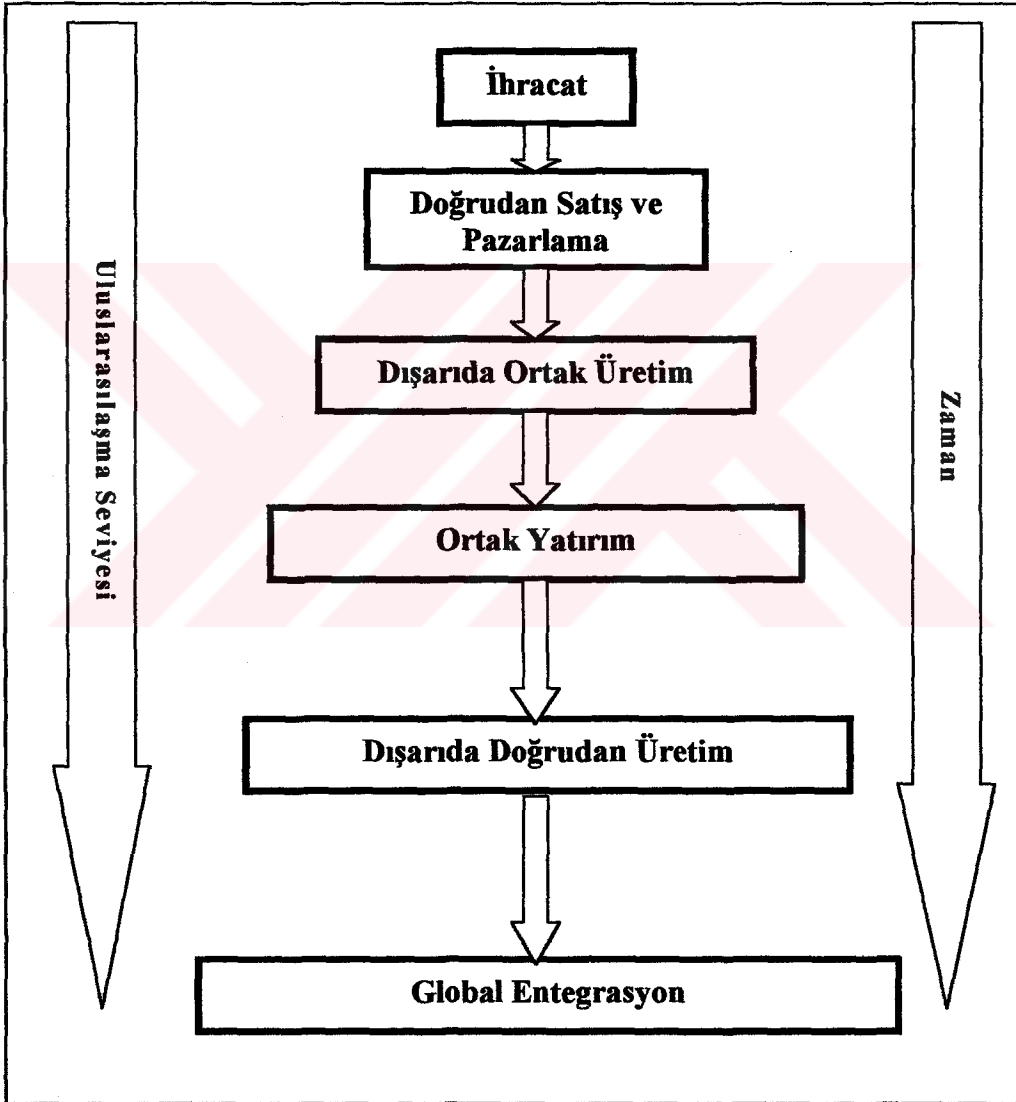
¹⁰ Can Mutlu, a.g.e., s.79.

¹¹ John Dunning. Multinational Enterprises and the Global Economy. Wakingham: Addison-Wesley Publishing, 1993., s.193'ten aktaran Can Mutlu, a.g.e., ss.84-85.

- 4- Ortak yatırım: Uluslararasılaşmanın en önemli adımudur.
- 5- Dışarıda doğrudan üretim: Dışarıda ortak yatırımlara başlayan işletmelerin çoğunlukla ulaşmayı hedefledikleri bir aşamadır.
- 6- Global entegrasyon: İşletme bu aşamada yönetim ve organizasyon yapısı ile üretim ve pazarlama faaliyetlerini küresel alana yayar ve bu alana göre stratejilerini belirler.

Şekil 1: Uluslararasılaşma Aşamaları

1.2.3. Uluslararası İşletme Faaliyetleri

Uluslararası işletmeler, pazarlara girişte işletmeyle ilgili olarak kar, satış ve benzeri hedefler, kapasite, ürünün özellikleri, rekabet gücü gibi faktörlere; hedef pazar ve çevre faktörleriyle ilgili olarak da satış potansiyeli, pazarların yer, sayı ve büyüklükleri, teknolojik, ekonomik, siyasi ve yönetsel koşullar gibi değişkenlere bağlı olarak farklı stratejiler uygularlar. Bu stratejilere göre belirlenebilecek pazara giriş yöntemleri şöyle sıralanabilir:¹²

1- İhracat:

- a- Dolaylı ihracat: Ürünü müşteriye ulaştırmada aracı kuruluşlardan faydalanılan yöntemdir.
- b- Dolaysız ihracat: İşletmenin ürünü pazara doğrudan ulaştırdığı, genellikle ihracat hacminin artmasıyla tercih edilen yöntemdir.

2- Ortaklıklar:

- a- Lisans anlaşmaları: İşletme üretim sürecini, tekniğini, marka ve patentini hedef pazarda faaliyet gösteren ortağa bedel karşılığında vererek ürünlerin satışından pay alır, böylece sermaye kaybı ve riskten muaf bir şekilde zor pazarlara girebilir.
- b- Franchising: İşletme belli bir bölgede ürün veya hizmetinin satış hakkını ortağa devreder. Bu yöntemde işletme verdiği dağıtım ayrıcalığı sayesinde belli standartları belirlemede yaptırım gücüne sahip olur ve dağıtımı kolaylaştırır.
- c- Sözleşmeli üretim: İşletme, ürünü dış pazardaki yerel üreticiye yaptırır fakat pazarlamasını kendi üstlenir. Böylece yönetsel sorunlar ve çevre faktörlerinin yol açacağı riskten korunulurken, kar paylaşımı ve teknoloji transferi bedelleri ödenir.
- d- Yönetim sözleşmesi: İşletme belirli bir ücret, ortaklık hedefi ya da kar payı karşılığında yabancı işletmenin yönetimini kısmen veya tamamen yürütür; yani bilgi ve tecrübe ihraç eder. Genellikle diğer ortaklık türleriyle birarada gerçekleştirilir.

¹² Can Mutlu, a.g.e., ss.97-123; Ball ve McCulloch, 1990, a.g.e., ss.53-61.

- e- Montaj operasyonları: İhracat ile yerel üretimin bir karışımıdır; parçaların her biri avantajlı olan yerlerde üretilerek hedef pazar ülkesinde veya maliyet yahut ticari kurallar itibariyle daha avantajlı bir yerde birleştirilir.
  - f- Ortak girişim (joint venture): Çoğunlukla uluslararası işletmenin yerel bir işletmeyle gerçekleştirdiği yatırım yoludur. Uluslararası işletme, yerel ortağın sahip olduğu pazar bilgisi gibi avantajlar getirir ve yerel olmanın getirdiği başta siyasi otoritenin yaklaşımı gibi çevresel kısıtların ortadan kalkmasını sağlar. Bedeli, kurulan işletme yönetimin paylaşılmasıdır.
  - g- Konsorsiyum: Büyük çaplı ihalelerde finansal ve teknolojik işbirliğidir. Ortak girişimden farkı yeni bir işletme kurulma zorunluluğu olmaması ve ortaklığın sadece proje süresince geçerli oluşudur.
  - h- Anahtar teslim projeler: Uluslararası işletme proje bazlı anlaşma yapar ve işi, yetki ve sorumluluklarıyla birlikte, işletmenin eğitmiş olduğu yerel personele devredilir.
  - i- Yap-işlet-devret modeli: Büyük altyapı projelerinde uygulanır. Uluslararası yatırım bankaları gibi kuruluşlar tarafından mali bir konsorsiyum oluşturulur, sağlanan finansman, tesis üzerinde pay sahibi olan yerel bir işletme tarafından kullanılarak proje gerçekleştirilir.
- 3- Doğrudan yabancı yatırımlar:
- a- Portföy yatırımları: Yabancı ülkelere ait işletmelerin borsada satışa arz edilen hisse senedi ve tahvillerinin alınması yoluyla yapılan yatırımlardır.
  - b- Doğrudan yabancı sermaye yatırımları: Yabancı ülkede bağlı bir işletmede karar alma mekanizması içinde bulunulabilecek biçimde yapılan yatırımlardır. Var olan bir işletme satın alınabilir yahut sıfırdan yeni bir işletme kurulabilir. Bağlı işletme, o ülkedeki yerel işletmelerle aynı hukuki statü ve sorumluluklara sahip olacaktır.

Diğer bir yaklaşıma göre uluslararası işletmelerin dış pazarlara giriş biçimleri üç ana grupta toplanabilir¹³:

¹³ F.R. Root. Entry Strategies for International Markets. U.S.: Levington Books, 1987'den aktaran Aktepe, Cemalettin. Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen bir Faktör: Politik Risk. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998, s.18.

- İhracat: Dolaylı ve dolaysız ihracat,
- Anlaşma yoluyla pazara giriş: lisans, yönetim, üretim, ortak üretim, hizmet, anahtar teslimi anlaşmaları, teknik anlaşmalar ve diğer yollar,
- Yatırım yoluyla pazara giriş: Ortak yatırımlar (*joint venture*) ve tam sahiplik (*sole venture*).

1.3. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

Yabancı bir ülkenin pazarına giriş yöntemlerinden biri olan doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYSY), işletmelerin uluslararasılaşma aşamaları içinde ileri bir seviyeyi göstermektedir. İşletmenin para, fiziksel ve/ya fiziksel olmayan varlıklar şeklindeki sermayesini, yoğun ve kontrollü olarak sürdürme amacıyla olduğu faaliyetlerini başka bir ülkeye aktarması durumunda, doğrudan yabancı sermaye yatırımı söz konusudur.

1.3.1. Kavram

“Doğrudan yabancı sermaye yatırımı” ve benzeri kavramların ifade ettiği durum, öncelikle bir ülkedeki sermaye stokunda yabancı bir ülkeden sahipliği içermektedir. Bu sahipliğin doğrudan olması ise, hisse senedi ve tahvil alım satımı şeklindeki kısa vadeli sermaye hareketi özelliği gösteren portföy yatırımlarından farklı olarak, sermayenin yanında teknoloji ve işletmecilik bilgisinin de transfer edildiğine işaret etmektedir.¹⁴ Bu durum, yukarıda belirtilen uluslararasılaşma aşamaları içerisinde “dışarıda ortak üretim” safhası ile başlamaktadır. Uluslararası iktisatçılara göre, doğrudan yabancı yatırımlar; “bir ülkede bir firmayı satın almak veya yeni kurulan bir firma için kuruluş sermayesini sağlamak veya mevcut bir firmanın sermayesini artırmak yoluyla o ülkede bulunan firmalar tarafından diğer bir ülkede bulunan firmalara yapılan ve kendisiyle birlikte teknoloji, işletmecilik bilgisi ve yatırımcının kontrol yetkisini de beraberinde getiren yatırımlardır¹⁵.

¹⁴ Rıdvan Karluk. “Çokuluslu Şirketler Üzerine bir İnceleme”. İnan Özalp (der.) Uluslararası İşletmecilik (Seçme Yazılar). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1986, ss.179-180.

¹⁵ Karluk, a.g.m., s.180.

Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından yapılan tanıma göre, bu tür yatırımlar, “yatırımcının, bağlı bulunduğu ekonomik birim dışında yer alan bir işletmeye, yönetiminde etkin bir söz sahibi olarak kalıcı bir çıkar elde etmek amacıyla gerçekleştirdiği” yatırımlardır. Yönetimde etkin olmanın ölçüsü, ülkelere göre değişen sahiplik oranı ve buna bağlı olarak işletme yönetimindeki oy hakkı ile belirlenmektedir. Ülke ve uluslararası örgütlerin farklı oranlar belirlediği gözlenmektedir. Ülkelerle birlikte, şirket sermayesinin en az %10 sahipliği temel kriter olarak öne çıkmaktadır.¹⁶

Kimi ülkelerde, bir yatırımın yabancı sermaye yatırımı olarak kabul edilmesi için bir arada bulunması gereken kriterler şunlardır¹⁷:

- Yönetim kurulunda temsil
- Politika oluşturma sürecine katılım
- Şirketler arası somut ilişki
- Yerli ve yabancı personeller arasında yer değiştirilmesi
- Teknik bilgi tedariki
- Uzun dönemli borçların yatırım yapılan işletmeye mevcut piyasa oranlarından düşük oranlarda sağlanması.

Türkiye’de, Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile yürürlükten kalkmış olan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu¹⁸ “ana yabancı sermaye” kavramını şu şekilde tanımlamıştır:

Madde2- Bu Kanunun tatbikatı bakımından ana yabancı sermaye tabiri aşağıda gösterilen şekilde takdir ve tesbit olunan kıymetlerin mecmuunu ifade eder:

a) Bu Kanunun mevzuuna giren bir teşebbüsün verimli bir şekilde kurulması, tevsi veya yeniden faaliyete geçirilmesi için ithal edilen:

- 1-Yabancı para şeklindeki sermaye,
- 2-Makine, teçhizat, alet ve bu mahiyetteki mallar, makine aksamı, yedek parçalar ve malzeme ile Komitenin kabul ettiği sair lüzumlu mallar,
- 3-Lisanslar, patent hakları ve alameti farika gibi fikri haklar ve hizmetler,
- 4-3’üncü madde gereğince yeniden yatırılmak suretiyle sermayeye kalbedilen karlar.

4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu¹⁹’nu ise söz konusu “yabancı yatırımcı” ve “doğrudan yabancı yatırım” kavramlarını, 2. maddesinde benzer

¹⁶ Robock ve Simmonds, a.g.e., ss.22-23.

¹⁷ Hayrettin Demircan. Dünyada ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Stratejileri. Ankara: T.C. Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2003, s.2.

¹⁸ R.G. 23/1/1954, sa. 8615.

şekilde, fakat daha ayrıntılı bir biçimde tanımlanmakta, doğrudan yabancı yatırımları minimum %10 hisse şartı ile sınırlandırırken yurt içinden sağlanan sermayeyi de kapsar biçimde genişletmektedir:

Madde 2- Bu Kanunda geçen;

a) **Yabancı yatırımcı:** Türkiye'de doğrudan yabancı yatırım yapan,

1) Yabancı ülkelerin vatandaşlığına sahip olan gerçek kişiler ile yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşlarını,

2) Yabancı ülkelerin kanunlarına göre kurulmuş tüzel kişileri ve uluslar arası kuruluşları,

b) **Doğrudan yabancı yatırım :** Yabancı yatırımcı tarafından,

1) Yurt dışından getirilen;

- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nca alım satımı yapılan konvertibl para şeklinde nakit sermaye,

- Şirket menkul kıymetleri (devlet tahvilleri hariç),

- Makine ve teçhizat,

- Sınai ve fikri mülkiyet hakları,

2) Yurt içinden sağlanan;

- Yeniden yatırımda kullanılan kar, hasılat, para alacağı veya mali değeri olan yatırımla ilgili diğer haklar,

- Doğal kaynakların aranması ve çıkarılmasına ilişkin haklar,

gibi iktisadi kıymetler aracılığıyla;

i) yeni şirket kurmayı veya şube açmayı,

ii) menkul kıymet borsaları dışında hisse edinimi veya menkul kıymet borsalarından en az %10 hisse oranı ya da aynı oranda oy hakkı sağlayan edinimler yoluyla mevcut bir şirkete ortak olmayı,... ifade eder.

Bu şekliyle doğrudan yabancı yatırımları yapanlar, yatırım faaliyetlerini birden fazla ülkede sürdüren ve üretimle ilgili kararları bir merkezden alan veya çeşitli yollarla bağlı şirketlerin kararlarını etkileyebilen uluslararası işletmelerdir. Yatırımlar şirket birleşmeleri (*merger*), özelleştirmeler, sıfırdan yapılan yatırımlar (*greenfield investment*) ve var olan operasyonların geliştirilmesi şeklinde ülkeye girer.²⁰ Uluslararası işletmelerce, bağlı bir işletmeye sahip olmak için, mevcut bir yerel işletmeyi satın alma (*acquisition*) en sık kullanılan yöntemdir²¹. Bu çalışmada “doğrudan yabancı sermaye yatırımları” ile, 4875 sayılı Kanun ile belirlendiği gibi, yabancı yatırımcılarca evsahibi ülkede bulunan veya kurulan bir işletmeye yapılan, çeşitli türdeki sermayenin transferi ile belirli kontrol oranını içeren yatırımlar ifade edilecektir.²²

¹⁹ R.G. 17/5/2003, sa. 25141.

²⁰ Özgür Çalışkan. “Dünya Yatırım Raporu-2002 Çerçevesinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Değerlendirmeler”. Erişim: <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/OCAK2003/d%FCnva.htm>. (30/10/2003).

²¹ Can Mutlu, a.g.e., s. 121.

²² Bu çalışmada kullanılan veriler için, “doğrudan yabancı yatırım” veya “doğrudan yabancı sermaye yatırımları” kavramları, verileri elde eden kurum veya kuruluşun tanımına göre olup, Türkiye’de bulunan kurumlar için bahsi geçen Kanun maddeleri geçerlidir.

1.3.2. Dünyada Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Avrupa modernleşmesi ile ilgili bazı faktörler – özel mülkiyetin bir hak olarak kabul edilmesi, burjuvazinin doğuşu ve sınıf olarak önem kazanması, şehirleşme ve eğitilmiş işgücü sayesinde üretim teknikleri ve ölçeğinde büyüme, coğrafi keşifler ve sömürgecilikle birlikte kaynak ve pazarların küreselleşmesi - uluslararası ticaretin yaygınlaşmasının yanında ilk kez denizaşırı yatırımların da yapılmasına önyak olmuştur.²³

İlk uluslararası işletme olarak kaynaklarda geçen örnek 1600'lerde dış şubeler kuran bir ticari işletme olan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'dir. 1860-1950'ler arasındaki dönemde işletmelerin yabancı yatırımlar yapmak suretiyle uluslararasılaşmasında, genellikle dikiş makinesi, telefon gibi buluşlar sonucu üretilmeye başlanan ve yeni teknoloji gerektiren mamullerin rolü ve evsahibi ülkelerin yüksek gümrük tarifelerini aşma isteğinin payı büyük olmuştur.²⁴

Sanayi devrimi ile birlikte uluslararası sermaye, sömürgelelerden hammadde ya da kauçuk gibi ara mamullerin üretim için gelişmiş ülkelere aktarımına yönelik tarımsal ürünlerin üretimi, doğal kaynakların çıkarılması ve ticareti ile ilgilenmiş, fakat işletmelerin ana ülkeleri dışında geniş çaplı üretim faaliyetleri ancak II. Dünya savaşı sonrası dönemde gerçekleşmiştir. Bu dönemde ilk öne çıkan Batı Avrupa ülkelerine doğrudan yatırım yapan Amerikan şirketleridir.²⁵ Başlangıcından günümüze dek gerek portföy yatırımları, gerekse doğrudan yabancı sermaye yatırımları, uluslararası ticaretin seyrine yakın dalgalanmalar göstermiştir. 1930'larda ve 1970'lerde yaşanan dünya çaplı ekonomik krizler, küresel entegrasyona sekte vurmuş, hem uluslararası ticaret, hem de yabancı yatırımlar azalmıştır. Krizleri takip eden en son küreselleşme dalgası 1980'lerin ortalarında başlamıştır. Bu dönemde sermaye akımının dörtte üçü, dünyanın en gelişmiş ekonomilerini barındıran Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya arasında gerçekleşmiştir. Yatırımcı işletmelerin

²³ Bkz. Rondo Cameron. A Concise Economic History of the World. Oxford: Oxford University Press, 1993.

²⁴ Ball ve McCulloch, 1990, a.g.e., s.8; Karluk, a.g.m., s.199.

²⁵ Karluk, a.g.m., ss.199-200.

kimliği de çeşitlilik kazanmış, Amerika'ya ek olarak Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya da sermaye ihracatçısı konuma gelmişlerdir.²⁶

Yatırım miktarlarının 20.yüzyıl içindeki seyrine bakılacak olursa, 1914 itibariyle denizaşırı üretim faaliyeti gösteren, çoğu günümüzde de dünyanın en büyük uluslararası işletmeleri kabul edilen 37 Amerikan firması olmuştur; yatırım miktarı da Amerikan GSMH'sının o dönemde %7'sini teşkil eden 2.65 milyar dolardır.²⁷ 1946-1969 arası dönemde yatırımlar ivme kazanarak 7.2 milyar dolardan 70.8 milyar dolara yükselmiştir. 1969'da yapılan yatırımların %60-65'i Amerikan firmaları tarafından gerçekleştirilmiştir.²⁸

Tablo 1: Bazı DYSY Göstergeleri ve Uluslararası Üretim (Milyar dolar, %)

Gösterge	Mevcut Fiyat Seviyesine göre Değerler (Milyar dolar)			Yıllık Artış Oranı (%)						
	1982	1990	2002	1986-1990	1991-1995	1996-2000	1999	2000	2001	2002
DYSY Girişi	59	209	651	23.1	21.1	40.2	57.3	29.1	-40.9	-21.0
DYSY Giriş Stoku	802	1 954	7 123	14.7	9.3	17.2	19.4	18.9	7.5	7.8
Birleşme ve Satınalma	..	151	370	25.9	24.0	51.5	44.1	49.3	-48.1	-37.7
Yabancı Şube Satışları	2 737	5 675	17 685	16.0	10.1	10.9	13.3	19.6	9.2	7.4
Yabancı Şube İhracatı	722	1 197	2 613	13.5	7.6	9.6	3.3	11.4	-3.3	4.2
Yabancı Şube Gayri Safi Hasılası	640	1 458	3 437	17.3	6.7	7.9	12.8	16.2	14.7	6.7
Dünya Gayri Safi Hasılası	10 805	21 672	32 227	10.8	5.6	1.3	3.5	2.6	-0.5	3.4
Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu	2 286	4 819	6 422	13.4	4.2	1.0	3.5	2.8	-3.9	1.3
Mamul Ve Hizmet İhracatı	2 053	4 300	7 838	15.6	5.4	3.4	3.3	11.4	-3.3	4.2

Kaynak: UNCTAD, 2004. World Investment Report 2003 FDI Policies for Development: National and International Perspectives. Erişim: http://www.unctad.org/en/docs/wir2003_en.pdf (15/3/2004).

²⁶ Edward M. Graham. "Beyond Borders: On the Globalization of Business", Fred Maidment (der.) The Annual Edition: International Business 95/96. Guilford: Dushkin Publishing Group, 1995, s.15.

²⁷ Ball ve McCulloch, 1990, a.g.e., ss.8-12.

²⁸ Kargül, a.g.m., s.26.

Tablo 1’de görüldüğü üzere, 1980 sonrası dönemde de yabancı yatırımlar büyük bir hızla artmış, yabancı şubelerin üretimi dünya gayri safi hasılasının %5-10’luk kısmını, ihracatı ise dünya ihracatının 1/3-1/4’lük bir kısmını teşkil eder hale gelmiştir. 2001 ve 2002’deki büyük düşüşler dışında, 1985 sonrası DYSY artış hızı yılda %20’lerden %50’lere kadar varmıştır. DYSY giriş miktarı ise söz konusu dönemde 59 milyar dolardan 651 milyar dolara yükselmiş, Doğu Bloku’nun yıkıldığı ve büyük çaplı özelleştirmelerin başladığı 1990 sonrası dönemde, bu yatırımların 1/2 ila 3/4’ü birleşme ve satın alma (M&A) şeklinde gerçekleşmiştir. Yıllık yatırım girişlerinden ziyade evsahibi ülkelerdeki pozitif etkileri daha fazla ve üretimin global entegrasyonu açısından daha açıklayıcı olan DYSY giriş stoku, hızlı fakat dengeli bir şekilde sürekli artmış; 1986’da 800 milyar dolar civarındayken 2002’de 7 trilyon doları aşmıştır. 2002 itibariyle bu yatırımları gerçekleştiren 64 bin uluslararası işletmenin, 870 bin civarında yabancı şubesi bulunmaktadır; bu şubelerin sağladığı katma değer dünya gayri safi hasılasının 1/10’una yakın ve 1982’ye göre 2 kat fazla bir değer olan 3.4 trilyon dolardır²⁹.

Tablo 2: Dünyada Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım Girişleri: 1986-2001 (%)

Bölge:	1986-1990	1991-1992	1993-1998	1999-2000	2001
Gelişmiş Ülkeler	82.4	66.5	61.2	80.0	68.4
AB	36.2	45.3	32.1	50.2	43.9
Japonya	0.2	1.2	0.3	0.8	0.8
ABD	34.6	12.7	21.7	22.6	16.9
Gelişmekte olan Ülkeler	17.5	31.2	35.3	17.9	27.9
Afrika	1.8	2.2	1.8	0.8	2.3
Latin Amerika	5.0	11.7	12.3	7.9	11.6
Asya Pasifik	10.6	17.4	21.2	9.2	13.9
Merkezi ve Doğu Avrupa	0.1	2.2	3.5	2.0	3.7
Az gelişmiş Ülkeler	0.4	1.1	0.6	0.4	0.5

Kaynak: UNCTAD 2002. *World Investment Report 2002: Transnational Corporations and Export Competitiveness*. New York:UN Publication, 2003, s.7.

²⁹ UNCTAD, 2004. *World Investment Report 2003 FDI Policies for Development: National and International Perspectives*. Erişim: http://www.unctad.org/en/docs/wir2003_en.pdf. (15/3/2004).

Tablo 2’de görüldüğü gibi, dünya ekonomisinde önemli bir yer teşkil eden DYSY’nın %60-%80’i gelişmiş ülkelere ve bu yüzdenin en büyük kısmı da ABD ve AB’ne yapılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin aldığı pay dönem içinde %10 civarında bir artış gösterebilmiştir. Gelişmekte olan ülkeler içinde Asya Pasifik ve Latin Amerika ülkeleri başı çekerken, Afrika ülkeleri ve çoğu Afrika’da bulunan az gelişmiş ülkelere yatırım girişi son derece azdır.

Gelişmiş ülkeler yatırımların yaklaşık 3/4’ünü çekerken, yatırım kaynağının yaklaşık 9/10’unu sağlamaktadırlar. Dönem içinde AB, ABD’ne eşit bir ağırlık kazanmış olmakla kalmayıp, 2002’de DYSY girişleri stoku açısından AB ülkeleri arasındaki yatırım akışları da göz önüne alındığında AB (3,4 trilyon dolar), ABD (1,5 trilyon dolar)’nin 2 katından fazla yatırım almıştır. Japonya’ya yapılan yatırım stoku ise AB’nin 10’da biri kadar miktarda seyretmiştir. DYSY’nın bu üç ekonomide konsantrasyonu, üçünün de dışarıdan ortaklık kurduğu gelişmekte olan ülkelerle beraber bloklaşmaya gittiğini göstermektedir. Her ortak ülke, yatırım ortamlarını çekici hale getirmek için ABD, AB ve Japonya içinden en çok yatırım aldığı ülke/birlik ile ikili yatırım anlaşmaları (*Bilateral Investment Treaty – BIT*) ve çifte vergilendirmenin önlenmesi anlaşmaları (*Double Taxation Treaty – DDT*) imzalamaktadır. Yatırımlardaki bloklaşma, aynı zamanda dış ticaret ortaklıklarıyla uyum göstermektedir.³⁰

---

³⁰ UNCTAD, 2004. *World Investment Report 2003 FDI Policies for Development: National and International Perspectives*. Erişim: http://www.unctad.org/en/docs/wir2003_en.pdf. (15/3/2004).

Tablo 3: DYSY Giriş Stoku/Gayri Safi Hasıla (%)

Bölge:	1980	1985	1990	1995	2000	2001	2002
Dünya	6.7	8.4	9.3	10.3	19.6	21.2	22.3
Gelişmiş Ülkeler	4.9	6.2	8.2	8.9	16.5	17.9	18.7
AB	6.1	9.3	10.9	13.2	28.5	30.5	31.4
ABD	3.0	4.4	6.9	7.3	12.4	13.1	12.9
Japonya	0.3	0.3	0.3	0.6	1.1	1.2	1.5
Gelişmekte olan Ülkeler	12.6	16.4	14.8	16.6	31.1	33.4	36
Afrika	8.2	9.9	10.8	15.6	25.9	28.5	30.6
Latin Amerika ve Karayipler	6.5	11.0	10.4	11.8	30.6	36.2	44.7
Asya Pasifik	17.9	20.9	17.9	19.1	32.1	32.7	33.3
Orta ve Doğu Avrupa	..	0.2	1.3	5.3	18.3	19.1	20.8
Az gelişmiş Ülkeler	3.1	4.1	4.9	9.9	19.6	21.8	23.4

Kaynak: World Investment Report 2003 FDI Policies for Development: National and International Perspectives. UNCTAD. Erişim: http://www.unctad.org/en/docs/wir2003_en.pdf. 15/3/2004.

Gayri safi hasılanın ne kadarlık bir kısmını teşkil ettiği, DYSY'nun evsahibi ekonomi için önemi hakkında bilgi verebilir. Tablo 3'e göre, gelişmekte olan ülkelerin evsahipliği yaptığı direkt yabancı sermaye stokunun gayri safi hasılaya oranı, 1980'den 2002'ye dek yaklaşık 3 kat artarak %36'ya yükselmiştir. Özellikle Latin Amerika ve Karayipler'de DYSY, ülkelerin GSMH'larının yaklaşık yarısı kadardır. Yatırımların zaten dünyanın geri kalanına göre çok azını çeken az gelişmiş ülkelerde bu oran daha düşüktür. Gelişmiş ülkelerde ise, evsahipliği yapılan DYSY 1980'de gayri safi hasılanın %5'inden, 2002'de yaklaşık %19'una yükselmiştir. Bu artış gelişmekte olan ülkelere göre daha yüksektir, yatırım stoku da bahsedildiği üzere daha fazladır. Yine de gelişmiş ülkelerin ekonomilerinde DYSY girişleri, gelişmekte olan ülkelerin hemen hemen yarısı kadar ağırlık taşımaktadır.

1.3.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler

Dünyada miktarı giderek artan uluslararası yatırımların sebebini ve yönünü açıklamak için çeşitli girişimler olmuştur. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ortaya çıkması ve devamına dair literatürde yer alan çeşitli teorik yaklaşımlar mevcuttur. Tercih edilen ülke ve bölgeleri çekici, kaçınılan yerleri ise itici kılan;

işletmenin uluslararası faaliyetlerinin temel çerçevesini belirleyen ve bunlara etki eden faktörleri kapsayan işletme çevresi de, açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır.

1.3.3.1. Teorik Yaklaşım ve Modeller

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ortaya çıkışı ve gerçekleşmesi, uluslararası işletmelerin gelişimine bağlı olmuştur. İşletmelerin uluslararasılaşması ise uluslararası ticaretin gelişimine paralel bir seyir izlemiştir. Bu sebeple uluslararası yatırımların açıklanmasında konuya has teorilerin yanı sıra, uluslararası ticaret teorilerinden de faydalanılmaktadır.

Uluslararası ticaret, Adam Smith'in "mutlak üstünlükler teorisi" ile ilk kez bilimsel açıklamaya kavuşmuştur. Zaman içinde Ricardo'nun "karşılaştırmalı üstünlükler teorisi", Heckscher-Ohlin'in "faktör donanımı teorisi" ve daha ileriki çalışmalarla geliştirilerek, uluslararası yatırımları içerir hale getirilmiştir.³¹ Klasik teorilere göre sermaye, riskin sabit olduğu durumda faiz oranı farklılıkları sebebiyle farklı ülkelere yönelmektedir, fakat bu açıklama ancak serbest rekabet durumunda geçerli olduğu için, koşullara uymamakta, yetersiz kalmaktadır.³²

İşletmeleri uluslararası yatırımlara iten sebepler üzerinde yoğunlaşan uluslararası yatırım teorileri, 1960'lardan itibaren ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, Hymer'in "monopolcü avantaj" yaklaşımıdır. Hymer, doğrudan yabancı yatırımların tam rekabet ortamından ziyade oligopolistik sanayilerde gerçekleştiğini belirlemiş, yerel işletmelerin girmekte zorlandığı bu alanlarda uluslararası işletmelerin firmaya has olan ölçek ekonomisi, üstün teknoloji, pazarlama, yönetim ya da finansa bilgi avantajı sayesinde yatırımları gerçekleştirebildiğini öne sürmüştür. Hymer'in bulgularını geliştiren Caves'in ürün ve faktör piyasalarındaki "eksik rekabet" yaklaşımı, uluslararası yatırım yapan firmaların bilgi avantajı sayesinde ürün farklılaştırmayı sağlayarak yerel işletmelere göre avantaj kazandığını ve uluslararası yatırım yapan işletmelerin ürün geliştirme ve pazarlama çalışmalarının yoğunluğunu

---

³¹ Can Mutlu, a.g.e., s.34.

³² Ball ve McCulloch, 1990, a.g.e., s.95.

gerektiren sektörlerde faaliyet gösterdiğini saptamıştır.³³ Piyasaya girişin kısıtlı oluşu, teknolojinin patentli olması, büyük sermaye ihtiyacı gibi niteliklerden kaynaklanmaktadır. Model, yatay olduğu kadar, dikey yatırımları da açıklamaktadır, fakat işletmenin, söz konusu piyasaya giriş için ihracat ya da lisans anlaşmaları gibi bir yöntem yerine neden doğrudan üretimi tercih ettiği hakkında bir cevap sunmamıştır³⁴.

Eksik rekabet yaklaşımının bir uzantısı olan “içselleştirme” teorisi, işletmenin global bir stratejiye açık olduğunu ve genişlemesini sağlayacak karşılaştırmalı bir üstünlüğe yahut kendine has bir varlığa sahip olduğu varsayımları üzerinden hareket etmektedir. Teoriye göre, özellikle patent ve insan kaynakları gibi bilgi avantajı gerektiren ara mamul piyasalarında işletme, alım-satımı kendi bağlı şirketleri arasında gerçekleştirmesinin; yani içsel bir piyasa oluşturmasının, dışsal pazarlarda faaliyete göre daha etkin olduğu durumda bağlı şirketler kurma yoluyla yabancı yatırımı tercih edecektir.³⁵ Bu şekilde işletme, üstünlüğe sahip olduğu bilgi ve deneyim için lisans anlaşması gibi yollarla üretime göre daha yüksek bir karlılık sağlamaktadır; bilgiyi firma içinde gizli tutarak sınırları aşabilmektedir³⁶. İşletmenin motivasyon ve karar alma süreçleri, yani içsel etkenler üzerinde yoğunlaşan teori, işletme genişlemesinin ulusal sınırlar içinde kalması ve o sınırların dışına çıkması arasında bir fark gözetmemektedir. Bu sebeple işletmelerin dış yatırımlarda karşılaşılabilecekleri ulusal kısıtlamalar ve bunlardan ötürü maliyetlerde oluşacak değişimler göz ardı edilmektedir.³⁷

Vernon’un “ürün yaşam eğrisi” teorisi, bahsi geçen piyasa bazlı ve firma odaklı yaklaşımlardan farklı olarak, uluslararası ticaret ve yatırımları birbirini izleyen safhalar halinde ürün yaşamı ile bağlantılandırmıştır. Bu yaklaşıma göre işletmeler yeni ürünleri öncelikle kendi ülke pazarlarını hedefleyerek geliştirmektedirler. Bu ilk dönem boyunca ürün gelir seviyesinin yüksek olduğu ana ülkede üretilir, dış pazara sadece ihracat yoluyla sunulur. Ürünün fiyat rekabetini öne çıkaracak denli

³³ Ball ve Mc Culloch, 1990, a.g.e., s. 95.

³⁴ Robock ve Simmonds, a.g.e., ss.43-44.

³⁵ Robock ve Simmonds, a.g.e., s.45

³⁶ Ball ve McCulloch, 1990, a.g.e., s.96.

³⁷ Robock ve Simmonds, a.g.e., ss.46-47.

standartlaştığı ve rakiplerin ortaya çıktığı gelişme döneminde, maliyetleri düşürmek amacıyla yabancı tüketiciye sunulacak ürünler genellikle başka gelişmiş ülkelerde üretilmeye başlanır. Standartlaşmış ürün döneminde ise rekabet artmıştır, üretim faaliyetinin tamamı veya emek-yoğun kısmı maliyetlerin düşük olduğu gelişmekte olan ülkelere kaydırılır ve buradan gelişmiş ülkelere pazarlanır. İkinci Dünya Savaşını takip eden yıllarda gelişmiş ülkelere yapılan Amerikan yatırımlarında açıklayıcı bulunan teori, uluslararası çevredeki değişimlerle birlikte yetersiz kalmıştır. Günümüzde işletmeler yeni mamullerini ana ülke dışında ve yerel pazarların özelliklerine göre farklı şekillerde geliştirebilmektedir; ilk safhada dahi üretimin hedeflenen pazar-ülke dışında gerçekleştirildiği durumlar mevcuttur. Bunların dışında, teori arza yönelik hammadde yatırımlarını dışarıda bırakmaktadır.³⁸

Uluslararası üretime yönelik daha yeni bir bakış sunan “eklektik yaklaşım”, hem ana ülke, hem de evsahibi ülke özelliklerini açıklayıcı öğeleri kapsamaktadır. Bu yaklaşıma göre, uluslararası üretimin biçim, derece ve dağılımı işletmelerce algılanan üç tür avantajın görece ağırlığına göre belirlenmektedir: Sahipliğin getireceği avantaj, evsahibi ülkenin üretim için sunduğu yerleşim yeri avantajı ve ilgili teoride bahsi geçen içselleştirme avantajı. Bu yaklaşımda problemler, evsahibi ülkenin sunduğu çevre değişkenleri içinde bir ayırım yapılmaması, tüm işletmelerin aynı hedef ve tepkilerinin olduğu varsayımı ve işletme yapısına uluslararası ortam değişkenlerinin hesaba katılmaması olarak ifade edilmektedir.³⁹

Bahsi geçen yaklaşımlar, yabancı sermaye yatırımlarının genel yönü hakkında yorumda bulunurken belirli bir değişkene – sektörel piyasa özellikleri, global işletmenin içsel dinamikleri, ürüne has özellikler gibi – odaklanmaları veya yeterli değişken kullanılmaması sebebiyle tüm uluslararası yatırımları açıklayıcı olamamıştır. Robock ve Simmonds’un “küresel işletme modeli” ise daha kapsamlı bir yaklaşım sunmaktadır. Robock ve Simmonds, uluslararası yatırımları belirleyici etkenleri üç değişken grubuna ayırmış ve bu gruplar içinde işletme, ürün, ülke ve uluslararası ortamla ilgili olanları aşağıdaki tabloda sıralamıştır.

³⁸ Robock ve Simmonds, a.g.e., s.47.

³⁹ Robock ve Simmonds, a.g.e., s.48.

Tablo 4: Küresel İşletme Modeli Değişkenleri

Koşul Değişkenleri	
Ürünle ilgili	Ürün ve üretim faktörü gerekleri, teknoloji ve üretim özellikleri
Ülke ile ilgili	a- Ulusal pazar talebi b- Doğal kaynaklar ve insan kaynakları farklılıkları c- Teknolojik, kültürel, kurumsal, ekonomik ve politik çevre farklılıkları
Uluslararası	Uluslararası finansal, ticari, ulaşım ve iletişim sistemleri ile bilgi, para, ürünler ve kişilerin uzamsal hareketi v.b.
Motivasyon Değişkenleri	
İşletme ile ilgili	Coğrafi algı ve kaynakların erişilebilirliği
Rekabet ile ilgili	İşletmenin görece rekabet durumu ile rakiplerin hareket ve tehditleri
Stratejik	İçselleştirme avantaj ve dezavantajları
Kontrol Değişkenleri	
Ülke ile ilgili	Evsahibi ülke ve ana ülke hükümetlerinin uluslararası işletmeleri teşvik edici veya caydırıcı yönde doğrudan veya dolaylı biçimde etkileyen yönetsel pratik, yasa ve politikaları
Uluslararası	Uluslararası işletme faaliyetlerinin dağılımını etkileyecek uluslararası anlaşmalar ve davranış kodları

Kaynak: Stefan H. Robock ve Kenneth Simmonds. International Business and Multinational Enterprises. Boston: Richard D. Irvin, Inc., 1989, s.51.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, uluslararası işletme faaliyetlerinin genişlediği ve derinleştiği durumda gerçekleşmekte olduğu için, bunları belirleyen faktörler de uluslararasılaşma etkenlerinden bağımsız değildir. Literatürde geçen faktörler temel olarak işletmenin:

- 1- Yapısı, sunduğu mal veya hizmetin özellikleri gibi içsel faktörler,
- 2- Rekabet koşulları,
- 3- Girdilerini temin ettiği, üretimi gerçekleştirdiği ve ürünü sunduğu pazarların ve küresel ortamın sunduğu avantajlar ile sebep olduğu kısıtlardan; yani dış çevre etkenlerinden oluşmaktadır.

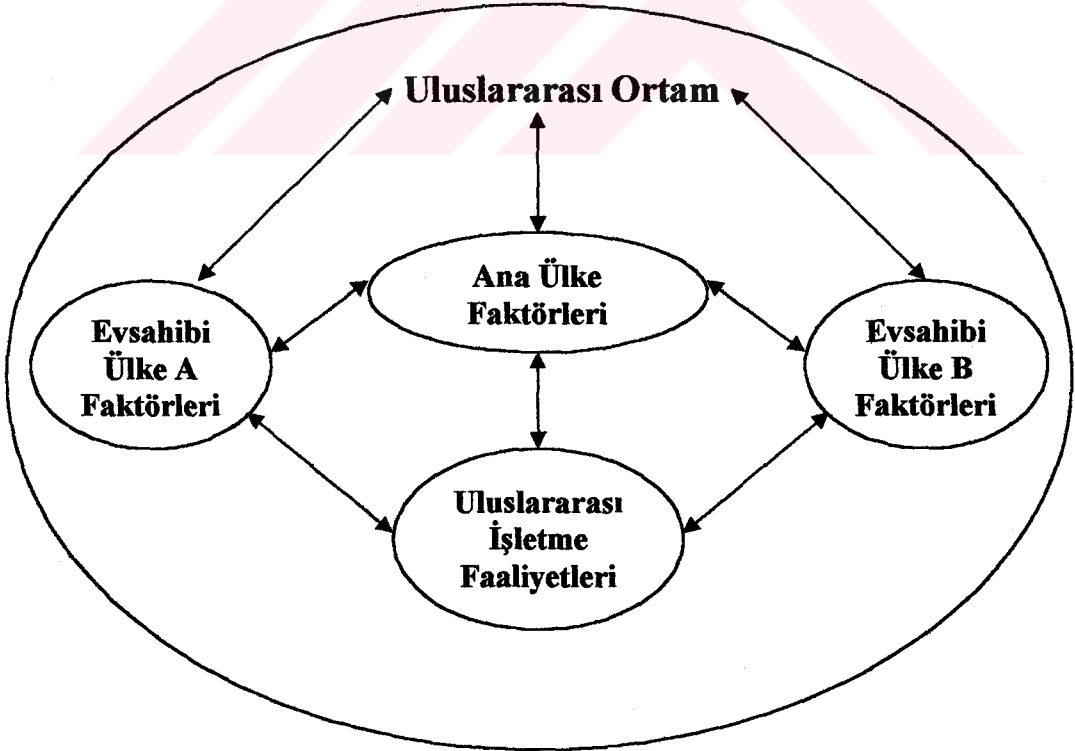
1.3.3.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarında Çevre Etkenleri

Uluslararası işletmelerin faaliyette bulunduğu çevre, temelde yerel bir işletmeninkiyle aynıdır; ancak etkilenme ve etkileme yoğunluğu farklı olacaktır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gerçekleştiği ortam, kontrolü için işletme yöntemlerinin yetersiz kaldığı ve uluslararası bir işletmenin gelişiminde belirleyiciliğe sahip güçler içeren üç bağlantılı düzeyden oluşmaktadır⁴⁰:

- 1- Yerel çevre: Ana ülkenin ulusal ortamıdır. İşletmeye en tanıdık olan düzeydir; işletmenin dışarıda yatırım kararı vermesinden bu kararı gerçekleştirme yöntemleri ve faaliyette bulunacağı ülkelerin seçimi dahil olmak üzere kilit konularda belirleyicidir.
- 2- Yabancı çevre: Evsahibi ülkelerin sunduğu ortamdır. Ana ülke çevresindeki güçlerle aynı elemanları taşısa da, bu faktörler ana ülkeye göre farklı özelliklere sahiptir (ki, yatırım kararının verilmesinde ana ülkenin ilgili çevresel güçlerinin bir kısmı ile çoğunlukla ters yönde etki sahibidir; ana ülkeden itici bir faktör bir evsahibi ülkede işletmeye avantaj sunabilir).
- 3- Uluslararası çevre: Hem işletmeyi doğrudan etkileyecek koşullar yaratmakta, hem de ana ülke ve evsahibi ülkeleri ve onların birbirleriyle olan ilişkilerini etkilemekte olan düzeydir.

Şekil 2: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım Ortamı

⁴⁰ Ball ve McCulloch, 1990, a.g.e., ss.15-17.

Bu üç düzeyde yer alan çevre değişkenleri içsel ve dışsal çevresel güçler olarak adlandırılmaktadır. Dışsal çevre, işletmenin doğrudan kontrol edemediği ve uyum göstermek zorunda olduğu güçlerden oluşmakta, içsel çevre ise işletmenin dışsal çevreye uyum göstermesi ve stratejilerini belirlemesinde kaynak teşkil eden üretim faktörleri (emek, sermaye ve işgücü) ve işletme işlevlerini (finans, üretim, personel ve pazarlama) kapsamaktadır.⁴¹

1.3.3.2.1. Fiziksel Çevre

Ana ülke veya evsahibi ülkelerin uluslararası ulaşım ağındaki konumu, topografik yapısı, iklimi, doğal kaynakları gibi fiziksel özellikleri, üretim – ulaştırma maliyetleri ve pazar durumunda belirleyiciliğe sahiptir. Bu yüzden fiziksel faktörler, yatırım şekline göre mamul özelliklerine ve pazarlama stratejilerine kadar işletme kararlarını etkileyecektir.

İklim koşulları başta olmak üzere, fiziki faktörler öncelikle bir bölgedeki tarım gibi birincil ekonomik aktiviteleri belirleyicidir. Fakat bunun yanında, sanayinin gelişiminde de pay sahibidir. Belli bir sektörde üretimin belli bir bölgede gelişmesinde, enerji ve hammadde kaynağına yakınlık ya da edinme kolaylığı; hammaddeyi işleme esnasında gereken işgücü ve sermaye gibi faktörlerin bulunması; ya da mamulün dağıtımında kolaylık sağlayan fiziki koşullar etkindir. Örneğin tekstil sektörünün önce İngiltere’de gelişmesinin sebebi olarak enerji kaynağı olarak kömürün bulunması ve hammaddenin girişi ve mamullerin pazara sunulması için kullanılan su yollarının maliyet düşürücü etkisi gösterilmektedir.⁴²

Arazi yapısı, iklim ve doğal kaynaklar birbiriyle ilintilidir ve ülkenin üretim yapısını ve ülke içi pazarların oluşumunu etkilemektedir. Çöl ve dağlık bölgeler, tropik ormanlar gibi insan yaşamını zorlu kılan çevre koşulları yaratarak nüfusun kent ve kıyılarda yoğunlaşmasına sebep olmakta, bu da işletmeler açısından pazarlamayı kolaylaştırmaktadır. Ulusal ve uluslararası su yolları da hem taşıma,

⁴¹ Can Mutlu, a.g.e., s.53.

⁴² George M. Taoka ve Don R. Beeman, International Business: Environments, Institutions and Operations. USA: Harper Collins Publishers, Inc., 1991, ss. 209-214.

hem verimli arazi koşulları yarattığı için yoğun bir nüfus barındırmakta olup, ticaretin arttığı bölgelerdir.⁴³

Coğrafi konum, ülkelerin birbiri arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin yoğunluğunu ve kapsamını etkilemektedir. Mamullerin daha az süre ve maliyetle ulaştırılması, satış sonrası hizmetlerde maliyet avantajı gibi faktörler sebebiyle genellikle ülkeler en yoğun ticareti en yakın ülkelerle gerçekleştirmektedir.⁴⁴ Uluslararası yatırımlarda çekici güç olan ekonomik entegrasyon ve uluslararası örgütlerin çoğu, coğrafi ve kültürel olarak birbirine yakın ülkelere gerçekleştirilmektedir.⁴⁵

1.3.3.2. Sosyal Çevre

Sosyal çevre, insan nüfusu ve dağılımı, nüfusun karakteristik özellikleri ile ilgili olarak “sosyo-ekonomik” ve tüketici ve işgücü kitlesinin inanç, gelenek ve alışkanlıkları ile ilgili olarak “sosyo-kültürel” şeklinde bölümlendirilebilir⁴⁶. Ana ve evsahibi ülkelerdeki sosyal yapı, öncelikle işgücü faktörünü etkileyecektir. Ülkenin kültürel yapısı iş alışkanlıklarında büyük farklar yaratmaktadır ve bu da uluslararası işletmenin yerel ve yabancı birimlerinde uygulayacağı insan kaynakları politikasını ve organizasyon şemasını etkilemektedir.

Sosyo-ekonomik çevre, özellikle işgücü kaynağı açısından önemlidir. Ülke ve ülke içi bölgelerin ekonomik gelişmişliği ve nüfusu ile paralel olarak nitelikli ve niteliksiz işçilerin sayısı ve hareketliliği, çalışma koşul ve süreleri ile ücretlendirmede etken olacaktır.⁴⁷ Tüketici miktar ve özelliklerinin bir kısmı da sosyo-ekonomik çevre değişkenidir. Toplam nüfusun fazla oluşu, düşük fiyatlı, sık tüketilen gıda ve sabun gibi mamullerde pazar için tek başına yeterli bir faktörken, çoğu ürün için artan bir nüfusla birlikte yükselen gelir oranları caziptir. Nüfusun yaş

⁴³ Ball ve McCulloch, 1990, a.g.e., ss.230-235.

⁴⁴ Ball ve McCulloch, 1990, a.g.e., s.275.

⁴⁵ Can Mutlu, a.g.e., s.363.

⁴⁶ Can Mutlu, a.g.e., s.53.

⁴⁷ Ball ve McCulloch, 1990, a.g.e., s.362.

gruplarına, coğrafi bölgelere göre dağılımı ile kentleşme oranı yine tüketici özellikleri ve dağıtım olanakları açısından önemli faktörlerdir.⁴⁸

Ülkeler arasında olduğu kadar ülke içi gruplar arasında da dil, din, eğitim, estetik anlayış, maddi kültür, örgütlenme biçimleri, algı ve davranış şemaları gibi sosyo-kültürel çevre faktörleri önemli farklılıkları barındırmaktadır⁴⁹. Zaman ve çalışma hayatına yaklaşım farklılıkları, mesleki prestij ölçütleri, bireyselliğe ve rekabete yaklaşımlar ile otoritenin algılanış biçimi, özellikle yabancı ülke işletmeleriyle anlaşmalar yapan ve yabancı bir çevreden işgücü sağlayan uluslararası işletmelere iletişim ve verimlilik açısından potansiyel birer engeldir⁵⁰. İşletmeler iş ilişkilerine yaklaşımları kadar, farklı kültürel ortamlarda tüketiciye sunacakları ürün, paket, hizmet ve mesajları da gözden geçirmek, gerekirse değiştirmek durumundadırlar⁵¹.

1.3.3.2.3. Ekonomik Çevre

Uluslararası işletmelerin faaliyetlerini etkileyen ekonomik faktörler, evsahibi ülkenin özelliklerinin yanı sıra, diğer çevre faktörlerinde olduğu gibi uluslararası ortamla da ilgilidir.

Yatırıma birincil ortamı sunan evsahibi ülkenin ekonomisinde yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen faktörlerin başında, milli gelir, GSMH veya GSYİH'nın artış hızı, kişi başına düşen gelir ve gelir dağılımı, ekonomik faaliyetin sektörel dağılımı⁵² gibi makroekonomik göstergeler gelmektedir. Bunlara ek olarak tasarruf ve yatırımların durumu, kamusal harcamalar, ödemeler dengesi ve ticaret hadleri, dış borç stoku, faiz ve enflasyon oranları gibi finansal göstergeler, işletmenin toplaması gereken verilerdir⁵³. Bu göstergeler yukarıda bahsi geçen sosyo-ekonomik faktörlerle

⁴⁸ Ball ve McCulloch, 1990, a.g.e., ss.204-210.

⁴⁹ Ball ve McCulloch, 1990, a.g.e., s.260.

⁵⁰ Andrew Harrison, Ertuğrul Dalkıran ve Ena Elsey. International Business: Global Competition from a European Perspective. New York: Oxford University Press, 2000, s.111-114.

⁵¹ Taoka ve Beeman, a.g.e., ss.306-308.

⁵² Ball ve McCulloch, 1990, a.g.e., ss.193-199; Can Mutlu, a.g.e., ss.383-390.

⁵³ Ball ve McCulloch, 1990, a.g.e., ss.199-204.

bir arada düşünül­düğü takdirde ülke ekonomisinin istikrarlı ve gelişen bir pazar yaratıp yaratmadığı hakkında işletmeye bilgi verecektir.

İç pazarla ilgili göstergelerin yanı sıra, işçi ücretleri, döviz kuru ve teşvikler ile işletmenin faaliyette bulunduğu sektörle ilgili dış ticaret rejimi, evsahibi ülkeyi yatırımlar açısından cazip kılabacak yahut caydırıcı olacaktır⁵⁴. Maliyeti etkileyen bu faktörler özellikle ihracata yönelik yatırım yapan işletmeler için önemlidir.

İşçi ücretlerinin gelişmiş ana ülkeye göre düşük olması, gelişmekte olan ülkelere yapılan yatırımlar için bahsi geçen Vernon'un "ürün yaşam eğrisi teorisi" gibi bazı teorik yaklaşımlarda önemli bir çekici faktör olarak kabul edilmektedir. Evsahibi ülkenin döviz kurundaki değişiklikler, sermaye ve ithal girdi maliyetinden ihracata yönelik satışlar ve kar transferine kadar pek çok konuda etkilidir⁵⁵. Alt yapı olanakları, vergi kolaylıkları gibi teşvikler, gelir ve çıktı düzeyleri ile katma değeri etkilemektedir⁵⁶.

Ekonomik çevre, ülkenin siyasi yapısı ile de yakından ilgilidir. Yönetimin demokrasiyle otokrazi arasındaki konumu ile ülkede uygulanan ekonomik sistemin kapitalizmle komünizm arasındaki yeri her ülke için farklı bir bileşke oluşturmakta ve yatırım ortamını etkilemektedir⁵⁷. Siyasi sistem, genellikle ekonomik sistem için altyapı oluşturur; devletin ekonomik faaliyetlerdeki ağırlığı ve planlamadaki rolü, ekonomi ve maliye politikasını etkileyecek⁵⁸, dış ticaret rejiminde de belirleyici olacaktır. Dış ticarete gümrük tarifeleri ve kotalar gibi tarife dışı engellerin fazla olması, korumacı bir ekonomik yaklaşımın sonucudur. Ticaret engelleri kimi teorisyenlere göre pazara ihracat yoluyla girmeyi zorlaştırdığı için yabancı sermaye yatırımlarını teşvik edici etkiye sahipken, diğerleri bu engellerin ithal girdi maliyetini artırıcı etkisi sebebiyle caydırıcı olduğuna dikkat çekmektedir. İşletmenin bu

⁵⁴ Filiz Özağ. 1980 Sonrası Dış Açılma Politikalarının Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerine Etkisi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1993, ss.28-33.

⁵⁵ Robock ve Simmonds, a.g.e., s.555; Can Mutlu, a.g.e., ss.391-392; Özağ, a.g.e., ss.32-33.

⁵⁶ Özağ, a.g.e., ss.31-32.

⁵⁷ Taoka ve Beeman, a.g.e., ss.222-223.

⁵⁸ Rugman ve Hodgetts, a.g.e., s.95.

etkilerden hangisine daha çok maruz kalacağı, korumacılığın sektörlere göre durumu ile belirlenir.⁵⁹

1.3.3.2.4. Yasal Çevre

Bir ülkenin yasal sistemi, o ülkenin ekonomik ve siyasi sisteminin faaliyet kontrol mekanizması olması açısından bir uzantısı olarak kabul edilir. Uluslararası işletme, nasıl farklı ekonomik ve siyasi sistemler çerçevesinde faaliyetlerini yürütmek durumunda ise, farklı yasal düzenlemelere de uymak durumundadır.⁶⁰

Günümüzde, tüm uluslararası işletme faaliyetlerini kapsayıcı bir uluslararası iş hukukunun varlığı tartışmalıdır. Her ne kadar pek çok faaliyet alanı BM gibi örgütler ve devletler arası anlaşmalarla düzenlenmişse de ulusal yasalar genellikle bağlayıcılığını sürdürmektedir.⁶¹ Bu durum, tüzel kişiliği ana ülke yasalarına tabi olan fakat faaliyetlerini farklı yasal sistem ve kanunlara sahip olan evsahibi ülkelerde sürdüren işletmeler için ihtilaf yaratabilmektedir. Üstelik, bazen bir ülkede yapılacak faaliyet birden fazla ülkenin yasaları kapsamına girebilmektedir. Örneğin ABD'nin özellikle rekabet ve ticaret konusunda sınır aşan etkiye sahip yasaları mevcuttur; işletmelerin başka ülkelerde faaliyette bulunan bağlı şirketleri bile siyasi nedenli kimi ihracat kısıtlamalarına tabidir.⁶² Ayrıca uluslararası işletme faaliyetleri, ekonomik ambargo gibi yollarla devletlerarası örgütler tarafından da kısıtlanabilmektedir.⁶³

Uluslararası işletmenin evsahibi ülke hükümet organları ya da yerel işletmeleri ile karşılaşabileceği uyuşmazlıkların çözümü de yasal çevre alanına giren bir konudur. Devletlerin ulusal hukuk düzenlemelerini üstün durumda tutmak istemeleri dolayısıyla yasal çatışmalar kolay çözülememektedir. Tahkim henüz her yerde ve her zaman bağlayıcı bir çözüm yolu değildir. İşletmeler bu sorunu, sözleşme maddelerinde uyuşmazlık durumunda tahkime gidilmesini ve başvurulacak

⁵⁹ Özağ, a.g.e., ss.28-29.

⁶⁰ Taoka ve Beeman, a.g.e., s.222.

⁶¹ Can Mutlu, a.g.e., ss. 468-469.

⁶² Taoka ve Beeman, a.g.e., s.222-226.

⁶³ Can Mutlu, a.g.e., s.479.

uluslararası hakem kurulunu belirterek aşmaya çalışmaktadırlar.⁶⁴ Uluslararası işletmelerin en sık karşılaştıkları yasal çatışma ve problemler, ana ülkenin uyguladığı ihracat kısıtları, anti-tröst yasaları, transfer fiyatlamasını etkileyen düzenlemeler, sınır aşan etkiye sahip faaliyet düzenlemeleri; evsahibi ülkenin ithal girdi ve kar transferine getirdiği kısıtlar, fiyat ve ihracat kontrol rejimi, döviz kısıtlamaları ve fikri mülkiyetin korunması konularında görülmektedir.⁶⁵ Uluslararası alanda fikri mülkiyetin ve ticari sırların korunması, ürün standartlarının uyumlaştırılması ve çifte vergilendirmenin önlenmesi konularında hükümetler gerek ikili ya da çok taraflı anlaşmalar, gerek uluslararası örgütler yoluyla uluslararası işletme faaliyetlerini kolaylaştırma çabalarını sürdürmektedirler.⁶⁶

1.3.3.2.5. Politik Çevre

Politika, geniş anlamıyla toplumsal davranışının düzenlenmesi ve sınırlı kaynakların dağılımının yönetilmesidir. Modern çağda, bu yönetsel gücü tekelinde toplayan siyasi birim ulus-devlet olmuştur.⁶⁷ Bir işletmenin faaliyet sınırlarını belirleyen ve fonksiyonlarına etki eden en önemli politik aktör de, devlet mekanizmasını kontrol eden hükümettir.

Uluslararası işletmecilik faaliyetleri, Avrupa ve Japonya ekonomilerinin çöküşüne sebep olan İkinci Dünya Savaşı sonunda neredeyse rakipsiz olarak Amerikan işletmelerince gerçekleştirilir hale gelmiş ve giderek dünya ekonomisinde ağırlık kazanmıştır. Robinson'a göre uluslararası işletmecilik savaş sonrası dönemde faaliyetlerde belirleyici olan aktörler bazında üç dönemden geçmiş ve dördüncü bir döneme girmiştir. 1945-1955 arası dönemde işletme merkezi ve yabancı ticari unsurları - tedarikçi, alıcı, lisans verilen işletme ya da girişim ortakları – arasındaki ilişkiler işletme faaliyetlerinde belirleyici iken, 1955-1970 arası dönemde üçüncü bir aktör, evsahibi ülke hükümeti devreye girmiştir. Japonya ve Avrupa ekonomik,

⁶⁴ Can Mutlu, a.g.e., ss.482-491; Taoka ve Beeman, a.g.e., s.227.

⁶⁵ Taoka ve Beeman, a.g.e., ss.226, 229; Can Mutlu, a.g.e., ss.480-481; Donald E. Ball ve Wendell H. McCulloch, Jr. International Business: The Challenge of Global Competition. USA: McGraw-Hill Companies, Inc., 1999, ss.328-342.

⁶⁶ Ball ve McCulloch, 1999, a.g.e., ss.340-343.

⁶⁷ Kay Lawson. The Human Polity: A Comparative Introduction to Political Science. Boston: Houghton Mifflin Company, 1993, s.11.

Sovyetler Birliği de siyasi bir güç olarak A.B.D.'ne rakip olarak ortaya çıkmış, bağımsızlıklarını yeni kazanan azgelişmiş evsahibi ülkelerin hükümetleri; alternatif sermaye kaynaklarının ortaya çıkışı sayesinde ve ulusal bağımsızlık konusundaki hassasiyetleri sebebiyle Amerikan menşeli işletme faaliyetlerini kontrol etmeye, kısıtlamaya başlamışlardır. 1960'tan 1970'e gelene dek, uluslararası işletmelerin maruz kaldığı politik risk, popüler bir konu haline gelmiştir. 1970-1980 arası dönemde, OECD üyesi ülkeler başta olmak üzere ana ülke hükümetleri de, dördüncü aktör olarak uluslararası işletmecilik faaliyetlerini kontrole yönelik girişimlere başlamışlardır. 1980 sonrası dönemde ise uluslararası işletmeler, küreselleşmenin ulus-devlete rakip olabilecek kontrol mekanizmaları olarak öne çıkardığı ulus-ötesi toplumsal örgütlenmeler ve uluslararası/ulus-üstü örgütler tarafından da kısıtlanabilir duruma gelmiştir.⁶⁸

Politik çevre de diğer çevre faktörleri gibi üç ayrı boyutta düşünölmelidir; ana ülke, evsahibi ülke ve uluslararası çevre. Ana ülkenin politik çevre etkisi daha çok evsahibi ülke ve diğer ülkelerle ilişkileri çerçevesinde önemlidir. Örneğin ana ülke ile evsahibi ülke arasında tarihi veya ideolojik çatışmalar olabilir. Bu durumda hem ana ülke, hem de evsahibi ülke hükümetleri yatırımları caydırıcı yasal önlemler alabilmektedir. BM gibi uluslararası örgütlerin üye devletlere etki eden mali politikaları ve güvenlikle ilgili yaptırımları, yahut evsahibi ve ana ülke içinde bulunmasa da bölgede süren bir savaş hali, uluslararası ortamın yatırımlara etki eden diğer çevresel güçleridir.⁶⁹

Politik çevrenin en büyük etkisi evsahibi ülke koşulları ile ilgilidir. Evsahibi ülkenin ekonomik ve siyasi sistemi devlet kontrolünde bir kalkınma programı gerektirdiğinde - ki pek çok gelişmekte olan ülkede durum böyle olmuştur - uluslararası işletmeler ve hükümet arasında kontrol çatışması çıkmaktadır. Hükümetler ulusal egemenliğin zedeleneceği ve yerel işletmelerin rekabete hazır olmaması kaygısı ile yabancı yatırımları belirli sektörlerden uzak tutmuş, ülkenin sosyo kültürel yapısının bozulacağı endişesiyle kimi personel politikalarını engellemiş; kısacası yabancı işletme faaliyetlerini kısıtlama çabası içinde

⁶⁸ Richard D. Robinson. "Background Concepts and Philosophy of International Business from World War II to the Present". *Journal of International Business Studies*, Spring/Summer 1981, ss. 13-16.

⁶⁹ Ball ve McCulloch, 1999, a.g.e., ss.317-320.

olmuşlardır.⁷⁰ Hükümetlerin ideolojik yaklaşımlarının sonucu oluşan yasal çevre faktörlerinin yanı sıra, evsahibi ülkede hükümet karşıtı veya hükümet dışı siyasi aktörlerin yol rol oynadığı terör ve iç savaş gibi iç güvenlik tehditleri ile siyasi istikrarsızlık da uluslararası işletme faaliyetlerini tehdit edebilmektedir.⁷¹

Politik çevre faktörleri her zaman uluslararası işletme faaliyetlerini kısıtlayıcı değildir. Son yıllarda küreselleşmenin ülkelerin ekonomik ve politik sistemlerinde yarattığı değişimin de etkisiyle, özellikle eski Doğu Bloku ülkelerinde görülen özelleştirme dalgası, uluslararası işletmeler için pek çok yeni ve büyük ölçekli yatırım fırsatı ortaya çıkarmıştır.⁷² Ülkeler arasında ikili ve çok taraflı yatırım garanti anlaşmalarında görülen artış da yabancı yatırımları teşvik eden diğer evsahibi ülke politikalarıyla birlikte dünya genelinde geçmişe göre olumlu bir uluslararası yatırım ortamı yaratmaktadır.

---

⁷⁰ Taoka ve Beeman, a.g.e., ss.233-234.

⁷¹ Ball ve McCulloch, 1999, a.g.e., ss.302-317.

⁷² Ball ve McCulloch, 1999, a.g.e., ss.307-310.

İKİNCİ BÖLÜM

POLİTİK RİSK

2.1. POLİTİK RİSK KAVRAMI

Politik risk, uluslararası işletmelerin politik çevre ile bağlantısını kuran bir kavramdır⁷³. Bir uluslararası işletmenin bir evsahibi ülkede yatırım kararı ve bu yatırımın türü, içeriği, süresi hakkındaki tercihlerini etkileyen çevre faktörlerinin içinde yer alan politik çevre, diğer çevre faktörlerine benzer şekilde, işletme operasyonları için bazı avantaj ve dezavantajları bir arada barındırmaktadır. Politik çevre işletme stratejilerine uyumlu olabileceği gibi, yatırımcı için risk yaratan olay, aktör ve durumları içinde barındırabilir. Uluslararası işletmelerin maruz kaldığı bu tür çevresel riskler “politik risk” olarak adlandırılmaktadır.

Yüzlerce, hatta kimilerine göre binlerce yıldır, ekonomi ile siyasetin kesişmesi, işletmeleri politik riskle karşı karşıya bırakmış olsa da, kavramın işletmecilik ve siyaset bilimi literatüründe ortaya çıkışı 1960’lardan önce olmamıştır⁷⁴. Politik çevrenin özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra; önce Avrupa’ya, sonra gelişmekte olan ülkelere yatırımlarını çoğaltan Amerikan kökenli uluslararası işletmeler için artan oranda risk faktörü barındırması, konuya akademisyenlerin ve işletme yöneticilerinin ilgisinin çekilmesine neden olmuştur.

2.1.1. Bazı Politik Risk Tanımları

Politik riskin daha yeni kaynaklarda da sıkça değinilen tanımları, 1970’lerin başlarında A.B.D.’li akademisyenlerce yapılmıştır. Haendel ve West’in tanımında politik risk, “belirli bir yatırımın karlılık ihtimalini değiştirecek siyasi olay/ların olma

---

⁷³ Vern Terpstra ve Kenneth David. *The Cultural Environment of International Business*. Cincinnati: South-Western Publishing Co., 1991.s.217; Stephen J. Kobrin. “Political Risk: A Review and Reconsideration”. *Journal of International Business Studies*, 1979, Vol. 10(1), s.68. Erişim: http://copenhagen.jibs.net/Archive/1979/10_1_79_67.pdf (21/4/2004).

⁷⁴ Llewellyn D. Howell ve Brad Chaddick. “Models of Political Risk for Foreign Investment and Trade: An Assessment of Three Approaches”. *The Columbia Journal of World Business*, Vol. 29(3), 1994, s.71.

riski ya da ihtimali...”⁷⁵; Root’a göre: “...yurt içi veya yurt dışında, bir uluslararası işletme operasyonunda kar ve/veya varlıklarının kaybına yol açabilecek her türlü siyasi olayın (savaş, devrim, askeri ihtilal, el koyma, vergilendirme, devalüasyon, döviz kontrolleri ve ithalat kısıtları gibi) meydana gelme ihtimalidir.”⁷⁶. Yine bu yıllarda Robock’ın yaptığı ve halen kabul gören tanımda “Politik risk, politik güçlerin, bir ülkenin iş çevresinde belirli bir işletmenin karlılık ve diğer hedeflerini etkileyecek biçimde yarattığı şiddetli değişimlerdir.” denilmektedir.⁷⁷

1970’lerde yapılan bu tür tanımlar, genellikle evsahibi ülke hükümetlerinin yabancı yatırımcıyı kısıtlayıcı tasarruflarını ifade etmekle birlikte, politik riskin evsahibi ülke hükümetlerinin ötesinde, daha geniş bir politik çevreden kaynaklanan olaylara bağlandığı yaklaşımlar da mevcuttur. Kimileri ise işletme çevresinin risk potansiyeli taşıdığını ve politik faktörlerin bunun içinde yer aldığını belirtmekle yetinmiş; detaylı bir tanım yapmaktan kaçınmışlardır.⁷⁸

2.1.2. Politik Riskin Ölçütleri

Kavramı benzerlerinden farklı kılan ölçütler, literatürde sıkça vurgulanmıştır. Politik çevrenin işletmeye risk oluşturduğu durumlar risk teşkil etmeyen değişimlerden, risk kavramı belirsizlikten ve politik risk ilgili çevresel risklerden ayırt edilmiştir. Robock ve Simmonds’a göre politik riskin söz konusu olabilmesi için aşağıdaki dört unsurun bir arada olması gerekir:

- Süreksizlikler: İş çevresindeki şiddetli değişimler,
- Belirsizlik: öngörülmesi zor değişimler,
- Politik güçler: Genel toplumsal bağlamda güç ve otorite ilişkileri,
- İşletme etkisi: Belirli bir işletmenin karlılık veya diğer hedeflerini ciddi biçimde etkileme potansiyeli.⁷⁹

⁷⁵ Dan H. Haendel, Gerald T. West ve Robert G. Meadow. Overseas Investment and Political Risk. Philadelphia Foreign Policy Research Institute, 1975, s.xi’den aktaran Kobrin, 1979, a.g.m., s.68.

⁷⁶ Franklin R. Root. “Analyzing Political Risks in International Business”, A. Kapoor ve Philip D. Grub (der.) The Multinational Enterprise in Transition. Princeton: Darwin Press, 1972, s.355’ten aktaran Kobrin, a.g.m., s.68.

⁷⁷ Stefan H. Robock. “Political Risk: Identification and Assessment”. *The Columbia Journal of World Business*, July/August 1971, ss. 6-20’den aktaran Robock ve Simmonds, a.g.e., s.378.

⁷⁸ Kobrin, 1979, a.g.e., s.67.

⁷⁹ Robock ve Simmonds, a.g.e., s.379.

Çoğu politik risk tanımında, yazarın vurguladığı risk kökeni ister evsahibi ülke hükümeti ya da diğer çevresel aktörlerin davranışları olsun, ister çevresel olaylar olsun, temelde istikrarsızlık, yani ani değişimler söz konusudur. Bu sebeple kimi akademisyenler istikrarsızlığın kendi başına risk teşkil etmediğini, politik riskten bahsedebilmek için bu değişkenliğin işletme bazlı etkilerinin bulunması gerektiğini belirtmiş, bu ayrıma özen göstermişlerdir. Örneğin Robock ve Simmonds, politik riskin siyasi istikrarsızlıkla yahut belirsizlikle bağlantılı fakat bundan farklı olduğunu özellikle belirtmişlerdir. Buna göre, istikrarsızlık çevresel bir değişken olarak ancak bir işletmeye etki ettiği sürece önemlidir ve risk bu etkinin ölçütü olarak düşünülmelidir. Bir ülkede yaşanan büyük bir yönetsel değişim, uluslararası yatırımlara hiç etki etmeyebilir; bir işletme için politik risk yaratan bir siyasi değişim başka uluslararası işletmeler için risk kapsamına girmeyebilir denmektedir.⁸⁰ Herberg'in belirttiğine göre ne hükümetlerin sıkça değiştiği İtalya'da yatırım yapan uluslararası işletmeler, ne de iç savaşla çalkalanan Angola'da faaliyet gösteren yabancı petrol şirketleri, politik istikrarsızlık sebebiyle yatırım kararlarından vazgeçmişler ya da herhangi bir kayba uğramışlardır⁸¹. Zink'e göre politik risk iki grup etmeden kaynaklanmaktadır. Evsahibi ülkenin siyasi sisteminde ekonomik ya da sosyal süreksizliklere yol açan kırılmalar, ülkedeki tüm işletmeleri risk altında bırakabileceği gibi, kimi durumda politik güç sadece yabancı işletmecilerin çıkarlarına - varlık kaybına yol açmak ya da kimi yerel veya yabancı işletmelerle rekabet bozucu etkiler yaratmak suretiyle - zarar verebilir. Üstelik, yabancı kökenli işletmelerin tümü bu değişim ya da davranışlardan etkilenebileceği gibi, risk sadece belirli bir sektör, hatta belirli tek bir işletme ile sınırlı olabilir.⁸² Kobrin (1976), Nigh (1985), Tunnel (1977), Green ve Cunningham (1975), gibi yazarlar da politik risk üzerine yaptıkları çalışmalarda istikrarsızlığın her durumda risk teşkil etmediğini bulmuşlardır⁸³.

Politik risk literatürünü oluşturanlar, bu risk türünün kaynak ve etkilerini belirleyici analiz yöntemleri geliştirmekte ve işletmeler için risk yönetim stratejileri

⁸⁰ Robock ve Simmonds, a.g.e., s.379.

⁸¹ Mikkal E. Herberg, "Foreign Direct Investment: The Upstream Petroleum Industry", Ronald L. Solberg (der.) *Country-Risk Analysis: A Handbook*. London: Routledge, 1992, s. 235.

⁸² Dolph Warren Zink. *The Political Risks for Multinational Enterprise in Developing Countries: With a Case Study of Peru*. New York: Praeger Publishers, Inc., 1973, ss.31-32.

⁸³ Taoka ve Beeman, a.g.e., s.231.

önermektedirler. Bu bağlamda, tanımlarının çoğunda da riski belirsizlikten ayırt etme çabası ön plandadır. Risk, işletmenin kendi tasarrufu ve piyasa koşullarının dışında, çevresel güçlerin işletme hedeflerini kısıtlayıcı ya da engelleyici değişiklikler yaratma olasılığıdır. Risk etkisini belirleyip bunu getiri ile dengeleme yaklaşımı hem yerel, hem uluslararası işletmelerde gözlenmektedir. Fakat uluslararası işletmeler, yerel işletmelerden daha fazla riske maruz kalır; çünkü birden fazla, birbiriyle çatışması muhtemel finans, vergi, yasal düzenleme ve siyaset ortamı içinde faaliyet göstermektedirler.⁸⁴ İşletme çevresinde meydana gelen düzensizlik ve değişiklikler, ilk kez karşılaşıldığı ve öngörülemediği noktada “belirsizlik” olarak tanımlanmaktadır. Çevre içinde işletmeye zarar verebilecek olaylar, gidişatı takip edilebildiği ve öngörülebildiği durumda “risk” adını alır ve kısmen kontrol edilebilir - kimi durumda yatırımdan vazgeçmek yerine yüksek getiri ile dengelenebilir⁸⁵ - bir faktör haline gelir.⁸⁶ Root ile Haendel ve West, tanımlarında bu ayrım üzerinde özellikle durmuşlardır.⁸⁷ Kobrin’in yaklaşımında ise işletmenin potansiyel kaybına yönelik üç durum vardır: Belirlilik, objektif belirsizlik ve subjektif belirsizlik. Subjektif belirsizlikte karar verici, risk potansiyeli taşıyan olay ve çevresel ortam hakkında yeterli bilgi sahibi olmadığı ve olayları kendi geçmiş deneyimlerinin ve inançlarının doğrultusunda algıladığı için işletmenin karşılaşılabileceği problemler ve çözümleri kısıtlanmaktadır. Belirlilik durumunda olayların yaratabileceği sonuçlar içinde tek biri baskındır, bu yüzden risk söz konusu değildir. Objektif belirsizlik durumu ise bahsi geçen risk kavramını ifade etmektedir; meydana gelen olayın işletme varlık ya da faaliyetlerinde yaratacağı etki kesin olarak bilinmemekle birlikte, olasılıklar siyasi sistemler ve siyaset – işletme ilişkisi hakkında sahip olunan objektif bilgi sayesinde tahmin edilebilir hale gelir.⁸⁸

Politik risk tanımlanırken diğer çevresel risklerden, özellikle ekonomik riskten ayrımı, üzerinde sıkça durulan konulardan biridir. Siyaset ve ekonominin birbirini etkiler nitelikte olduğunun tespiti, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler

⁸⁴ Zink, a.g.e., s.30.

⁸⁵ C.D. Chase, J.L. Kuhle ve C.H. Walther. “The Relevance of Political Risk in Direct Foreign Investment”, *Management International Review*, Vol.28, 1988/3, s.32; Herberg, a.g.m., s.233, Kobrin, 1979, a.g.m., s.71.

⁸⁶ Terpstra ve David., a.g.e., s.217.

⁸⁷ Kobrin, 1979, a.g.m., s. 68.

⁸⁸ Kobrin, 1979, a.g.m., s.70-71.

disiplinlerinde “politik ekonomi” adı altında bir araştırma alanının gelişimine önayak olmuştur. Uluslararası işletmecilik içinde yer alan politik risk literatüründe de bunun yansımaları görülmektedir. İşsizlik, gelir dağılımı eşitsizliği, yüksek enflasyon, ödemeler dengesi açıkları gibi ekonomik problemler, ülkenin siyasi ortamında çalkantılara yol açarak politik riski artırabilir⁸⁹. Siyaset de öncelikle ekonomik faaliyetin çerçevesini belirleyen bir çevresel faktör olarak işletmeler üzerinde etki sahibidir. Ülkenin siyasi rejiminde meydana gelen bir değişiklik, ekonomik rejimini de kökünden değiştirebilir; böylece hem yerel, hem de uluslararası özel teşebbüs devlet ile ilişkileri ve faaliyet alanı açısından derinden etkilenebilir. Siyasi güç kaygıları ekonomi politikalarını etkilediği gibi, ekonomik gücün dağılımı da siyasi güç dengelerini etkilemektedir.⁹⁰

Root’a göre politik ve ekonomik risk ayrımı, politik ve ekonomik olayların karşılıklı bağımlılığı sonucu, deneyim düzeyinde ortadan kalkmaktadır. Yazar yine de bir ayrıma gitmiş, çevresel bir belirsizliğin hükümet davranışı ya da siyasi/sosyal sistem istikrarsızlığından kaynaklandığı durumda “politik” olarak adlandırılabileceğini belirtmiştir.⁹¹ Kobrin’e göre siyaset ve ekonomi, birbirini etkilese de işletme üzerindeki çevresel etkileri bağlamında farklıdır; farklı biçimde analiz edilmelidir ve işletmenin bu iki alandaki risk için geliştireceği stratejiler de farklıdır. Yazara göre siyaset, toplum bağlamında güç veya otorite ilişkisi olarak tanımlandığı ölçüde, servetin üretim ve dağılımı ile doğrudan ilgili olan ekonomiden ayrılmaktadır. Politik risk unsuru olan çevresel olaylar da, toplumsal otoriteyi -diğer bir deyişle devlet seviyesindeki gücü - elde etme, devamlı kılma ya da artırma amaçlı olduğu sürece siyasi kaynaklıdır.⁹² Robock ve Simmonds da benzer şekilde, politik ve ekonomik riskin kaynakları ve yönetim stratejileri açısından farklı olduğunu belirtmiş, fakat bazen, temelde politik olarak kabul edilen bir risk türünün kaynağında duruma göre salt ekonomik sebeplerin, ya da ekonomik ve politik faktörlerin birbiriyle kaynaşmış biçimde bulunabileceğini de kabul etmişlerdir.⁹³

⁸⁹ Mustafa Çalışır, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ülke Riski Analizi Açısından Analizi ve Türkiye. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2001, s.134.

⁹⁰ Kobrin, 1979, a.g.m., s.69.

⁹¹ Kobrin, 1979, a.g.m., s.68.

⁹² Kobrin, 1979, a.g.m., s.69.

⁹³ Robock ve Simmonds, a.g.e., s. 379-380.

Politik risk, kendisiyle ilintili risk türlerinden de ayırt edilmelidir. Bu kavramlardan biri, “hükümlanlık riski”dir (*sovereign risk*). Hükümlanlık riski, yabancı hükümetler veya devlet garantili yerel firmalara borç veren finansal kurumların alacak hakları konusunda maruz kaldığı bir risk türüdür. Alacaklı işletmenin söz konusu ülkede fiziksel bir varlığı bulunmadığı için bu kavram, işletmenin söz konusu ülkedeki tüm operasyonlarını içeren politik riskten ayrılır.⁹⁴ Geri ödeme hükümet tarafından yapılacağı veya garantilediği için de daha çok söz konusu ülkedeki hükümet davranışı ve siyasi istikrarı içerir. Bu bağlamda, yerel ve uluslararası siyasette yer alan tüm aktörlerle ilintili olan politik riskten daha dar bir kavramdır.

Politik riskle kısmen örtüşen diğere bir kavram “ülke riski”dir (*country risk*). Kimi kaynaklar hükümlanlık riski ile ülke riski arasında bir fark görmese de⁹⁵, bir ülkede edinilen, hükümet dışı kuruluşlar dahil olmak üzere tüm yabancı kaynaklı borçları ifade eden bir kavram olan ülke riski daha kapsamlıdır.⁹⁶ Borçlu ülkeler içinde yükümlülüklerini karşılayamayacak olanların belirlenmesine yönelik olarak uluslararası bankacılık sektörünün kullandığı bir kavram olan ülke riski, 1973 petrol krizinden sonra özel finansal kredilerin dış borçlar içinde ağırlığı artınca önem kazanmıştır.⁹⁷ Ülke riskini politik riskten ayıran en önemli unsur, ülke riskinin politik riske ek olarak ekonomik ve sosyal riskleri de içermesidir. Bunun sebebi, ülke risk analizini kullanan uluslararası bankaların; ülkedeki genel çevresel ortamla ilgili oluşudur.⁹⁸ Politik risk ise ülkede doğrudan yabancı sermaye yatırımı ve benzeri tasarruflarda bulunan işletmeler için daha uygun bir kavramdır, çünkü işletme ülkede fiziki varlık bulundurması, yerel işletmeler ve diğere yabancı işletmelerle rekabet halinde bulunması, ülkede faaliyet süresi gibi pek çok açıdan borç veren bir bankadan daha farklı türlerde ve biçimde riske maruz kalacaktır⁹⁹. Sınır ötesi kredi ile doğrudan yabancı sermaye yatırımı arasındaki risk farkları Tablo 5’te görülebilir.

⁹⁴ Robock ve Simmonds, a.g.e., s.378; Çalışır, a.g.e., s.132.

⁹⁵ Bkz. Robock ve Simmonds, a.g.e., s.378.

⁹⁶ Pancras Nagy. Country Risk. London: Euromoney Publications, 1984, s.1.

⁹⁷ Çalışır, a.g.e., s.132.

⁹⁸ Charles R. Kennedy, Jr. Political Risk Management: International Lending and Investing Under Environmental Uncertainty. Connecticut: Greenwood Press, Inc., 1987, ss.3-4.

⁹⁹ Nagy, a.g.e., s.2.

Tablo 5: Sınır Ötesi Kredi Riski ve DYSY Riski

	Sınır Ötesi Kredi	DYSY
Risk konusu	Para Borçlunun geri ödeme gücü	Para ve reel varlıklar Tesisin üretim ve/ya satış yapabilmesi
Maksimum süre	12 yıl	30 yıl
Olasılıklar	1-Borçlunun mal varlığı kaybı Üretimin kesintiye uğraması (Savaş, devrim, doğal afet, ülkenin işgal edilmesi, iç huzursuzluk, grevler vb. nedenlerle)	1-İştirak varlıklarının yok olması Üretimin kesintiye uğraması
	Etki: Garantisiz özel sektör borçlarında şiddetli. Alacağın kısmen veya tamamen silinmesine yol açabilir. Kamu borçlarında bu sonuç pek olası değildir. İç huzursuzluk ve grevler ancak ulusal çaplı olduğunda kamu sektörünün borç servisini yerine getirme kapasitesini etkiler.	Etki: Şiddetli. Mal varlığı veya gelirin kısmen veya tamamen kaybı, hatta iflasla sonuçlanabilir.
	2-Borçlunun mal varlığının kamulaştırılması Etki: Garantisiz özel sektör borçlarında, kısmi. Genellikle yeni mal sahipleri eskisinin yükümlülüklerini üstlenir.	2-İştirakin kamulaştırılması Etki: Şiddetli. Beklenen gelir, hatta önemli sermaye kaybına yol açabilir.
	3-Yurt dışına fon transferinin olanaksız hale gelmesi. (Hükümetin kambiyo rejimini sıkı kontrole tabi tutması sonucunda)	3-Sermayenin ve/ya karın ana şirkete transferinin olanaksız hale gelmesi
	Etki: Şiddetli. Sadece garantisiz özel sektör borçları için söz konusudur.	Etki: Şiddetli.
	4-Gelir azalması, borçlunun iflasi (Ekonominin kötü yönetimi, kredi baskısı, GSMH artışında uzun vadeli azalma, grevler, üretim maliyetindeki hızlı artışlar vb. nedeniyle)	4-Gelir azalması, iştirakin iflasi
	Etki: Şiddetli. Sadece garantisiz özel sektör borçları için söz konusudur.	Etki: Şiddetli. Sadece iştirak iç pazara yönelik üretim yapıyorsa söz konusudur.
	5-Borçlu/evsahibi ülkenin ödemeler dengesinin bozulması Borçlu/evsahibi ülkede dış borçlanmanın aşırı artışı (Bunlar pek çok politik, ekonomik ya da sosyal faktör sebebiyle olabilir)	
	Etki: Kamu borçları için şiddetli. Garantisiz özel sektör borçları açısından yukarıda açıklanan kambiyo rejimi ile bağlantılı olduğu durumda önemlidir.	Etki: Yukarıda açıklanan kambiyo rejimi ile bağlantılı olduğu durumda önemlidir.
	Zarar olasılığı	Garantisiz özel sektör borçları için önemli olabilir - gerek anapara, gerekse beklenen gelirlerin kaybı söz konusudur. Kamu borçlarında sermaye kaybı olasılığı önemsenmeyecek denli azdır. Beklenen gelirdeki kayıplar daha olasıdır, fakat garantisiz özel sektör borçlarındakinden daha düşük bir olasılık vardır.
Belirlenen risk karşısında uygulanabilecek seçenekler	1-Kredi verilmeden önce: Kredi kullandırma kararını gözden geçirme söz konusudur.	1-Yatırım etkilenmeden önce: Projeye devam etme; projeyi iptal etme, projenin algılanan risk etkisini azaltacak biçimde yeniden düzenlenmesi söz konusu olabilir.
	2-Kredi verildikten sonra: Alacaklar üzerindeki risk ögesini azaltmak artık mümkün değildir.	2-Yatırım etkiledikten sonra: Riski minimuma indirecek stratejiler uygulamaya konabilir.
	Risk değerlendirme nin gerekliliği	Uluslararası bir sermaye piyasası ve bu piyasanın ülke riski konusunda fikir birliği vardır. Krediyi gerçekleştirecek olan kurum kendi başına risk değerlendirmesi yapmaksızın piyasa ortalamaları seviyesinde, piyasayı takip ederek çalışabilir. Risk değerlendirmesi, ancak krediyi verecek olan banka piyasa ortalaması üzerinde çalışmak istiyorsa gereklidir.

Kaynak: Pancras Nagy. Country Risk. London: Euromoney Publications, 1984, s.3.

Kısacası, ülke riski ekonomik ve sosyal riskleri de içermesi itibariyle politik riskten daha geniş bir kavram olsa da, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının maruz kaldığı politik riskler, alacaklı banka tarafından ülke riski içinde değerlendirilmesi gereken politik risk faktörlerinden daha kapsamlıdır. Bu çalışmanın konusu olan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında karşılaşılan politik riskler için uygun görünen kavramlaştırma, Robock'ın hükümet dışı siyasi aktörleri ve işletme etkisini kapsamına alan tanımı¹⁰⁰dir. Ekonomik ve sosyal faktörler ile yasal çevrenin etkisi; Kobrin'in yukarıda bahsedilen yaklaşımı¹⁰¹na koşut olarak; temelinde - gerek evsahibi ülke, ana ülke veya üçüncü bir ülkenin hükümet davranışı dahilinde, gerek ulus-devlet dışı örgütlenmelerin tasarrufunda olsun - toplumsal otoritede pay sahibi olma amacı bulunduğu sürece politik risk çerçevesi içinde ele alınacaktır.

2.2. POLİTİK RİSK TÜRLERİ VE SINIFLANDIRILMASI

Politik risk oldukça çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Çoğu yatırım bölgesinde, yani evsahibi ülke topraklarında maruz kalınabilecek; kimisi yasal kısıtları, kimisi yasa dışı tepki veya şiddeti içeren; aralarında ekonomik, finansal ya da genel anlamda çevre riski ile bağlantılı olsa da temelinde politik değişimler bulunan bazı risk olayları şunlardır:¹⁰²

- Kontrat fiyatının değiştirilmesi,
- Sivil düzensizlik (gösteriler, ayaklanmalar, sabotaj, terörizm, silahlı ayaklanma, devrim, gerilla savaşı, iç savaş vb.),
- Tırmanan kamulaştırma,
- Devalüasyon/revalüasyon,
- Yerel fiyat kontrolleri,
- Yerel rafinasyon ve taşımacılık düzenlemeleri,
- Ambargo ve boykotlar,
- Fon akışı kısıtları (dividends, royalties, faiz ödemeleri, kar transferi vb.),
- Döviz kontrolleri (konvertibilite vb.),

¹⁰⁰ Bkz. Robock, 1971'den aktaran Robock ve Simmonds, a.g.e., s.378.

¹⁰¹ Bkz. Kobrin, 1979, a.g.m., s.69.

¹⁰² Roberto Friedman ve Jonghoon Kim. "Political Risk and International Marketing". *The Columbia Journal of World Business*, Vol 23(4), Winter 1988, s.65.

- Yabancı /uluslararası savaş,
- Hükümetten hükümete satış politikaları,
- İşe alma ve işten çıkarma kısıtları (yerel istihdam vb.),
- İdeolojik değişim,
- Uluslararası ticaret engel ve kısıtları,
- İşgücü kıtlıkları,
- Yerel mamul içerik kuralları,
- Sahipliğin yerellerle paylaşımı,
- Tarife dışı engeller (düzenlemeler, teşvikler vb.),
- Doğrudan millileştirme (el koyma, kamulaştırma vb.),
- Üretim kotaları,
- Yeniden yatırım şartları,
- Vergi (gelir vergisi vb.).

Politik riske konu olan siyasi kaynaklı değişimler, çevresel aktörlerin herhangi biri tarafından ya da bunların etkileşimi sonucu, doğrudan veya dolaylı olarak, yatırımları tamamen veya kısmen etkileyebilecek potansiyele sahip olan değişimlerdir. Bu bağlamda politik risk, araştırmacının ön planda gördüğü unsurlara göre çeşitli biçimlerde sınıflandırılmaktadır. Tablo 6'da, literatürde yer alan ve çoğu 1970'lerde yapılmış olan kimi sınıflandırma şemaları açıklanmaktadır.

Tablo 6: Politik Risk Olaylarını Sınıflandırma Şemaları

Kriter	Yazar (yıl)	Tanımlanan Politik Risk Olaylarının Türleri
1- Seçicilik	Robock (1971)	Makro-politik risk tüm yabancı işletmeleri etkilerken mikro-politik risk sadece belirli işletmecilik alanlarını ya da belirli özellikteki işletmeleri hedefler.
	Channon ve Jalland (1979)	Standart düzenleme müdahalesi her tür işletmeyi genel olarak etkiler. Ayrımcı müdahale bir işletmeye diğerinin faydası için ayrımcılıkta bulunur. Seçici müdahale belirli bir işletme, proje veya faaliyete yöneliktir.
2-Aktör türleri	Robock (1971)	Politik risk olayları şu tür gruplardan kaynaklanabilir: (1) Baştaki hükümet ve faaliyet organları, (2) parlamenter muhalefet grupları, (3) parlamento-dışı muhalif gruplar, (4) örgütlenmemiş ortak çıkar grupları, (5) yabancı hükümetler veya hükümetlerarası örgütler.
	Channon ve Jalland (1979)	Politik risk olayları, şu tür müdahil yapılara göre sınıflandırılır: (1) evsahibi ülke hükümeti, (2) ana ülke hükümeti ve bir ulus-üstü otorite.
3-Organizasyonun yapısal ve işlevsel öğeleri	Root (1972)	Transfer riskleri evsahibi ülke hükümeti tarafından sermaye, ödemeler, mamuller, teknoloji ve kişilerin yurt içi veya yurt dışına transferinin kısıtlanmasıdır.
		Operasyon riskleri yerel operasyonların üretim, pazarlama, finans ve benzeri işletme fonksiyonlarındaki performans doğrudan kısıtlayan müdahaleleri ifade eder.
		Sahiplik-kontrol riskleri söz konusu uluslararası işletmenin yerel operasyonlarının yönetim ve performansını doğrudan kısıtlayan durumları gösterir.
	Overholt (1982)	Varlık riskleri varlıkların korunmasını tehdit eder.
		Organizasyon riskleri üretim, pazarlama ve personel yönetimiyle ilgili temel kararların kontrolünü tehdit eden risklerdir.
		Operasyon riskleri ekipman ve hammaddelere erişim, ithalat ve ihracat hakları, ihracat fonları ile ilgilidir.
Lax (1981)	Piyasa riskleri yerel pazarların büyümesini, yabancı pazarlara erişimi ve adil rekabeti tehdit edebilir.	
	Transfer riskleri sermaye, kar, teknoloji ve personel, ekipman veya üretilen mamulün yurt dışına (kimi zaman ana ülkeye de) transferlerine olası hükümet müdahaleleridir.	
	Operasyon riskleri yönetsel kontrolün evsahibi ülke hükümeti veya hükümetçe seçilen temsilciye devri olasılığıdır.	
Yönetsel/yasal riskler yasal ortamdaki değişimlerin belirli bir proje veya anlaşmayı etkileme ihtimalidir.		
Sahiplik riskleri [yerel] katılım, kamulaştırma veya millileştirme konularını kapsayan öz sermaye paylarıyla ilgili problemleri kapsar.		
Kontrat riskleri net varlık paylaşımı veya hizmet anlaşmaları dışındaki iş anlaşmalarının arz/fiyat meselelerini kapsar.		

Kaynak: Roberto Friedman ve Jonghoon Kim. "Political Risk and International Marketing". *The Columbia Journal of World Business*, Vol 23(4), Winter 1988, s.65.

Seçicilik ile organizasyonun yapısal ve işlevsel öğeleri kriterlerine göre sınıflandırmada politik riskin DYSY üzerinde yaratabileceği etkiler ön planda iken; aktör türleri yaklaşımı, politik risk yaratan çevresel unsurlara önem atfetmiş, yani riski kaynaklandığı taraflara göre sınıflandırmıştır. Politik risk aşağıda sırasıyla, kaynaklarına göre ve etki bazında açıklanmaktadır.

2.2.1. Kaynaklarına Göre Politik Risk

Politik risk, siyasi aktör davranışları ve siyasi alanda meydana gelen olayların uluslararası işletme varlık ve faaliyetleri üzerine etkileri olarak düşünüldüğü takdirde, temelinde ya işletmeye karşı bir motivasyon – ki bu hükümet, muhtelif

politik gruplar yahut toplumun geneline ait olabilir, ya da yatırımı istemsiz olarak etkileyecek bir düzensizlik - savaş, iç savaş, siyasi/yasal tepkilere yol açacak ekonomik kriz ya da doğal afetler gibi - bulunacaktır. Politik riskin nerelerde, hangi koşullar altında, hangi sebeplerle ortaya çıkabileceğine dair kimi teorik yaklaşımlar Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7: Politik Riski Açıklama Amaçlı Kavramsal Çerçeveseler

Yaklaşımlar	Yazar (Yıl)	Odak
1- Aktör/kaynak yaklaşımı	Robock (1971)	Politik risk olaylarının kaynakları şunlardır: (1) Milliyetçilik, sosyalizm ve komünizm gibi rakip ideolojiler, (2) Sosyal huzursuzluk ve düzensizlik, (3) yerel iş gruplarının çıkarları, (4) olması yakın veya yakın geçmişte sağlanan siyasi bağımsızlık, (5) siyasi güç için silahlı çatışma ve iç ayaklanmalar ve (6) yeni uluslararası ittifaklar.
	Boddewyn ve Cracco (1972)	Milliyetçilik, hükümet müdahalesi politik riskinin altında yatan en önemli faktördür.
2- Göreli yoksunluk (relative deprivation) yaklaşımı	Knudsen (1974a)	Ulusal kısıtlanmışlık hissi (frustration) kamulaştırmanın temel belirleyicisidir.
	Gurr (1968) Jones (1984)	Venezuela petrol endüstrisinin ampirik araştırması göreli yoksunluk hipotezini desteklemektedir; A.B.D. petrol üretim operasyonlarının karlılığını düşüren Venezuela rejimlerinin bu davranışları, Venezuelalıların “göreli yoksunluğu” sonucunda gerçekleşmiştir.
3- Ürün/yatırım türü yaklaşımı	Channon ve Jalland (1979) Overholt (1982)	Değişik endüstrilerin siyasi ilgi uyandırma konusunda belirli bir sıralanışı vardır.
4- Yapısal yaklaşım	Knudsen (1974b) Tritt (1974) Jodice (1980, 1984) Kobrin (1980)	Bir sektörün, organizasyonun, ya da projenin politik riske hassasiyeti temelde; büyüklük, yönetim ve istihdamın yeri, çeşitli işletme faaliyetlerini yürütme amacıyla kullanılan teknoloji, sahiplik yapısı ve evsahibi ülkenin uluslararası sisteme bağımlılığı gibi yapısal özelliklere bağlıdır.
5- Pazarlık gücü yaklaşımı	Robock (1971)	Bir sektörün politik riske hassasiyeti, sektördeki yabancı işletme ağırlığı ve yerel tarafların söz konusu endüstrideki faaliyetleri yönetebilme kapasitesine göre değişir.
	Farge ve Wells (1982)	Yabancı işletmenin pazarlık gücünün kaynağı teknoloji, ürün farklılaştırması, pazara giriş kabiliyeti, finansal kaynaklar, ürün çeşitliliği ve rekabet derecesidir.
	Poynter (1984)	Yabancı işletmenin pazarlık gücü kaynakları teknoloji, yönetim becerileri ve ihracat imkanları iken evsahibi ülkeninkiler çok uluslu işletmeyi yerinden edebilme ve şirket üzerinde nihai kontrolüdür.
	Jain (1987),	Çok uluslu işletmelerin pazarlık gücü teknoloji, ölçek ekonomileri ve ürün farklılaştırmasından doğar.
6- Hükümet tipi yaklaşımı	Green (1974)	Yüksek politik istikrarsızlık gibi radikal siyasi değişim riski, ulusun yönetim formuna bağlıdır.
	Brewer (1981,1983)	Politik istikrarsızlık ya da politik risk, bir siyasi modeller tipolojisi ile bağlantılandırılmıştır: (1) Geleneksel (devlet-merkezi) uluslararası ilişkiler modeli, (2) ulusal siyasetin pluralist modeli ve (3) hükümet içi siyasetin bürokratik modeli.

Kaynak: Roberto Friedman ve Jonghoon Kim. “Political Risk and International Marketing”. *The Columbia Journal of World Business*, Vol 23(4), Winter 1988, ss.68-69.

Yukarıda sıralanan ve çoğunlukla 1970’lerde geliştirilen yaklaşımlar, politik riskin kaynağı olarak temelde evsahibi ülke - uluslararası işletme ilişkisini göstermektedir.

Aktör/kaynak yaklaşımında risk yaratan taraf olarak, evsahibi ülke hükümeti ya da politik gruplarının siyasi yönelimleri ve ilişkileri olarak vurgulanmaktadır. Göreli yoksunluk yaklaşımında evsahibi ülke toplumundaki hassasiyetlerin hükümet davranışlarına dönüşerek işletmelere etki edebileceğine dikkat çekilmektedir. Hükümet tipi yaklaşımında evsahibi ülke siyasi sistemi vurgulanmaktadır. Ürün/yatırım türü yaklaşımı ve yapısal yaklaşım evsahibi ülkeye has faktörlerden çok işletme operasyonlarının türüne ve işletme özelliklerine göre bir risk açıklaması getirmişken; pazarlık gücü yaklaşımı, politik riski evsahibi ülke ve işletme özelliklerinin karşılıklı etkileşimine bağlamaktadır. Diğer kaynaklarda da evsahibi ülke siyasetine ve özellikle hükümet politikalarına vurgu yapılmaktadır. Örneğin, Zink'e göre uluslararası işletmeyi bir evsahibi ülkede riske maruz bırakan üç temel sebep vardır: Sistemin istikrarsızlığı, yabancı yatırım karşıtlığı veya bu tür yatırımların ulusal çıkarlara ters düştüğü algısı¹⁰³.

Kaynak olarak evsahibi ülke iç siyasetinin gösterilmesi, teorilerin oluşturulduğu dönemdeki politik çevre özellikleri ile ilgilidir. Uluslararası işletmecilik faaliyetlerine çevresel kısıtlar, 1950'lerin ortalarından 1970'lere dek temelde evsahibi ülke hükümetleri tarafından getirilmiş; ana ülke hükümetleri ancak 1970'lerde birer aktör olarak ortaya çıkmış ve ulus-devlet dışı küresel ve bölgesel siyasi aktörler ile uluslararası örgütler risk kaynağı oluşturabilecek potansiyele 1980 sonrası dönemde sahip olmuşlardır¹⁰⁴.

1960'larda evsahibi ülkelerce yabancı sermayeye elkoyma ve millileştirme ön planda iken, 1979 İran devrimi ile birlikte siyasi istikrar önemli bir değişken haline gelmiş¹⁰⁵ ve 1970'lerin sonları ile 1980'lerin başında ana ülke politik riski¹⁰⁶ de önem atfedilir hale gelmiştir. Robock ve Simmonds'a göre de politik risk, başlangıçta az gelişmiş evsahibi ülkeleri, sosyalist devrimleri ve el konan yabancı sermaye tasarrufunu akla getirmiştir. Ancak 1980'lerden itibaren gelişmiş ülkelerde

¹⁰³ Zink, a.g.e., ss.33-34.

¹⁰⁴ Richard D. Robinson. "Background Concepts and Philosophy of International Business from World War II to the Present". *Journal of International Business Studies*, Spring/Summer 1981, ss. 13-16.

¹⁰⁵ Howell ve Chaddick, a.g.e., s. 72.

¹⁰⁶ Stephen B. Tallman. "Home Country Political Risk and Foreign Direct Investment in the United States". *Journal of International Business Studies*, Vol.19, Summer 1988, s.220.

– kimi sektörlerin ulusallaştırıldığı Mitterand Fransa’sı gibi – de görülebilen; kimi zaman ana ülkeden de kaynaklanabilen – Güney Afrika ırkçı rejimine ve Sovyet Bloğu’na karşı o ülkelerde yatırımı olan işletmelere yapılan boykotlar gibi – bir hal almıştır.¹⁰⁷

1990’lara gelindiğinde millileştirme ve kamulaştırma riskleri azalırken; döviz transferi kısıtları, savaş ve iç huzursuzluk devam etmiştir. Özellikle altyapı sektöründe hükümet müdahalesi ve sözleşme ihlalleri ise artmıştır. Bunun temel sebebi, özelleştirmelerin artışı ve altyapı projelerine özel sektörün artan katılımı olmuştur.¹⁰⁸ Soğuk Savaşın bitişi ve eski Doğu Bloku ülkelerinin liberalleşmesi ve yabancı sermaye çekmek için gösterdikleri çabalar göz önüne alınarak DYSY için politik riskin sona erdiği fikri ortaya atılmıştır. Oysa bu gelişmeler sadece riskin yapısını değiştirmiştir. Önceki dönemlerde ekonomik milliyetçilik ve sosyalist ideolojinin etkilediği hükümet davranışları sonucu oluşan riskler azalmıştır. Fakat bu kez sosyalist eğilimli rejimlerin değişim sancıları yeni risklere kaynaklık etmeye başlamıştır. Bunlardan en önemlisi Soğuk Savaş döneminde baskı altına alınan etnik ve ulusal husumetlerin ülke içi ve ülkelerarası çatışmalara dönüşmesidir. Demokratikleşme dalgası pek çok üçüncü dünya ülkesinde otoriter rejimleri ortadan kaldırırken yeni sistemlerin oturması zaman alacaktır. İslami köktendinciliğin yükselişi, etnik-dini temelli iç huzursuzluk ve terörizm bu döneme damgasını vuran politik risk kaynakları olmuştur.¹⁰⁹

2.2.1.1. İç Kaynaklı Politik Riskler

İç faktörler, yatırıma evsahibi olan ülke ile ilgili olan risk kaynaklarıdır. Genellikle evsahibi ülke hükümeti tarafından yatırıma bedelsiz olarak el konması ya da iştirak faaliyetlerinin çeşitli biçimlerde kısıtlanması şeklinde ortaya çıkan içsel politik risk, işletmeyi hedef alan biçimde ortaya çıkabileceği gibi, işletme

¹⁰⁷ Robock ve Simmonds, a.g.e., s.377.

¹⁰⁸ Motomichi Ikawa. “Introduction”, Theodore H. Moran (ed.)International Political Risk Management: Exploring New Frontiers. Washington D.C.: The World Bank, 2001, s.2.

¹⁰⁹ Jeffrey D. Simon. “Political Risk Analysis for International Banks and Multinational Enterprises”. Ronald L. Solberg (der.) Country-Risk Analysis: A Handbook. London: Routledge, 1992, ss.119-120.

faaliyetlerine dolaylı biçimde de zarar verebilir. Evsahibi ülke kaynaklı politik risk, hükümet riski ve siyasi ortam riski olarak iki temel bölümde incelenebilir.

2.2.1.1.1. Hükümet Riski

Evsahibi ülke hükümetinin ani politika değişiklikleri sebebiyle oluşan politik risk, kavramın ortaya çıktığı dönemde uluslararası işletmelere uzun müddet en çok zarar potansiyeli taşıyan ve en sık karşılaşılan risk türü olmuştur. Günümüzde halen en önemli siyasi aktörler, ülke yönetimini meşru biçimde tekelinde toplayan ulus-devlet hükümetleridir. Sonuçta toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik hayatını büyük ölçüde belirleyen yasal düzenlemeler, çoğu siyasi sistemde fiilen hükümeti oluşturan siyasi gruplarca yapılmakta ve hükümetin yönetimindeki devlet organlarınca uygulanmaktadır. Evsahibi ülke hükümeti, halen yatırımlara etki edebilecek tek olmasa da, en önemli aktördür; politik risk teorisi kurma çabaları da, evsahibi ülke hükümeti ile uluslararası işletmenin ikili ilişkisine odaklı olarak başlamıştır¹¹⁰.

Evsahibi ülke hükümeti - uluslararası işletme ilişkisinin temelinde bir çıkar uyumsuzluğu vardır. İster yerel, ister uluslararası olsun; özel teşebbüse ait her işletmenin ana hedefi maliyetleri en aza indirgeyerek (ucuz girdi temini vb. ile verimlilik sağlayarak) kazançlarını (karlılık oranı yahut satışlarını artırmak suretiyle) en yüksek düzeyde tutmaktır. İşletme uluslararasılaşma yoluyla, üretim ve pazarlama faaliyetlerini parçalayıp küresel alana yayarak bu hedefe ulaşmaya çalışır. Halbuki işletmenin bu faaliyetlerin kendisi için avantajlı olduğu kadarını yürüttüğü evsahibi ülke hükümeti, yatırımı kabul ederken, ulusun algılanan ekonomik, politik, sosyal ve kültürel içerikli hedeflerine eklemenecek maksimum faydayı hedeflemektedir. Buradan da, işletmenin ülke içindeki faaliyetinde yer alan kaynaklar ve artı değerın dağılımına dair bir kontrol çatışması doğmaktadır.¹¹¹

¹¹⁰ Jeffrey D. Simon. "A Theoretical Perspective on Political Risk". *Journal of International Business Studies*, Winter 1984, s.125.

¹¹¹ Alan M. Rugman, Donald Lecraw ve Lawrence D. Booth. International Business: Firm and Environment. USA: Mc-Graw-Hill, Inc., 1985, ss.255-256.

Gelişmekte olan evsahibi ülkelerde hükümet ya da hükümeti yönlendiren siyasi gruplar tarafından uluslararası işletmelere, özellikle de A.B.D. kökenli yatırımlara risk teşkil eden davranışların temelinde faydadan çok zarar görme ve ekonomik ya da sosyal olarak yabancı ülke/işletme kontrolüne girerek ulusal egemenliği yitirme kaygısı bulunmaktadır¹¹². Yabancı yatırımların gerek ana, gerek evsahibi ülkeyi pek çok açıdan etkilediği doğrudur, ancak bu etkilerin olumlu mu, olumsuz mu olduğu tartışmalıdır¹¹³. Evsahibi ülkelerde endüstrileşmenin plan ve yönü, kilit sektörlerin ulusallığı, finans politikası, dış ticaret politikası, fiyatlandırma, teknolojinin kullanımı, insan kaynakları politikası gibi konularda egemenlik kaybı korkusu yaşanmıştır.¹¹⁴ Politik risk kavramının ortaya çıktığı dönemde ana risk grubu olarak kabul edilen gelişmekte olan ülkelerde, yabancı yatırımların ülke üzerine etkilerine dair toplumların geneli ve hükümetlerin algılanan kayıpları şunlardır:

- 1- Ekonomik etki: Yabancı yatırımlar kalkınma için gerekli üretim faktörlerinin eksiklerini (sermaye, teknoloji, yönetim becerisi ve kalifiye işgücü) tamamlamaktadır¹¹⁵. Ana ülkede yapılan Ar-Ge faaliyetleri sonucunda evsahibi ülkeye getirilen teknolojinin ülkenin faktör donanımına uygun olmadığı, çok yüksek fiyatlandırıldığı ve yerel gelişimi önleyerek bağımlılık ilişkisi yarattığı düşünülmektedir¹¹⁶. Eksiği olan ülkeye yatırım sermayesini sağlamasına rağmen uluslararası işletmelerin transfer fiyatlaması, muhasebe pratikleri gibi yöntemlerle ya da ihracattan fazla ithalat gerçekleştirip sermaye yoğun ülkelere kaynak kaçışına yol açtığına inanılmaktadır¹¹⁷. Ayrıca istihdam yaratmasına rağmen sermaye-yoğun üretim teknikleri yüzünden göreceli, yerel rakipleri saf dışı bıraktığı için doğrudan işsizliğe yol açtığı söylenmektedir¹¹⁸. Ayrıca kamu

¹¹² Adeoye A. Akinsanya. Multinationals in a Changing Environment: A Study of Business – Government Relations in the Third World. New York: Praeger Publishers, 1984, s.319; Zink, a.g.e., s.36; Endel-Jacob Kolde. Environment of International Business. Boston: PWS-Kent Publishing Company, 1985., s.396.

¹¹³ Robock, Simmonds ve Zwick, a.g.e., ss.178-193.

¹¹⁴ Endel-Jacob Kolde, a.g.e, s.387.

¹¹⁵ Stefan D. Robock, Kenneth Simmonds ve Jack Zwick. International Business and Multinational Enterprises. U.S.A.: Richrad D. Irwin, Inc., 1977, ss.183-186.

¹¹⁶ Kolde, a.g.e., s. 387; Akinsanya 320, Daniels ve Radebaugh 338.

¹¹⁷ Akinsanya, a.g.e., s. 319-320, Zink, a.g.e., s. 36.

¹¹⁸ Akinsanya, a.g.e., s. 320.

yararı için var olan ulusal kaynakların uluslararası işletmelerce kullanılması endişe yaratmaktadır.¹¹⁹

- 2- Sosyal etki: uluslararası işletme iştiraklerinin ülkenin üretim profiline uymayan tüketim alışkanlıkları yaratarak, kültürel olarak dışa bağımlı hale gelmesine sebep olduğuna; ürün ve istihdam politikalarıyla gelir dağılımındaki uçurumu belirginleştirdiğine inanılmaktadır.¹²⁰
- 3- Politik etki: Ana ülke ekonomisi ve dış siyasetinin birer uzantısı olarak görülen uluslararası işletmeler, evsahibi ülke pazarında elde ettikleri hakim konum ve iştiraklerinin uluslararası bilgi ağı sayesinde ulusal egemenliği daha da zedeleyebilecek potansiyele sahip; aynı zamanda transfer fiyatlaması gibi yöntemler ve üretim yerinin küresel çapta değişebilirliğinin verdiği güç sayesinde ulusal kontrolden muaf olarak algılanmaktadır.¹²¹

Bu tür korkuların sonucunda hükümetler yabancı yatırımları ülkeye girişinden üretim, pazarlama ve karların transferine dek kontrol altında tutma çabasında olmuştur. 1960-70'lerde, uluslararası işletmelerin sayı ve yatırım büyüklüğü arttıkça, evsahibi ülkelerde o tarihe dek çoğunluğu A.B.D. kökenli olan bu işletmeler, ana ülke ekonomik, siyasi ve kültürel hegemonya ve emperyalizminin birer uzantısı olarak algılanmışlardır. Bu korkular, medya A.B.D.'nin sınır aşan yasalarına dikkat çekince daha da artmış, A.B.D. hükümetlerinin sermaye çıkışı kısıtlamaları ve karların daha yüksek oranda geri dönüşünü sağlamaya yönelik politikaları, evsahibi ülkelerce ulusal çıkarlara aykırı görülmüştür. Bu gelişmelerin sonucunda evsahibi ülkelerde yoğun bir yabancı yatırım kontrolü baş göstermiştir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik hassasiyetleri, yerel özel teşebbüslere de müdahale sonucunu doğurmuş, çoğu evsahibi ülkede hükümetlerin ekonomi içinde sahiplik ve kontrol rolü artarak çoğu sektörde özel veya yabancı sahiplik engellenmiş, veya bu sektörlerde faaliyet gösteren işletmeler kamu iktisadi teşebbüsleri ile tek alıcı, tek satıcı, yahut rakip olarak karşılaşmak ve artan yasal kısıtlarla başa çıkmak

¹¹⁹ Raymond Vernon. "Multinational Enterprise and National Sovereignty". *Harvard Business Review*, March-April 1967, s.169'dan aktaran Zink, a.g.e., s.36.

¹²⁰ Akinsanya, a.g.e., s.320, Taoka ve Beeman, a.g.e., s.233.

¹²¹ Daniels ve Radebaugh, a.g.e., s.337. Zink, a.g.e., s. 36

durumunda kalmıştır.¹²² Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının evsahibi ülkede hükümetçe kısıtlanabileceği konular Tablo 8’de sıralanmıştır.

Tablo 8: DYSY’nın Evsahibi Ülkede Kısıtlanması

Kontrol Alanı	Hükümetin Opsiyonları
Doğrudan Kısıtlar	
Pazara giriş ve işletmenin kontrolü:	Yabancı sahipliğin kimi sektörler (medya, finans gibi) ve alanlarda (arazi sahipliği vb.) tamamen engellenmesi, satınalma (<i>acquisition</i>) yoluyla pazara girişin engellenmesi, yerel bir kurumla ortak girişim zorunluluğu getirilmesi; iştirakte yabancı ortağın kontrolünün engellenmesi.
İstihdam:	Yabancı yönetici ve çalışanların kullanımının engellenmesi, istihdam politikasının kontrolü.
Üretim:	Doğal kaynaklarının çıkarımının imtiyaz sözleşmeleri yoluyla devlet kontrolünde bulunması, ithalat kısıtları, mamullerde yerel içerik kullanım şartı, üretim hacminin kontrolü.
Pazarlama:	Mamullerin dağıtım yeri ve fiyatının belirlenmesi, ihracat zorunluluğu getirilmesi.
Finansal kontroller:	Borçlanma konusunda kısıtlar, telif hakları ödemeleri veya ana şirkete kar payı ve sermaye aktarımı gibi yollarla yurt dışına para transferinin kısıtlanması.
Varlıkların sahipliği:	Kamulaştırma (varlıklar defter değeri üzerinden tazminat verilerek sahipliğin devlete geçirilmesi), el koyma (tazminatsız kamulaştırma), millileştirme (belirli bir sektörün tümünden kamulaştırılması ya da işletmelere el konması).
Dolaylı Kısıtlar: Yerel Girişimci Lehine Ayrımcılık	
Vergi:	Vergi ayrımcılığı.
Teşvikler:	Yerel işletmelere üretim ve ihracatta avantaj sağlayacak teşviklerden yabancı yatırımların faydalanmasının engellenmesi.

Kaynaklar: Stephan J. Robock, Kenneth Simmonds Ve Jack Zwick. *International Business and Multinational Enterprises*. Usa: Richard D. Irwin, Inc., 1977, ss.232-242; Taoka ve Beeman s.234, Zink, a.g.e., s.33’ten faydalanılarak hazırlanmıştır.

1960’ların sonunda Amerikalı uluslararası işletme yöneticilerinin, 91 evsahibi ülkede karşılaştıkları iş kısıtları Tablo 9’da gösterilmektedir.

¹²²Rugman, Lecraw ve Booth, a.g.e., s.265-266.

Tablo 9: Uluslararası İşletme Yöneticilerinin 91 Evsahibi Ülkede Karşılaşılan Hükümet Kısıtları Sıralaması

Kısıtlama Türleri	Sıklık Sıralaması					
	En çok			En az	Hiç karşılaşılmayan	Bileşik Sıklık Endeksi*
	1	2	3	4-8	10	
Hammade vb. ithalatına kısıtlar	28	21	11	2	29	4.4
Yerel sahiplik katılımı gerekleri	28	11	9	10	33	5.0
Kar ve sermayenin ana şirkete transferine kısıtlar	18	17	11	5	40	5.6
Yabancı personel kısıtları	7	19	5	9	51	6.8
Fiyat kontrolleri	14	12	4	7	54	6.8
Yüksek vergiler	4	9	10	7	61	7.7
Patent korunmasında eksikler	4	7	6	5	69	8.3
Memurların düşmanlığı	4	2	5	7	73	8.7

*Bileşik sıklık endeksi tüm cevapların ağırlıklı ortalamasıdır. Ağırlıklar 1 ("en sık")'den 10 (hiç karşılaşılmayan)'a dek sıralanmıştır. Bir kısıtın cevap veren herkesçe 1 olarak sınıflandırılması halinde - her zaman, en çok karşılaşıldığı durumda - bileşik ortalaması 1 olacaktır. Tersine uçta, bir kısıtın cevap veren kişiler tarafından hiç rastlanmadığı durumda endeksi 10 olacaktır. Endeks değeri ne kadar düşükse, kısıtlama ile o kadar sık karşılaşılmaktadır. Alternatif bir yaklaşım hükümet desteği türlerini sadece "en sık" sütununa göre sıralamak olsa da, bu yöntemde o seviyenin altındaki (2,3, ve 4. sütunları) bireysel sıralamaları ve "hiç karşılaşılmayan" sütununu göz ardı edilmiş olurdu.

Kaynak: Franklin R. Root. "Foreign Government Restraints on U.S. Business Abroad", *Temple University Economic and Business Bulletin*, Vol. 20(1), September 1967, s.35'ten aktaran Zink, a.g.e., s.35.

Bu tür kısıtlar, ani politika değişiklikleri sonucunda gerçekleştiği, işletmenin hazırlıksız olduğu durumda politik risk söz konusudur. Varlık ve görelî kazançlar içinde politik riskin en çok kayba yol açtığı, işletme faaliyetine son veren ve tazminatın kayıpları gidermesi şüpheli görünen türü olan kamulaştırma/milleştirme olaylarıdır. Kobrin'in bir çalışmasına göre, 1960-1979 arası dönemde 79 gelişmekte olan ülkede 1705 uluslararası işletme yatırımına hükümet zoruyla son verilmiştir. Bunların çoğu 1970-'76 yılları arasında gerçekleşmiş; 1970'lerin sonunda millileştirme olayları, dört temel sebeple azalmıştır:¹²³

- 1- Büyük çaplı madencilik ve petrol üretimi sahasında millileştirme süreci 1975'te tamamlanmıştır.
- 2- Gelişmekte olan ülkelerin uluslararası işletme faaliyetlerini kısıtlama hedeflerine millileştirme yerine yasal düzenlemelerle ulaşmaları 1970'lerin ortalarından itibaren kolaylaşmıştır.
- 3- Bağımsızlık sonrası millileştirme olayları sona ermiştir.

¹²³ Rugman, Lecraw ve Booth, a.g.e., ss.315-316.

4- OPEC fiyat artışları ve bunun yol açtığı ekonomik sorunlar, çoğu gelişmekte olan ülkenin DYSY ihtiyacını artırmıştır.

1980'lere gelindiğinde gerek gelişmekte olan, gerekse gelişmiş ülkelerde gözlenen kamulaştırma dışındaki bazı uygulamalar şunlar olmuştur:

- 1981'de seçilen Mitterand yönetimindeki sosyalist hükümetin Fransa'da bazı sektörlerde döviz kontrolleri,
- Brezilya hükümetinin bilgisayar teknolojisi alanında fikri mülkiyet haklarını reddetmesi,
- Arjantin ve Brezilya'da fiyat kontrolleri,
- Japonya'da bazı coğrafi bölge pazarlarına girişin engellenmesi,
- Meksika ve Hindistan'da yabancı sahiplik oranında kısıtlamalar.¹²⁴

Simon'a göre, politik riskin en sürekli ve önemli kaynağı, söz konusu yatırım başladığı andan itibaren ilk ve en etkin çevresel boyut olan evsahibi ülkedir. Evsahibi ülkelerde karşılaşılabilecek riskler de, aktörlerin amaç ve etki kapasitelerini biçimlendirmede pay sahibi olan kalkınma seviyesi ve sosyo-politik sisteminin açıklık derecesine göre değişmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde genellikle ulusal bağımsızlığa ekonomik ve siyasi birer tehdit olarak algılanan yabancı yatırımlara; endüstrileşmiş, ekonomik olarak güçlü ülkelerde bu şekilde bakılmamaktadır. Azgelişmiş ülkelerin kimi sektörleri rekabetçi avantaj sağlama imkanı olmasa bile koruma istekleri ve yerel teşebbüsü kuvvetlendirme ihtiyaçları; en uç noktada kamulaştırma ve millileştirmeler ile, yerel içerik kullanımı, teknoloji transfer şartları, yerel ortak edinme gibi zorlamalar şeklinde politik risklere dönüşebilmektedir. Kalkınma sürecini tamamlamış olan gelişmiş ülkelerde ise politik risk; çevre standartları, lisans anlaşması şartları, fiyat kontrolleri gibi daha ılımlı türde olacaktır.¹²⁵

1990'lara gelindiğinde, hükümet politikaları ve bunun doğrultusunda çıkan yasaların yarattığı risklerden çok, var olan - çoğunlukla olumlu - yasaların uygulama sorunlarından kaynaklanan politik riskler göze çarpmaya başlamıştır. Bunların içinde

¹²⁴ Friedman ve Kim, a.g.m., s.63.

¹²⁵ Simon, 1984, a.g.m., ss.127-128.

yolsuzluk, işletmelere doğrudan ve dolaylı etkileriyle, sigorta benzeri önlemlerle korunmanın zorluğuyla, ön planda yer almaktadır.

Yasaların ve yasal uygulama süreçlerinin şeffaflıktan uzak olduğu, bürokrasinin siyasette güçlü konumda bulunduğu ülkelerde yaygın olan ve gelir dağılımı eşitsizliğiyle doğru orantılı biçimde artan yolsuzluk; haksız rekabet, belirsizlik ve maliyet artışına yol açarak yatırımdan caydırıcı bir unsur olarak görülmektedir. Bir evsahibi ülkenin yatırım alanı olarak belirlenmesinde firmaya has ve ülke özellikleriyle ilgili pek çok faktör bir arada bulunduğu için yolsuzluğun doğrudan DYSY'ni caydırıcı olduğu kanıtlanamamıştır. Örneğin Çin, Meksika ve İtalya gibi yolsuzluk seviyesi yüksek olan ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımları artmaktadır. Fakat evsahibi ülke ile ana ülke yolsuzluk seviyeleri arasındaki farkın DYSY girişini etkilediği kanıtlanmıştır.¹²⁶

Fikri mülkiyet haklarının yasalarla veya fiilen korunmaması da günümüzde evsahibi ülke hükümeti kaynaklı politik risklerin başında gelmektedir. Teknolojinin rekabetçi avantajın temelini oluşturduğu bu dönemde fikri mülkiyet haklarının korunması uluslararası ticaret ve DYSY açısından büyük önem taşımaktadır. Nitekim Uruguay Turunda GATT çerçevesinde ele alınan klasik ticaret konularına ek olarak fikri mülkiyetin minimumda korunması tüm katılımcı hükümetlerden beklenmiştir.¹²⁷ Yüksek getiri imkanları sayesinde, korunma imkanı sunmayan ülkelere yatırım girişi durmamakta, fakat görece olarak düşük kalmaktadır. Bilgisayar ve yarı iletkenlerde olduğu gibi yeni teknolojileri koruyan telif haklarının, fikri mülkiyet hakları içinde en önemli faktör olarak, gelişmekte olan ülkelere korunmasıyla birlikte DYSY girişinin yükseldiği gözlenmiştir.¹²⁸

¹²⁶ Mohsin Habib ve Leon Zurawicki. "Corruption and Foreign Direct Investment". *Journal of International Business Studies*, Vol.33(2), 2002, ss.291-294, 303.

¹²⁷ Belay Seyoum. "The Impact of Intellectual Property Rights on Foreign Direct Investment". *The Columbia Journal of World Business*, Spring 1996, s.52.

¹²⁸ Seyoum, a.g.m., ss.57-58.

2.2.1.1.2. Siyasi Ortam Riski

Evsahibi ülkede hükümet dışı siyasi aktörler tarafından yaratılan politik riskler de mevcuttur. Bunlar doğrudan işletmeye varlıkları ya da kazançlarına yönelik şiddet ya da protesto hareketleri olabileceği gibi; hükümet değişimleri ya da toplum içindeki etnik, dini ve benzeri türden grupların çatışmasından doğan siyasi istikrarsızlık ve şiddet sonucu oluşan riskler de olabilir. Ayrıca evsahibi ülkede çeşitli çıkar grupları, hükümet politikalarını etkileyerek yukarıda bahsi geçen hükümet riskine yol açabilirler. Bu tür olasılıklar Tablo 10'da sıralanmıştır.

Tablo 10: Risk Akışına Göre Risk Türleri I

RİSK AKIŞI	RİSK TÜRÜ
I. DOĞRUDAN-İÇSEL	
Evsahibi ülke toplumu-UAİ	Protestolar, grevler, ayaklanmalar, gösteriler, terörist saldırılar, boykotlar, olumsuz kamuoyu
III. DOLAYLI-İÇSEL	
Evsahibi ülke toplumu-evsahibi ülke hükümeti-UAİ	İç savaş, devrim, gerilla savaşı, protestolar, ayaklanmalar, gösteriler, özel teşebbüs karşıtı siyasetçilerin seçilmesi, yabancı işletme faaliyetlerinin kısıtlanması için hükümete baskı
Evsahibi ülke toplumu-evsahibi ülke toplumu-UAİ	Etnik-dini çatışmalar, hizip çatışmaları
Evsahibi ülke iş toplumu-evsahibi ülke hükümeti-UAİ	Ayrımcı vergiler, rekabet sübvansiyonu, yerel içerik gerekleri, ortak girişim baskıları
Evsahibi ülke iş toplumu-evsahibi ülke yasal toplumu-UAİ	Yabancı işletme karşıtı mahkeme kararları
Evsahibi ülke medyası-evsahibi ülke toplumu-UAİ	Yabancı işletme karşıtı duyguların körüklenmesi, protestolar, grevler, boykotlar
Evsahibi ülke medyası-evsahibi ülke hükümeti-UAİ	Hükümeti yabancı işletmeleri daha çok kısıtlamaya teşvik
Evsahibi ülke hükümeti-evsahibi ülke hükümeti-UAİ	Liderlik mücadelesi, darbeler, radikal rejim değişikliği, bürokratik ertelemeler, yabancı işletmeleri daha çok kısıtlayıcı politikalar

Kaynak: Jeffrey D. Simon. "A Theoretical Perspective on Political Risk". *Journal of International Business Studies*, Winter 1984, ss.128-129'da yer alan tablolardan oluşturulmuştur.

Bir ülkenin hükümet davranışları ve politikalarının dışındaki politik çevre dendiğinde, ilk olarak siyasi sistemin istikrarı akla gelmektedir. Sık hükümet değişimleri yaşayan bir toplumda, eğer bu değişimler radikal politikaları beraberinde getiriyor ya da şiddetli toplumsal çatışmaları yansıtıyorsa, bu işletme faaliyetleri için güvensiz bir ortamın göstergesi olacaktır. Örneğin sık sık değişen koalisyonlarla yönetilen İtalya'da yatırımcılar fazla etkilenmemektedir. Oysa Bolivya'da 1975-'79 arasında bir kısmı askeri olan 12 hükümet yönetiminin sonucu %25,000'e ulaşan bir enflasyon, yerel yatırımların durması gibi sonuçları beraberinde getirmiştir. Yönetimi

toplumsal fraksiyonlar arasında bölümlendirilmiş olan Lübnan'da 1974 yılında bu gruplar arasında başlayan iç savaş; ülkeyi Ortadoğu'nun ticaret, ulaşım, turizm ve bankacılık merkezinden, uluslararası ticari faaliyetlerin sifıra indiği, tüm işletmelerin zarar gördüğü, çoğu vatandaşının başka ülkelere iltica ettiği bir yer haline getirmiştir.¹²⁹

Siyasi ortamdaki huzursuzluğun uluslararası işletme varlıklarını ve faaliyetlerini ortadan kaldıracak sonuçlara yol açması konusunda en sık gösterilen örneklerden biri İran devrimidir. Devrimin gidişatı, ülkede çoğu A.B.D. kökenli, petro-kimyadan medyaya dek imalat ve hizmetler sektörlerinin pek çok alt kolunda faaliyet gösteren uluslararası işletmenin millileştirilmesine, işletme yönetimlerinin yabancı kökenli veya Batıcı olarak tanınan İran kökenli kişilerden temzilenmesine yol açmıştır. Yabancı sermayenin ortadan kaldırılması 1980-1981'de aşırı dinci kesimin devrimde rol alan diğer siyasi grupları devreden çıkarmasıyla gerçekleşmiştir. Bunun İran ekonomisine maliyeti sermaye, nitelikli teknisyen ve yöneticiler, teknoloji, hammadde ve ara mal temininde kayıplar olmuştur. Ekonomik ve Irak ile savaşın yol açtığı stratejik ihtiyaçlar sonucunda hükümet bazı uluslararası işletmelerle yeniden bağlantı kurmuş, kısa dönemde sadece Japonya kökenli bazı petro-kimya ve petrol firmaları, faaliyetlerine kısmen devam etme kararı almıştır.¹³⁰

Siyasi çalkantılar ve rejim değişiklikleri, genellikle ekonomik faktörlerle bir arada bulunmaktadır. Chatterjee, evsahibi ülkede politik riskin kaynaklarını açıklamak için "görelî yoksunluk" kuramından yola çıkmıştır. Yazar, insan kaynakları gelişimi kişi başı milli gelir seviyesinin ötesine geçtiğinde toplumsal huzursuzlukların baş göstereceğini, "toplumsal performans aralığı" kavramı ile ifade etmiştir. Buna göre, bir evsahibi ülkede performans aralığı ne denli yükselirse, yani kişilerin geliri, eğitim seviyesiyle ölçülen insan kaynakları kalitesinin ne denli altında kalırsa, beklentileri karşılanmayan toplumsal gruplar doğrudan şiddete olmasa da, sistem değişimlerine yol açmaktadır. Bu değişim, az gelişmiş ülkelerdeki yabancı yatırımlar üzerinde kamulaştırma gibi doğrudan etkilere yol açabileceği gibi, işletme

¹²⁹ Ball ve McCulloch, a.g.e., s.316.

¹³⁰ G.R. Bassiry ve R.H. Dekmejian. "MNC's and Iranian Revolution: An Empirical Study". *Management International Review*, Vol.25(2), 1985, ss.74-75.

siyasi istikrarsızlık ya da istikrarlı bir hükümetin değişen politikaları gibi risk faktörleriyle de karşılaşabilir.¹³¹

Simon'un evsahibi ülke politik risk çerçevesini kuran iki boyuttan biri siyasi sistemin serbestliği olup, hükümet dışı aktörlerin siyasetteki belirleyiciliğini gösteren bir etmendir. Serbest bir sistemde hükümet politikalarından şikayetler, seçimler, protesto ve boykotlar gibi şiddet içermeyen yöntemlerle dile getirilebilir ve sorunlar sistem içerisinde çözümlenir. Fakat sistem bu kanalları kapalı tutuyorsa, iç huzursuzluk, istikrarsızlık, rejim değişimleri gibi şiddet ve zarar ihtimali içeren ortam değişikliklerine yol açabilir. Ayrıca kapalı bir sistem, insan hakları ihlalleri gibi konuların artık ülkelerin karışılmaması gereken iç işleri olarak algılanmadığı günümüz koşullarında; ana ülke hükümeti, uluslararası örgütler ve uluslararası toplumsal gruplar tarafından evsahibi ülke hükümetini caydırıcı bir araç olarak işletmenin yatırımdan vazgeçmesi yolunda baskılara yol açabilmektedir.¹³²

Evsahibi ülkede gerek mevcut siyasi sisteme bir tehdit olarak, gerekse uluslararası işletme faaliyetlerini doğrudan hedef alarak, politik riski artıran diğer bir faktör terördür. 1970'lerden itibaren ülke içi ayrılıkçı ideolojik gruplar tarafından yürütülen veya kimi ülkelerce diğerlerini zayıflatmak için desteklenerek artan terör olayları, işletme varlıklarına karşı saldırılarla doğrudan kayıplara neden olabilmekte, ülkede yaratılan korku havası sebebiyle üretkenliğin düşmesine yol açmaktadırlar. Özellikle Peru ve Kolombiya gibi Latin Amerika ülkelerinde komünist gruplar, A.B.D. kökenli işletme yöneticilerine yönelik adam kaçırmaya ve suikast gibi yöntemlere baş vurmaktadırlar.¹³³ Terörizm eğer evsahibi ülke hükümetinin meşruluğuna ve ekonomik sistemine zarar verici boyutlarda ise, bu faktörden sadece uluslararası yatırımlar değil, yerel işletmeler de benzer oranda etkilenecektir.

Terörizm günümüzde uluslararası bir güvenlik tehdidi olarak algılanmakta, sol örgütlerden çok etnik ayrımcılık ve İslami köktencilik temelinde kurulan terörist örgütler aklı gelmektedir. 11 Eylül 2001 olaylarının uluslararası yatırım kararlarına

¹³¹ Simon, 1984, a.g.m., s.126.

¹³² Simon, 1984, a.g.m., s.130

¹³³ Ball ve McCulloch, 1999, a.g.e., ss.311-312.

etkisini araştıran A.T. Kearney, JETRO gibi kurumların bulguları, çoğu işletmenin dış yatırım kararlarından vazgeçmemekle birlikte, olayların A.B.D. ve dünya ekonomisine etkileri daha belirgin olana dek girişimlerini erteleme kararı aldıklarını göstermektedir.¹³⁴

2.2.1.2. Dış Kaynaklı Politik Riskler

Dış kaynaklı risklerden kasıt, evsahibi ÷lke dışından kaynaklanan politik risklerdir. Burada öncelikli risk unsuru, özellikle ana ÷lkeden merkezi biçimde yönetilen türdeki uluslararası işletmeler için, ana ÷lkedir. Diğer risk kaynakları ise ana ÷lke – evsahibi ÷lke ikili ilişkileri, evsahibi ÷lke üzerine etkileri bulunabilecek ana ÷lke – diğer ÷lkeler ilişkileri, uluslararası ya da ulus-üstü örgütler, devletlerarası ilişkilerin dışında yer alan küresel-toplumsal örgütlenmeler gibi uluslararası siyasete özgü kimi olay ve taraflar olabilir. Bu tür riskler aşağıdaki tabloda doğrudan ve dolaylı olarak iki gruba ayrılmıştır.

---

¹³⁴ UNCTAD. World Investment Report 2002: Transnational Corporations and Export Competitiveness. New York: UN Publication, 2002, s.5.

Tablo 11: Risk Akışına göre Risk Türleri II

RİSK AKIŞI	RİSK TÜRÜ
II. DOĞRUDAN-DİŞSAL	
Ana ülke hükümeti-UAİ	Vergilendirme politikası, UAİ deniz aşırı operasyonlarına kısıtlamalar, teknoloji transferi kısıtlamaları, evsahibi ülke memurlarına yasadışı ödemelere para cezaları
Ana ülke toplumu-UAİ	Olumsuz kamuoyu, yatırımdan vazgeçilmesi için baskılar, protestolar, gösteriler
Bölgesel örgüt-UAİ	UAİ faaliyetlerine dair kurallar, üye ülkelerin iş talepleri, boykotlar
Uluslararası aktivist gruplar-UAİ	Protestolar, gösteriler, boykotlar, terörist saldırılar, yatırımdan vazgeçilmesi için baskılar
Küresel örgüt-UAİ	UAİ faaliyetlerine dair kurallar, üye ülkelerin iş talepleri, boykotlar
IV. DOLAYLI-DİŞSAL	
Ana ülke hükümeti-evsahibi ülke hükümeti-UAİ	İlişkilerin bozulması, ekonomik yaptırımlar, karşılıklılık/misilleme
Ulus-devlet-evsahibi ülke hükümeti-UAİ	Savaş, sınır çatışmaları, ekonomik yaptırımlar, UAİ'ye zarar verici ticari anlaşmalar
Bölgesel örgüt-evsahibi ülke hükümeti-UAİ	Uluslararası ekonomik yaptırımlar, olumsuz uluslararası kamuoyu
Küresel örgüt-evsahibi ülke hükümeti-UAİ	Uluslararası ekonomik yaptırımlar, olumsuz uluslararası kamuoyu
Ulus-devlet-ulus-devlet-evsahibi ülke hükümeti-UAİ	Uluslararası bir savaşın evsahibi ülkeye sıçraması, UAİ'ye zarar verici çok taraflı ticari anlaşmalar
Ulus-devlet (içsel gelişmeler)-evsahibi ülke toplumu-UAİ	İç karışıklığın sıçraması, yabancı işletme karşıtı duyguların yayılması
Ana ülke hükümeti-ulus-devlet-evsahibi ülke hükümeti/toplumu-UAİ	Ana ülkenin diğer bölge veya ülkelerdeki dış politikasının sonucunda yabancı işletme karşıtı duyguların oluşması
Ana ülke medyası-ana ülke toplumu-UAİ	Kamuoyunu evsahibi ülkede UAİ yatırımına dair olumsuzluğa teşvik
Ana ülke medyası-ana ülke hükümeti-UAİ	Ana ülke hükümetini evsahibi ülkede UAİ yatırımının kısıtlamaya teşvik
Ana ülke iş toplumu-ana ülke hükümeti/yasal toplumu- - evsahibi ülke-UAİ	UAİ ürünlerini etkileyen evsahibi ülke hükümetine karşı ana ülke hükümeti koruması/hakim kararları
Bölgesel örgüt-ana ülke-UAİ	Evsahibi ülkedeki yatırımdan vazgeçilmesi için baskı
Küresel örgüt-ana ülke-UAİ	Evsahibi ülkedeki yatırımdan vazgeçilmesi için baskı
Küresel gelişmeler-UAİ	Karların azalması, genişlemenin kısıtlanması, küresel enflasyon, ekonomik durgunluk, enerji krizleri, tüketici fiyat dalgalanmaları, uluslararası borç krizleri sebebiyle yatırımlardan vazgeçilmesi

Kaynak: Jeffrey D. Simon, "A Theoretical Perspective on Political Risk". *Journal of International Business Studies*, Winter 1984, ss.128-129'da bulunan tablolardan oluşturulmuştur.

Kaynaklarına göre dış faktörler, işletme faaliyetlerinde en yüksek oranda belirleyici konumda olan ana ülke hükümet ve toplumu ile; gerek devletlerarası ilişki ve örgütleri, gerekse devletler dışı küresel hareketleri kapsayan uluslararası siyaset ile ilgili faktörler olarak iki ana grupta incelenebilir.

2.2.1.2.1. Ana Ülke Riski

Uluslararası işletmeler, her ne kadar küresel çapta yapılanmış da olsa, ana ülke ile ilişkileri yakın ve yoğundur. Öncelikle, çoğu uluslararası işletme yerel bir işletmenin genişlemesi ile oluşmuştur. Özellikle A.B.D. kökenli uluslararası işletmelerin halen en büyük bağlı kuruluşları, varlıkların en yoğunlukta bulunduğu yerler ve uluslararası operasyonların yönetildiği merkezleri ana ülkede bulunmaktadır.¹³⁵ Ana ülke hükümet ve vatandaşları, uluslararası işletmenin kendine has avantajlarının ulusal kaynaklı olduğuna, işletme hedeflerinin ulusun çıkarları doğrultusunda olduğuna inanmaktadırlar. Ana ülke ile uluslararası işletmenin çıkarları genellikle örtüşmekte, işletmenin yarattığı artı değer ana ülkeye artan karlar, bağlı şirketlerden gelen kar payı ödemeleri ve yabancı ülkelerde kullanılan lisanslı teknoloji bedelleri, telif hakları ve benzeri gelirler biçiminde geri dönmektedir.¹³⁶

Uluslararası işletmelerin evsahibi ülkelere olduğu gibi, ana ülkeye de etkilerinin olumlu mu, olumsuz mu olduğu tartışmalı bir konudur. Uluslararası yatırımlar, ana ülkeden sermaye çıkışı anlamına gelmektedir. Bu da ülkedeki sermaye maliyetini artırabilmektedir. Buradaki kayıp bahsi geçen gelir kaynakları ve bağlı şirketlere yapılan ihracat sayesinde dengelenebilir hatta ana ülke kazançlı çıkabilir. Ödemeler dengesine etkiler sermaye ve ticaret etkileri bir arada düşünülerek hesaplanmalıdır.¹³⁷

Ana ülkenin uluslararası operasyonlardan edini mi makroekonomik açıdan fazla da olsa, toplumda kimi gruplar zarar görebilmektedir. Uluslararası ticaret, ürünlerin piyasadaki görel i fiyatlarını değiştirerek kimi tüketicilerin reel gelirlerini düşürebilmektedir. Uluslararası ticaret de, lisans anlaşmaları ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları da; üretim faktörlerinin, özellikle sermaye ve işgücünün ana ülkedeki görel i getirisini olumsuz olarak etkileyebilir. Ana ülkedeki işgücü maliyetinin yüksekliği nedeniyle emeğin daha ucuz olduğu bir ülkeye üretim

¹³⁵ Terpstra ve David, a.g.e., s.205-206.

¹³⁶ Rugman, Lecraw ve Booth, a.g.e., ss.259-260.

¹³⁷ Robock, Simmonds ve Zwick, a.g.e., s.183-191.

faaliyetinin kaydırılması, ana ülkede işsizliğe yol açabilmektedir. Her ne kadar dışarıdaki yatırımların ana ülke ihracatını artırmak yoluyla istihdam kaybını giderdiği de iddia edilse de¹³⁸, ana ülkede işçi hareketleri, hükümeti önlem almaya zorlayabilmektedir. Ana ülke yerel işletmeleri, maliyet avantajına sahip olan uluslararası işletme ile rekabette zorlandığı için kimi yöre veya sektörlerde kazanç kaybı ve iflas söz konusu olabilmektedir. Uluslararası işletmecilik faaliyetlerinden kazançlı çıkan gruplar (uluslararası işletme sahip, çalışan, tedarikçi ve müşterileri) çıkarlarını korumada daha az etkinken; kaybeden tarafların kayıpları doğrudan ve daha yoğun olduğu için, bu gruplar hükümeti uluslararası işletmecilik faaliyetlerini kısıtlama yolunda baskı altına almaktadır.¹³⁹ Toplumsal baskı olmadığı durumda bile, ödemeler dengesinde belirgin bir açık var ise hükümet sermaye ihracını kısıtlayıcı önlemler alabilmektedir.¹⁴⁰ Örneğin, 1970'lerin sonlarında, Japon Uluslararası Ticaret ve Endüstri Bakanlığı (*MITI*), değerlendirme ve lisans verme sistemiyle yurt dışına çıkan yatırımları kontrol edebilmekte idi. İzin kriterleri açıkça belirtilmese de, kabul edilen yatırımlar; ülkenin ihracat artışına ve hammadde ithaline katkıda bulunacak; kağıt ve çelik gibi temel mamullerin dünya fiyatını stabilize etmeye yardımcı olacak; ya da Japonya'nın önde gelen endüstri kollarında faaliyet gösteren firmaların uluslararası rekabet gücünü artıracak yatırımlar olmuştur. Bakanlığın değerlendirme yetkisi ile yurt dışı kazançların yeniden yatırımı da kontrol edilebilmiş, sonuçta tüm Japon kökenli uluslararası yatırımlar, şeffaflıktan uzak bir kurum tarafından belirlenmiştir. İsveç'te de, 1974'te ülkenin ekonomi politikalarıyla örtüşmeyen dış yatırımlar hükümetçe durdurulabilir hale gelmiş, sendika temsilcileri de, işgücü maliyetinin yüksek olduğu bu ülkede istihdam kaybına yol açabilecek yatırımları engelleyebilecek bir resmi statü elde etmek üzere çalışmışlardır.¹⁴¹

Ana ülkeden müdahale, ekonomi dışı sebeplerle de gerçekleşebilir. Ana ülke toplumundaki etik değerler bazen işletmelerin kontrol istemine yol açabilmektedir. Özellikle sağlık konusunda, kimi evsahibi ülkelerde bazı operasyonların ya da ürünlerin zararları henüz tesbit edilmediği ya da ülkeye kazançları daha çok

¹³⁸ Robock, Simmonds ve Zwick, a.g.e., s.191-193.

¹³⁹ Rugman, Lecraw ve Booth, a.g.e., s.258.

¹⁴⁰ Terpstra ve David, a.g.e., s.206.

¹⁴¹ Robock, Simmonds ve Zwick, a.g.e., s.226-227.

önemsendiği için katlanılan; yasayla kısıtlanmamış kimi davranışları olabilmektedir. Örneğin A.B.D.'de ülkenin Gıda ve İlaç İdaresi tarafından henüz onaylanmamış veya zararlı bulunduğu için iç piyasada ticareti yasaklanmış bir malın ihracı ya da Amerikan kökenli işletmelerce başka ülkelerde üretilmesi, ana ülkede izin olmadığı halde yeni mamullerin başka ülkelerde insanlar üzerinde test edilmesi gibi olaylar toplumca kınanmaktadır.¹⁴² Bir başka örnek, sivil toplum örgütlerinin, ırk ayrımcılığı uygulayan Güney Afrika'dan yatırımların çekilmesi için ana ülke hükümetlerine ve işletmelere yaptıkları baskılardır. 1980'lerden 2000'e dek bu konuda yapılan girişimler, 60 İngiliz ve 200'den fazla Amerikan şirketinin ülkeyi terk etmesiyle sonuçlanmıştır.¹⁴³ Bu tür konulardan kaynaklanan protesto ve boykotlar, işletme gelirlerini azaltıcı bir etki yaratarak politik riske yol açabilir. Hükümet üzerinde bir kamuoyu baskısı da, işletmeleri daha doğrudan etkileyecek, kimi durumda yatırımın durdurulmasına yol açacak yasal düzenlemelere sebep olabilir. Sivil toplum kuruluşlarının temsil ettikleri grubun çıkarları ne denli meşru, acil ve önemli ise; örgütsel güçleri ne denli fazla ise; hükümet - işletme ilişkilerinde etkileri o denli fazla olacak ve projenin devamlılığını etkileyecektir.¹⁴⁴

Doğrudan hükümetçe yapılan müdahaleler de mevcuttur. Ana ülkenin, aynı evsahibi ülkelerde olduğu gibi, ekonomi dışı ulusal hedefleri vardır ve bunlar tamamen ekonomik bir mantıkla hareket eden işletmelerin hedefleriyle çatışabilmekte, operasyonlarına ket vurabilmektedir. Bu, özellikle ulusal güvenlik konusunda geçerlidir. Düşmana stratejik avantaj sağlayacak mamullerin uluslararası işletmelerce ihracı, ülkenin o mamulleri üretebilmesini sağlayacak teknolojinin lisans anlaşmaları ile transferi ya da işletme tarafından orada bizzat üretilmesi engellenebilmektedir. Ayrıca ana ülke, dış politika hedeflerine uluslararası işletmeleri araç edebilir. Örneğin 1982'de A.B.D. hükümeti Polonya ve Afganistan'a müdahalesini kınadığı Sovyetler Birliği'ne teknoloji-yoğun ürünlerin ihracını yasakladıktan sonra, yasayı teknoloji transferi ve dışarıda üretim yapan bağlı şirketleri de kapsayacak biçimde genişletme girişiminde bulunmuştur.¹⁴⁵

¹⁴² Daniels ve Radebaugh, a.g.e., s.346-347.

¹⁴³ Jonathan P. Doh ve Hildy Teegen. "Nongovernmental Organizations as Institutional Actors in International Business: Theory and Implications". *International Business Review*, Vol.11, 2002, s.667.

¹⁴⁴ Doh ve Teegen, a.g.m., ss.672-673.

¹⁴⁵ Rugman, Lecraw ve Booth, a.g.e., s.259.

Gerek ana ülke toplumsal gruplarından kaynaklanan baskılar, gerekse algılanan ulusal hedefler, ana ülke hükümetinin kontrol çabasını beraberinde getirmiştir. Ana ülkenin uluslararası operasyonları kontrol edebilmesini sağlayan sebepler, aynı zamanda uluslararası işletmelerle ilişki yoğunluğunu sağlayan etmenlerdir. Öncelikle, merkez işletme ana ülke yasalarına bağlı bir tüzel kişiliğe sahiptir. Bu sayede ana ülke hükümeti merkez ile bağlı şirketler veya genel olarak evsahibi ülkeler arasındaki ticareti, teknoloji aktarımını, işletme içi transfer fiyatlarını, finansal akışı, kişilerin dolaşımını yasalar yoluyla kontrol edebilir. Ayrıca işletmenin malvarlığı genellikle ana ülkede yoğunlaştığı için bu varlıklar üzerinde kontrol sahibidir. Bir başka kontrol vesilesi ise uluslararası işletme yöneticileri ve hükümet üyeleri ya da üst düzey memurların aynı sosyal ve siyasi kültüre sahip, devlet mekanizması ile özel sektörde dönüşümlü olarak çalışan, birbirleriyle ilişki içinde bulunan elit bir tabakaya ait oluşlarıdır.¹⁴⁶

Ana ülke hükümetleri, teşvik ve yasal sınırlamalar yoluyla dışarıdaki yatırımların ülke çıkarlarına uyum göstermesine çalışır. Ana ülkelerin sınır aşan etkiye sahip yasaları, hem evsahibi ülkelerdeki faaliyetleri etkilemekte, hem de evsahibi ülke yasalarıyla çatışabilmektedir. Yasal kısıtlar, bağlı şirketlerin kurulmasına ve ticari faaliyetlerine engel olabilir. Örneğin, A.B.D.'nin İhracat Uygulama Kanunu (*Export Administration Act*), ya da önceki adıyla "Düşmanla Ticaret Kanunu" (*Trading with the Enemy Act*); A.B.D. vatandaşları ile A.B.D. yasalarına tabi olarak kurulan işletmelerde çalışan kişileri ve bu kişilerin sahip ya da ortak olduğu işletmeleri, nerede bulunuyor ya da iş yapıyor olursa olsun kapsamına almaktadır. Yasaya göre, A.B.D. başkanı komünist ülkelerle her tür anlaşmayı kontrol etme ve düzenleme, ticari ambargo koyma yetkisine sahiptir. Kurulurken evsahibi ülke yasalarına tabi olan bağlı şirketler, bu yasanın kapsamına da girmekte, kanun çakışması yaşanabilmektedir.¹⁴⁷ Güney Afrika'daki rejime karşı ambargo kararı alan kimi ana ülkeler de, bu yolla uluslararası işletmelerin şirket içi hammadde ve mamul transferini kısıtlayıcı etkide bulunmuşlardır. Irkçılığa olan tepki sonucunda kimi Amerikan eyalet ve kurumları da Güney Afrika'da iş yapan işletmelerin hisse senetlerini portföylerinden çıkarmak suretiyle oradaki yatırımlar üzerinde caydırıcı

¹⁴⁶ Terpstra ve David, a.g.e., s.206-207.

¹⁴⁷ Terpstra ve David, a.g.e., s.207.

etkide bulunmuşlardır. Yine A.B.D.kökenli uluslararası işletmelerin bağlı şirketlerin, Güney Afrika, Libya, Nikaragua gibi ülkelere satış yapmasına başkanlık kararıyla engel olunmuş ve Arap ülkelerinde bulunan bağlı şirketlerin evsahibi ülke kanunları gereğince uyması gereken İsrail boykotuna katılmaları önlenmiştir.¹⁴⁸

Bir başka sınır aşan kanun konusu rekabettir. A.B.D. Anti-tröst Kanunu, rekabete zarar verecek her tür faaliyeti, A.B.D. iç pazarına etkili olduğu müddetçe cezalandırmaktadır. Rekabet konusunda A.B.D.'den daha az duyarlı olan çoğu evsahibi hükümetinin izin verdiği yatırımlar böylece kısıtlanabilmektedir.¹⁴⁹ Bu kural gereği işletmelerin yabancı ülkelere satın alma faaliyetleri (Gilette'in Batı Almanya'daki Braun'u almasındaki gibi) ertelenmiş, yabancı operasyonlarda sahip olunan pay devrettirilmiş (Alcoa'nın Alcan'ı bırakması gibi) ve Amerikan işletmelerinin yer aldığı ortak yatırımlar sonucu üretilen kimi ürünlerin ülkeye girişi engellenmiştir (İsveç saat ve saat parçaları gibi). Öte yandan, A.B.D. hükümeti, IBM'e Avrupa Topluluğu'nun rekabet konusundaki düzenlemeleri gereğince yasal müeyyide konmasına; yetki aşımı olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır.¹⁵⁰ Uluslararası işletmelerin ülke siyaseti ile uyumlu hareket etmesi inancı, 1970'lerde Japon dış yatırım değerlendirme prosedürüne yatırımın olası siyasi etkilerine dair kriterler eklenmesine yol açmıştır.¹⁵¹

Ana ülke içinde uluslararası işletme faaliyetlerinden zarar görebilecek gruplar veya ulusal hedeflerin bulunmasına rağmen, hükümetler tarafından genellikle bu faaliyetleri destekleyici ve koruyucu bir ortam sağlanmak istenmiştir. Örneğin II. Dünya savaşının sonunda Amerikan hükümetleri, yeniden inşa edilen Avrupa ekonomilerine destek amacıyla hazırlanan Marshall Planı'nın bir uzantısı olarak kimi yatırımlara sermaye desteği sağlamış, buralara yapılacak yatırımlar için sigorta teşviği sağlamış, evsahibi ülkelerle iki taraflı yatırım anlaşmaları (BIT) imzalamış, bu anlaşmalara uyumsuzluk çözümü için tahkime gidileceği hükmü koydurarak evsahibi ülke hükümetinin kredibilite düşüşü yaşamamak için el koyma ve kamulaştırma gibi

¹⁴⁸ Daniels ve Radebaugh, a.g.e., s.345-346.

¹⁴⁹ Terpstra ve David, a.g.e., s.208-209.

¹⁵⁰ Daniels ve Radebaugh, a.g.e., s.346.

¹⁵¹ Robock, Simmonds ve Zwick, a.g.e., s.228.

zararlara yol açması önlenmeye çalışılmıştır. Çifte vergilendirmenin önlenmesi anlaşmaları (*DTT*), az gelişmiş ülkelere yatırım yapacak işletmelere proje desteği, evsahibi ülke kısıtlarının azaltılması için diplomatik baskı gibi yöntemlerle ana ülkeler, uluslararası işletmelere destek sağlamış ve yatırımları arzu edilen ülkelere yönlendirmeye çalışmıştır.¹⁵² A.B.D. hükümeti ayrıca işletmelere, 1962 tarihli Dış Destek Yasası'na (*Foreign Assistance Act*) eklenen bir madde ile (*Hickenlooper Amendment*), A.B.D. kökenli bir yabancı yatırımın adil bir tazminat ödenmeksizin kamulaştırılması halinde, evsahibi ülkeye yapılan ikili yardımın kesileceği güvencesini vermiştir. Bu yasa daha sonra Amerikan Kalkınma Bankası (*Inter-American Development Bank*) kredilerinin A.B.D.'nce üstlenilen kısmı ile şeker ithal kotalarını kapsayacak biçimde genişletilmiştir¹⁵³. Böylece özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki hükümet kaynaklı politik risk, caydırılmaya çalışılmıştır.

2.2.1.2.2. Uluslararası Ortam Riski

Uluslararası siyasetin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına politik risk teşkil ettiği durumların başında yatırım ortamını yoğun olarak kontrol altında bulunduran evsahibi ülke hükümeti'nin veya yönetimi ele geçirme ya da hükümet politikalarını etkileme imkanına sahip olan toplumsal grupların ana ülke ile ilişkisi gelmektedir. Tablo 11'de dolaylı-dışsal risk kaynakları içinde gösterilen "ana ülkenin diğer bölge veya ülkelerdeki dış politikasının sonucunda yabancı işletme karşıtı duyguların oluşması" ve "ilişkilerin bozulması, ekonomik yaptırımlar, karşılıklılık/misilleme", politik riskin özellikle 1970'lerin sonlarına dek en sık karşılaşılan sebepleri arasındadır. Bahsedildiği üzere, bu tarihlere dek uluslararası yatırımlar, ABD kökenli uluslararası işletmeler ve A.B.D. hükümetleriyle neredeyse özdeş olarak algılanmıştır. Bu bağlamda, evsahibi ülkelerde görülen yabancı yatırım karşılığı da A.B.D.'nin ulusa yönelik siyasetine olan tepkilerle kaynaşmıştır. Örneğin sosyalist başkan Allende, Şili'de yönetime geçer geçmez; bankacılık, bakır madenleri ve kamu hizmetlerinde vaat ettiği tazminatsız kamulaştırma hareketine

¹⁵² Robock, Simmonds ve Zwick, a.g.e., s.222-225.

¹⁵³ Robock, Simmonds ve Zwick, a.g.e., s.226.

başlayarak, ilk olarak A.B.D. kökenli ITT'nin Chilteco telefon şirketindeki 153 milyon dolarlık yatırımına el koymuştur.¹⁵⁴

Evsahibi ülkeler bir araya gelerek, 1970'lerde bazı uluslararası örgütler yoluyla da yabancı yatırımları kısıtlama girişiminde bulunmuşlardır. Bu dönemde, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda sayısal çoğunluğa sahip olan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke hükümetleri, gelişmiş Kuzey ülkelerine bağımlılık ilişkisinden kurtulmak için dünya ekonomisinin Kuzey'den Güney'e kalkınma için kaynak aktarımının sağlanması ve uluslararası yatırımların rolünün kısıtlanması gibi konuları içeren bir Yeni Dünya Ekonomik Düzeni (*New International Economic Order - NIEO*) girişimi içinde olmuşlardır. II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan uluslararası ekonomiyi liberal prensiplerle işleyecek biçimde düzenlemeye yönelik kurumlar – GATT, Dünya Bankası ve IMF – ve benzerlerinde – OECD, ILO, UNCTC gibi – Amerikan hükümetinin üye olarak ağırlığı azaldığında; ulus-devlet kontrolünü aşan bir faaliyete dönüşmüş olan uluslararası işletmecilik; bu örgütlerce sahiplik, finansman, teknoloji transferi, işgücü ve yerel kaynak kullanımı gibi konularda düzenlemeye tabi tutulmuşlardır.¹⁵⁵ Örneğin OECD, uluslararası işletmelerin faaliyette buldukları ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişimine katkıda bulunacağı ve operasyonların yol açtığı olumsuz etkilerin önleneceği ana hatları aşağıdaki biçimde belirlemiştir:

- 1- Önemli finansal ve operasyonel bilginin halka düzenli biçimde verilmesi;
- 2- Çalışma koşulları ve iş ilişkileri standartlarına uyulması, büyük değişikliklerin çalışanlarla görüşülmesi, çalışanlar arasında ayrımcılık uygulanmaması;
- 3- Pazar hakimiyetinden faydalanarak rekabeti önleyecek davranışlarda bulunulmaması;
- 4- Finansal faaliyetlerde ulusal ödemeler dengesi ve kredi hedeflerinin göz önünde bulundurulması;
- 5- Vergilendirme esnasında tam ve doğru bilgi verilmesi;
- 6- Teknolojilerin hızlı yayımına olanak sağlanması, ulusal bilim ve teknoloji hedeflerine katkıda bulunulması.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Akinsanya, a.g.e., s.20.

¹⁵⁵ Rugman ve Lecraw, s.266-267.

¹⁵⁶ Rugman ve Lecraw, a.g.e., s.268.

Uluslararası işletme faaliyetlerini tamamen kontrol edebilecek uluslararası ya da uluslar-üstü bir kurum henüz bulunmamaktadır. Fakat bu tür yükümlülüklerin devletlerarası örgütlerce ifade bulması; evsahibi ülkelerde politik risk kapsamına girebilecek ani hükümet müdahalelerinin, bu tür kararlar örnek gösterilerek uluslararası toplum nezdinde meşruiyet kazanmasına yardımcı olabilir.

Uluslararası toplumun, ana ülke veya evsahibi ülke ile hükümetleri dışında, belirli bir yatırıma değil de, doğrudan işletmeye yönelik veya devletlerarası örgütlere baskı grubu oluşturarak işletme faaliyetlerine karşı çıktığı, kazanç kaybına yol açabilecek girişimlerde bulunması mümkündür. Örneğin, üçüncü dünya ülkeleri pazarının %50'sini elinde bulunduran İsveç kökenli Nestlé; bebek maması formülünü agresif biçimde ve etik olmayan yöntemler sonucu pazarladığı – pazarlamacıların gerçek hemşirelerle karıştırılması, yeterince bilgilendirilmeyen annelerin bedava örnekleri kullanımı sonucu süttten kesilerek ürünü almaya devam etmek zorunda kalması, karışımı uygun biçimde ve steril su ile hazırlayamadıkları için bebeklerini eksik veya yanlış beslemeleri gibi – için bebek hastalık ve ölümlerinden sorumlu tutulmuştur. 1977'de örgütlenen gruplar, çeşitli ülkelerde medya desteği görmüş, Nestlé ürünlerinin A.B.D.'de boykot edilmesini sağlamış, reklamların kısıtlanmasına yol açmış, konuyu ilgili BM örgütlerinin (WHO ve UNICEF) gündemine aldırarak işletmeyi üye devletlerce 1984'te imzalanan bebek beslenmesi ile ilgili konvansiyona uymaya davet etmişlerdir. İşletme, bu süre içinde kazanç kaybı yaşamamışsa da, pazarlama yöntemleri kısıtlanmış ve firma imajı zedelenmiştir.¹⁵⁷

2.2.2. İşletmeye Etkilerine Göre Politik Risk

Politik risk, belirli bir yatırım üzerinde çeşitli türde kayıplara yol açmaktadır. Örneğin Root, risk konusu olan siyasi belirsizlikleri işletmeye etkileri itibariyle üç gruba ayırmış, ilk ikisinin politik/ekonomik, sonuncusunun ise politik/sosyal olaylardan kaynaklandığını belirtmiştir:

¹⁵⁷ Rugman ve Lecraw, a.g.e., ss.270-273.

- (1)transfer – sermaye, ödemeler, teknoloji, kişiler, vb.nin akışına dair belirsizlik;
(2)operasyonel – yerel operasyonları doğrudan kısıtlayan politikalara dair belirsizlik; ve
(3)sahiplik/kontrol – sahiplik veya yönetsel kontrol ile ilgili politikalara dair belirsizlikler¹⁵⁸

De la Torre ve Neckar'a göre ise politik risk temelde iki tür etki yaratmaktadır: Kayıp olasılığı ve değerle ilgili olasılıklar. İlki, belirli bir ülkedeki varlıklar üzerinde istem dışı gerçekleşen ve tazmin edilmeyen kontrol kaybını ifade eder. Millileştirme, kamulaştırma, iç savaş veya terörizm sonucunda fiziki varlıklara verilen zararlar gibi kayıplar bu gruba dahildir. İkincisi ise ayrımcı davranışlar sonucu uluslararası işletmenin yabancı ülkedeki şubesinin beklenen geliri üzerinde gerçekleşen kayıplardır. Bu tür kayıplar yabancı yatırım karşılığı sebebiyle olabileceği gibi, serbest piyasa ekonomisinin gereklerinden genel bir uzaklaşma çerçevesinde de gerçekleşebilir. Değer kaybı, risk etkileri içinde varlık kaybının yerini almaktadır. Kobrin gibi yazarların belirttiği gibi, 1970'lerin ortalarından itibaren kamulaştırma vakaları azalırken, yatırım davranışı üzerinde devlet kontrolü sağlayan düzenlemeler tüm dünyada giderek artmıştır.¹⁵⁹

Politik risk kavramı çerçevesinde en çok vurgulanan ayrım, risk etkisinde olan işletmeler ile ilgilidir. Kimi siyasi değişimler tüm yabancı yatırımları etkilerken, kimileri sadece belirli bir tür işletme için risk yaratmaktadır. Bu bağlamda politik risk; genellikle "makro" ve "mikro" olarak iki gruba ayrılmaktadır.

2.2.2.1. Makro Risk

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının 1950-1965 yılları arasında en çok maruz kaldığı politik risk türü olan makro politik risk¹⁶⁰, siyasi kaynaklı çevresel değişiklikler tüm uluslararası işletmeleri etkiler nitelikte olduğu zaman söz konusudur. Bu risk türü doğrudan ve kalıcı etkilere sahip olabileceği gibi, dolaylı ve anlık süresizlikler şeklinde de gerçekleşebilir. İlkine bir örnek 1959-60 yıllarında Küba'da kurulan Castro rejiminin tüm yabancı işletme varlıklarını kamulaştırmak

¹⁵⁸ Root, a.g.e., s. 357'den aktaran Kobrin, 1979, a.g.e.,s. 68.

¹⁵⁹ Jose De la Torre ve David H. Neckar. "Forecasting Political Risks for International Operations". *International Journal of Forecasting*. Vol.4, 1988, s.241.

¹⁶⁰ Taoka ve Beeman, a.g.e., s.230.

suretiyle ekonomiyi millileştirmesidir. Bir uluslararası işletmenin bir ülkedeki operasyonu; yabancı sermayenin ülke ekonomisindeki ağırlığı çok fazla, yahut siyasi açıdan hassas veya ekonomi için stratejik olan kimi sektörlerde hakim konumda ise, devrim niteliğindeki değişimler “sömürüye karşı” yabancı sermaye faaliyetlerine son verilmesine yönelik siyasi baskılarla birlikte ya da bunların sonucunda gerçekleşebilecektir. Küba’daki millileştirmeler bu motivasyonla gerçekleşmiştir. Ülkede rejim değişikliği kadar sarsıcı bir olay gerçekleşirse de makro risk ortaya çıkabilir. Evsahibi ülkedeki siyasi karışıklıklar esnasında yabancı sermaye sık sık hükümet karşıtı grupların hedefi haline gelmiştir. Hükümetin uluslararası prestijini bozmak amacıyla yabancı işletme varlıklarına zarar verilebilir. Buna bir örnek 1969 yılında Nelson Rockefeller’ın ülkeye ziyareti esnasında, kurmuş olduğu uluslararası bir şirkete ait olan Buenos Aires’deki süpermarketlerin bombalanmasıdır.¹⁶¹ Yabancı işletmeler evsahibi ülke hükümeti tarafından el koyma veya millileştirme gibi yollarla toptan bir varlık kaybına uğrayabileceği gibi, yerelleştirme yasaları yoluyla o ülkede varlık kaybına maruz kalmadan sadece şubelerinde sahip oldukları hisse oranı azaltılarak işletme kontrolünü yitirebilirler.¹⁶²

Kimi zaman bir evsahibi ülke ya da bir grup ülke hükümeti bir arada yabancı sermayeye karşı bir dış politika aracı olarak boykota gidebilir. İlkine örnek 1970’te Tayvan ve Güney Kore’de kredi veren ya da yatırımı olan Japon işletmelerinden ithalatı durduran Çin Halk Cumhuriyeti, ikincisine bir örnek de, İsrail’de ticari ismini kullandıran ya da yatırım yapan her tür yabancı işletmeyi 1955’ten itibaren boykot eden Arap ülkeleri’dir.¹⁶³

Özetle, makro politik risk evsahibi ülkeye has, yani içsel sebeplerle gerçekleşebileceği gibi, uluslararası ilişkilerle ilgili dışsal sebepli de olabilir. Hükümet tasarrufunda gerçekleşebileceği gibi, hükümet dışı toplumsal siyasi faaliyetlerin sonucu da olabilir. Bu ayrımlara göre karşılaşılabilecek risk türleri Tablo 12’de gösterilmektedir.

¹⁶¹ Robock, Simmonds ve Zwick, a.g.e., s. 292.

¹⁶² Rugman ve Hodgetts, a.g.e., s.357.

¹⁶³ Robock, Simmonds ve Zwick, a.g.e., s.293.

Tablo 12: Makro Politik Riskin İçeriği

Toplumla İlişkili	Yönetimle İlişkili
İç Kaynaklı	
İhtilal İç savaş Sosyal çatışmalar Etnik kargaşa Terörizm Ülke çapındaki grevler Protesto ve boykotlar Toplumun görüşlerindeki değişiklikler Birlik, dernek, sendika faaliyetleri	Kamulaştırma Transfer sınırlamaları Liderlik çatışmaları Radikal rejim değişikliği Yüksek enflasyon İlgili rasyoların yüksek olması Bürokrasi
Dış Kaynaklı	
Savaş Uluslararası terör Dünya kamuoyu Yatırımı engelleme baskısı	Nükleer savaş Konvansiyonel savaş Sınır çatışmaları Müttefik değişimi Ambargolar Yüksek dış borç Uluslararası ve ekonomik kararsızlık

Kaynak: Jeffrey D. Simon. "Political Risk Assessment: Past Trends and Future Prospects", *The Columbia Journal of World Business*, Fall 1982, s.67'den aktaran Cemalettin Aktepe. Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen bir Faktör: Politik Risk. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998, s.54.

2.2.2.2. Mikro Risk

Politik çevrenin yabancı yatırımların tümüne değil, belirli bir sektör ya da işletmeye yönelik kayıplara yol açabileceği durumda mikro politik risk söz konusudur. 1970'lerden itibaren makro riske oranla daha sık karşılaşılan bu risk türü, evsahibi ülke hükümetinin belirli bir yatırıma yönelik olumsuz tavrından kaynaklandığı için ülkenin ve söz konusu yatırım ya da yatırımların özellikleri risk derecesini bir arada belirleyecektir. Ülke koşullarının yanı sıra, yatırımın bulunduğu sektör, sektör içinde yabancı yatırımların konumu, işletmenin sermaye yapısı ve kullanılan teknoloji ve operasyon türü - pazarlama, üretim gibi - riski etkileyen faktörlerdir.¹⁶⁴ Aşağıdaki tabloda 1970'lere dek A.B.D. ve İngiltere kökenli yatırımların kamulaştırıldığı kimi sektörler belirtilmektedir.

¹⁶⁴ Taoka ve Beeman, a.g.e., s.231-232.

Tablo 13: Bazı Kamulaştırma Olayları

A.B.D. kökenli DYSY
Bolivya, 1952, kalay ve petrol
Guatemala, 1953, toprak
Arjantin, 1958, kamu hizmetleri
Brezilya, 1959-60, kamu hizmetleri
Endonezya, 1960-65, petrol ve kauçuk plantasyonları
Seylan, 1962, petrol dağıtımı
Irak, 1965, bankacılık hizmetleri
Cezayir, 1966-67, sigortacılık ve deterjan üretimi
Şili, 1967, kamu hizmetleri

İngiltere kökenli DYSY
Burma, 1948, tarım, ormancılık, nehir taşımacılığı ve petrolcülüğün kolektifleştirilmesi
Seylan, 1948, kauçuk plantasyonları ve çay çiftlikleri
İran, 1951, petrol
Hindistan, 1955, bankacılık
Mısır, 1956-64, Süveyş Denizcilik Kanal Şirketi, bankacılık, tarım, ticaret ve üretim
Burma, 1963, bankacılık ve ticaret
Tanzanya, 1967, bankacılık, üretim ve ticaret

Kaynak. J.F. Truitt. "Expropriation of Private Foreign Investment", Indiana Üniversitesi Doktora Tezi, 1969'dan aktaran Robock, Simmonds ve Zwick. International Business and Multinational Enterprises. U.S.A.: Richrad D. Irwin, Inc., 1977, s.239.

Belirli bir ülke ve zaman dilimi içinde, işletme faaliyet alanlarını politik riske maruz oluşlarına göre sıralamak mümkündür. Fakat bu sıralama sürekli değişmektedir. Örneğin 1970'lere gelene dek yabancı yatırımların dünya çapında revaçta olduğu kamu hizmetleri alanında faaliyet gösteren işletmeler, bu yıllarda güvenlik ve kalkınma hedefleri sebebiyle yerel, genellikle devlet sahipliğine geçirilmekte, bu da uluslararası yatırımları risk altına sokabilmektedir. İlaç endüstrisinde de benzer gelişmeler olmuştur¹⁶⁵. Doğal kaynak çıkarımı ile ilgili sektörler (*extractive industry*), özellikle de petrol ve madencilik; ulusçuluğun değer olarak yükseldiği toplumlarda genel olarak var olan, ulusun doğal kaynaklarının özel teşebbüsün karlılığına destek olmak yerine tüm ulusun refahına hizmet etmesi gerektiği fikri sebebiyle politik riske diğer sektörlerden daha sürekli olarak maruzdur. Benzeri bir diğer örnek de sürekliliği ve ülke ekonomisini kontrol etme potansiyeli taşıması sebebiyle uluslararası finansal kurumlardır.¹⁶⁶

Politik risk potansiyelinin artmasına yol açan faktörler, yukarıda bahsi geçen sektöre has özelliklerin dışında şu şekilde sıralanabilir:¹⁶⁷

¹⁶⁵ Aktepe, a.g.e., s.56.

¹⁶⁶ Robock, Simmonds ve Zwick, a.g.e., s.294.

¹⁶⁷ Rugman ve Hodgetts, a.g.e., ss.357-358.

- Sektördeki yabancı yatırımların ağırlığı: Yabancı sermaye oranı düşük ise hükümet için algılanan bir tehdit yaratmayacaktır.
- Uluslararası işletmenin yönetim becerisi ve teknoloji: Verimlilik, ancak yabancı işletmenin sahip olduğu işgücünde özel bir yetenek ya da eğitim, veya sürekli bir teknoloji akışı gerektiriyorsa; hükümetin el koyma riski azalacaktır.
- Misilleme kapasitesi: Uluslararası işletme ya da ana ülke hükümetinin, evsahibi ülkede yaratılan kayba karşılık verebilecek konumu yok ise, risk artacaktır.
- Ülke öncelikleri: Örneğin, eski Sovyetler Birliği ülkeleri ekonomik reforma gittiğinde, genellikle yüksek risk taşıyan petrol gibi sektörlerde yabancı yatırım davet edilir hale gelmiştir.
- Çatışan ideolojiler: Evsahibi ülkede ya da o ülkenin belirli bir bölgesinde baskın konuma geçen politik grupların liberal ekonomiye yaklaşımı ölçüsünde risk oranı değişecektir.

Mikro politik risk, makro riskte sıkça karşılaşılan, işletmelerin tazminat ödenmeksizin kamulaştırılması riskinden ziyade uluslararası işletme üzerinde kamulaştırma etkisi yaratabilecek dolaylı düzenlemeler; yani “tırmanan kamulaştırma” (*creeping expropriation*) şeklinde gerçekleşmektedir. Günümüzde politik riskin çoğunu teşkil eden bu tür yöntemler şöyle sıralanabilir:¹⁶⁸

- Net varlıkların genellikle değerinin altında evsahibi ülke vatandaşları ya da tüzel kişilerine zorla sattırılması
- Kanun ve düzenlemelerin uygulanmasında yabancılara karşı ayrımcılık
- Kar yahut varlıklara ait fonların ana şirkete transferinin engellenmesi
- Teknoloji veya patent, ticari marka, ticari isim gibi entelektüel varlıkların kaybı
- Yönetim karar mekanizmasına müdahale
- Devlet memurları tarafından uygulanan kontrat anlaşmalarının feshi ya da değiştirilmesi, baskı yoluyla edinimler gibi usulsüz davranışlar.

Genellikle gelişmekte olan evsahibi ülke hükümeti kaynaklı olan mikro risk, belirli bir sektör ya da işletmeye yönelik olduğu sürece, hükümet ve ülke dışı

¹⁶⁸ Taoka ve Beeman, a.g.e., s.231.

değişimler sonucunda da gerçekleşebilir. Tablo 14'te sıralanan mikro politik risk türleri içinde, bu tür kaynaklara da yer verilmiştir.

Tablo 14: Mikro Politik Riskin İçeriği

Toplumla İlişkili	Yönetimle İlişkili
İç Kaynaklı	
Seçici terör Seçici grev Seçici protesto Firmaya ulusal boykot	Seçici kamulaştırma Seçici devletleştirme Ortak yatırım baskısı Olağanüstü vergiler Yasalar Sanayi düzeni Anlaşmaların bozulması Yerli sanayinin rekabet içinde sübvansiyonu Fiyat kontrolü
Dış Kaynaklı	
Uluslararası aktif gruplar Yabancı işletmelerin rekabeti Seçici uluslararası terörizm Firmaya uluslararası boykot	İki ülke arasında diplomatik gerginlik İki taraflı ticaret anlaşmaları Çok taraflı ticaret anlaşmaları İhracat – ithalat sınırlamaları Yabancı bir hükümetle birleşme

Kaynak: Jeffrey d. Simon. "Political Risk Assessment: Past Trends and Future Prospects", *The Columbia Journal of World Business*, Fall 1982, s.67'den aktaran Cemalettin Aktepe. *Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen bir Faktör: Politik Risk*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998, s.57.

2.3. POLİTİK RİSK DEĞERLENDİRMESİ VE KORUNMA YOLLARI

Bir evsahibi ülkede yatırım kararı alacak olan ya da yatırımı devam eden her uluslararası işletme, politik risk analizi yapmak durumundadır; başka her konuda kazançlı görünen bir girişim, siyasi faktörler nedeniyle tam veya kısmi ya da görece kayıplara maruz kalabilir. Risk değerlendirmesinin bir yatırımın salt başlangıcında değil, işletme faaliyetleri devam ettiği sürece yapılması gerekmektedir. Çeşitli yöntemlerle yapılan politik risk analizinin temel fonksiyonu, risklerin ne olduğunu belirleyip bunlara olasılık tayin ederek belirsizliği azaltmak¹⁶⁹, bu sayede işletmenin yatırımı korumak için alacağı önlemleri tayin etmesini kolaylaştırmaktır. Bu

¹⁶⁹ Herberg, a.g.m., s.234.

önlemler, yatırım kararından vazgeçilmesinden, işletmenin kontrol edebileceği ya da etki sahibi olabileceği pek çok strateji olabilir.

Kimi yazarların bulgularına göre, uluslararası işletmeler için siyasi ve ekonomik istikrar, evsahibi ülke seçiminde dikkate alınan faktörler içinde en önemlileri de olsa; risk tanımı A.B.D.'li şirket yöneticileri tarafından öznel biçimde, diğer ülkelere kültürel önyargularla yaklaşılarak ve genel siyasi ortam göstergeleri projeye özgü sonuçlar düşünülmeden tanımlanmakta idi. 1960'ların sonlarında Root tarafından dünyadaki en büyük 500 işletme arasında yer alan pek çok Amerikan kökenli uluslararası firma yöneticisine uygulanan anketin sonuçları da yatırım kararında pazar fırsatları kadar önem verilen politik riskin sistemli biçimde değerlendirilmediğini, yöneticilerin öznel yarguları sonucunda çoğu olası yatırımdan vazgeçildiğini göstermektedir. 1970'lerin ortalarına dek bulguların, büyük ve uluslararası yatırımlarını hızla geliştiren işletmelerin bile sistemli bilgilenme ve gözden geçirme yöntemleriyle politik risk değerlendirmesi yapmadığıdır. Sonuç, bilimsel olmayan verilere dayalı korkularla yatırımlardan kaçınmak olmuştur.¹⁷⁰

Zink'in bu yıllarda uluslararası üretim yatırımlarının çoğunu gerçekleştiren A.B.D. kökenli 187 işletme yöneticisine uyguladığı ankete göre, işletmelerin en önemli bilgi kaynakları evsahibi ülkede çalışanların raporları (%79), genel haber kaynakları (%61), finansal kurumlar (%56), ve A.B.D. hükümet ajansları (%43) iken; aynı pazarda faaliyet gösteren diğer işletmeler ve endüstri birlikleri bazen önemli olarak nitelenmiştir. Şirket içinde siyasi değerlendirme birimi kuran ya da siyaset bilimci istihdam eden, siyasi danışmanlık hizmeti alan, projeye dair özel politik risk çalışması yaptıran işletme yok denecek kadar az iken işletmelerin yarıya yakını bunların dışındaki kaynaklardan sürekli politik risk tahminlemesi edindiklerini ve politik verilerin karar alma süreci içine yerleştirildiğini belirtmişlerdir. Zink'in vardığı sonuç, A.B.D. iç pazar ortamında veri toplama ve tahminleme alanında oldukça başarılı olan bu işletmelerin yurt dışı operasyonları için henüz buna benzer

¹⁷⁰ Kobrin, 1979, a.g.m., ss.74-75.

yapısal çözümler yerine kriz-odaklı ve yatırım öncesiyle kısıtlı, objektiflikten uzak bir anlayışın hakim olduğudur.¹⁷¹

Yine de, uluslararası banka ve diğer türden işletmeler, 1970'lerin petrol krizlerinin evsahibi ya da borçlu ülkelere etkileri sonucunda artan politik riski sistemli biçimde değerlendirmeye başlamıştır. 1970'lerde departmanlar arasında parçalı olarak yürütülen, çalışanların part-time olarak ilgilendiği politik risk değerlendirmesi; 1980'lerde tek departmanda, genellikle stratejik planlama bölümü içerisinde tam-zamanlı uzmanlar tarafından yürütülmeye başlanmıştır.¹⁷²

2.3.1. Politik Risk Analiz Yöntemleri

İşletmelerin politik risk değerlendirme yöntemleri, örgütsel açıdan “yapısal” ve “yapısal olmayan” yöntemler olarak iki gruba ayrılmaktadır. Yapısal olmayan yöntemde, uluslararası işletme merkezi, politik risk analizine şirket yapısı içinde bir yer vermemekte, evsahibi ülke siyasi ortamı ile ilgili bilgileri bağlı şirket müdüründen kimi tehlikeli görülen gelişmeler hakkında daha iyi bilgi almak amacıyla süreksiz biçimde elde etmektedir. Yapısal yöntemler ise, işletme yapısına, merkez karar sürecinde başvuru politik analiz biriminin eklendiği yöntemlerdir. Yapısal olmayan yöntem, bağlı şirket müdürünün yabancı olması halinde eksik bilgilendirmeye, bu kişinin evsahibi ülke vatandaşı olması halinde ise bireysel çıkarlar, ulusal hedeflere bağlılık ve ana ülkeden kültürel farklılık gibi sebeplerle taraflı olacaktır.¹⁷³

Simon, risk analiz yöntemlerini öznel – nesnel ve bireysel analiz – grup analizi olarak sınıflandırmıştır. Öznel bireysel analiz, en basit yöntem olarak, finans dışı çevre faktörlerine dikkat etmenin ötesinde beklentisi olmayan işletmeler tarafından uygulanmaktadır. İşletme örgütünün içinden ya da dışarıdan; evsahibi ülkede kilit pozisyondaki hükümet çalışanı ya da ülke dışından olan uzmanlardan ülkenin yatırım ortamı hakkındaki bireysel değerlendirmelerinin alınmasından ibaret olan bu

¹⁷¹ Zink, a.g.e., ss.37-40.

¹⁷² Kennedy, a.g.e., s.1, 3.

¹⁷³ Taoka ve Beeman, a.g.e., s.236.

yöntemin avantajı spesifik bilgilerin hızlı bir şekilde elde edilmesidir.¹⁷⁴ Dezavantajları ise yukarıda bahsi geçen yapısal olmayan yöntem ile aynıdır.

Öznel grup analizi, birden fazla uzmanın görüşlerinin bir araya getirilmesi ile iki biçimde yapılmaktadır. Bunlardan ilki, Bayesyen karar analizidir (*Bayesian decision analysis*). Bu yöntemde, uzmanlar gelecek senaryoları hazırlayarak alternatif hipotezlere olasılık oranı tayin ederler. Yeni bilgiler geldikçe hipotezler revize edilir, böylece değerlendirmede süreklilik sağlanır. Öznel bireysel analizden üstün yanı, tek bir uzmana bağlı kalınmaması ve öznel değerlendirmelere bir yapı, süreklilik ve istatistiksel değer kazandırmasıdır; fakat verilen bilginin güvenilirliği halen tartışmalıdır. Delphi tekniğinde ise bir problem senaryosu üzerine birbirini tanımayan bir uzman grubu bir anket üzerinden değerlendirme yapar, diğer uzmanların fikirleri bildirildikten sonra her uzman kendi fikrini gözden geçirerek değiştirebilir. Anket turları sona erdiğinde grup kararı ortaya çıkar. Yöntemin avantajı görece maliyetinin düşüklüğü ve tek kişiye bağlı kalınmamasıdır. Fakat burada da öznel değerlendirmeler söz konusu olduğundan güvenilirlik problemi vardır. Ayrıca süreç tamamlanana dek olayların hızla gelişip varılan sonuçları boşa çıkarması ihtimali vardır.¹⁷⁵

Nesnel bireysel analiz, bireysel veriler yerine istatistiksel göstergelerin değerlendirilmesine dayanır, işletme içi veya dışından bir uzman tarafından yapılır. Avantajı notlama yöntemi sayesinde ülkeler arasında karşılaştırma imkanı sağlamasıdır. Politik riskin sayısal göstergelerle belirtilmesi tarafsızlık sağlar gibi görünse de, bunlar yine öznel olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca siyasetle ilgili her tür kavramın sayısallaştırılabilmesi güçtür.¹⁷⁶

Nesnel grup analizinde ise ülkeler, belirlenen politik risk kriterlerine göre her uzman tarafından sıralanır. Bu sıralama, istikrarsızlık potansiyeli taşıyan olaylar üzerine (örneğin; iç savaş ihtimali) olabileceği gibi, olasılık yüklemesi, tahminleme de mümkündür (örneğin; iç savaş durumunda zarar görmesi muhtemel sektörlerin

¹⁷⁴ Simon, 1992, a.g.m., ss.120-121.

¹⁷⁵ Simon, 1992, a.g.m., ss.121-122.

¹⁷⁶ Simon, 1992, a.g.m., ss.122-123.

belirtilmesi). Ölçülebilir istikrarsızlık öğelerini bünyesinde toplaması itibariyle Delphi ve Bayesyen analiz yöntemlerine göre daha avantajlıdır. Belirli göstergelere göre yapıldığı için ülkeler arasında kıyaslama imkanı da sağlamaktadır. Fakat bu yöntemde ülkeye has farklılıklar göz ardı edilmektedir. Bir siyasi istikrarsızlık faktörüne maruz kalan her ülkede, her yabancı yatırıma aynı tepki gösterilmeyebilir.¹⁷⁷

1970’lerde literatürdeki çeşitli sınıflandırmalardan yola çıkan Kennedy, aşağıdaki tabloda, politik risk analizi yöntemlerini teorik – teorik olmayan ve niteliksel – niceliksel olarak bir araya toplamıştır.

Tablo 15: Politik Risk Analizi Yöntemleri

	Niteliksel	Niceliksel
Teorik	Yapısal – niteliksel İçerik yaklaşımı	Ekonometrik sayısal yöntemler Ampirik-formel gözlemsel yöntemler
Teorik Olmayan	Yapısal olmayan niteliksel Liste Grand Tour Old hand Delphi/uzman kaynaklı görüşler	“Yazı-tura”

Kaynak: Charles R. Kennedy, Jr., *Political Risk Management: International Lending and Investing Under Environmental Uncertainty*. Connecticut: Greenwood Press, Inc., 1987, s.9.

“Grand tour”, yatırım kararını verecek olan işletme yetkilileri veya uzmanların evsahibi ülkeye bizzat gidip ürünün pazar yapısını incelemesi ve hükümet yetkilileri ile yatırım koşulları hakkında görüşmede bulunmaları ile gerçekleşir. Basit ve yüzeysel görünen bu yöntem, ülke hakkında belirli yatırıma yönelik veri sahibi olmayan işletmeler için yine de avantajlıdır. “Old hand” tekniğinde ise işletme içi ve dışından ülke uzmanlarının kişisel tecrübelerini kıyaslama yoluyla yatırım kararı verilmektedir.¹⁷⁸ Uzman değerlendirmelerinin ortalamasını içeren “Delphi” tekniği ile birlikte, bu yöntemlerin hepsi “uzman kaynaklı görüşler” olarak sınıflandırılabilir. Bu yöntemler işletme içinde kullanılabilceği gibi, bunları sürekli uygulayan risk tahminleme uzmanlaşmış kimi danışmanlık şirketlerine de baş vurulabilir. Bunlar arasında en bilinen endeksler, Delphi yöntemini kullanan BERI (*Business Environment Risk Index*) ya da yeni adıyla *Operations Risk Index*, BI (*Business*

¹⁷⁷ Simon, 1992, a.g.m. s.123.

¹⁷⁸ Aktepe, a.g.e., ss.64-65.

International) sistemi ve Japonya kökenli uluslararası işletmeler için bunların muadili olan NBI (*Nikkei's Business Index*)'dir.¹⁷⁹

BERI, Delphi tekniğiyle değerlendirilen bir liste yöntemi kullanır. Değişik ağırlıkta 15 değişken üzerinden ülkelere not verilir. 45'ten fazla ülke için 100'den fazla uzmanla yapılan mülakat turları sonucu, en yüksek ve en düşük skorlar elendikten sonra kalan puanların ortalaması alınarak söz konusu değişkenin değeri belirlenir. Değişkenlerin ağırlıklı toplamı 25'tir, bulunan rakam 4 ile çarpılarak ülke 100 üzerinden notlanır. Ülke notları genellikle 30-80 arasında değişmektedir. 100 puan minimum riski ifade ederken, 56-70 arası orta seviyede - siyasi ortamın iş çevresine ciddi kayıplar yol açmayacak denli istikrarlı, fakat kısa vadeli operasyonlarda sıkıntı yaratabilecek seviyede olduğu - bir riski gösterir.¹⁸⁰ Aşağıdaki tabloda BERI değişkenleri ve ağırlıkları listelenmektedir.

Tablo 16: BERI Değişken ve Ağırlıkları

Değişkenler	Ağırlıklar
Siyasi istikrar	3
Yabancı yatırımlara bakış	1 ½
Millileştirme	1 ½
Enflasyon	1 ½
Ödemeler dengesi	1 ½
Bürokratik ertelemeler	1
Ekonomik büyüme	2 ½
Konvertibilite	2 ½
Anlaşmaların uygulanabilirliği	1 ½
İşgücü maliyeti/üretkenlik	2
Profesyonel destek	½
İletişim/ulaşım	1
Yerel işletmecilik	1
Kısa vadeli kredi	2
Uzun vadeli sermaye	2

Kaynak: F.T. Haner. "Business Environment Risk Index", Appendix B, BERI Ltd. System for Selected Countries, August 1981, s.9'dan aktaran Kennedy, a.g.e., s.10.

Aynı tekniğe dayanan BI'da değişkenlere verilen notlar farklıdır. Örneğin BERI tarafından ülke istikrarı "kabul edilemez"den "üstün"e dek 0-4 aralığında notlanıyorsa, BI uzmanları aynı faktörü 2-15 arasında -yönetimin devrilmesi olasılığı

¹⁷⁹ Kennedy, a.g.e., ss.9-11.

¹⁸⁰ Kennedy, a.g.e., s.10.

için 2, kuvvetli grup çatışmaları varlığı için 5, güçlü bir hükümet fakat zayıf bir anayasa mevcutsa 10 ve garantili uzun vade istikrarı için 15 – notlamaktadır. İki modelin metodolojik benzerliğine ek olarak, tahminlemeleri de korelasyon içindedir.¹⁸¹

BERI'nin bir politik risk endeksi olması¹⁸²na rağmen, politik riske kaynaklık edebilecek ekonomik veriler de oldukça ağırlıklı biçimde değerlendirilmeye alınmaktadır. Günümüzde BERI Enstitüsü, ilk kez 1960'ların sonunda yayımlanan ve yılda üç kez çıkartılan bu orjinal endekse ek olarak; yine 100'er puan üzerinden notlanan, 10 adet politik ve sosyal değişkeni kapsayan PRI (*Political Risk Index*), 15 tane finansal ve yapısal faktöre dayalı ORI (*Operations Risk Index*) ve yasal çerçeve, döviz kuru ve dış borç durumunu gösteren R Factor endeksinin ortalamasını içeren POR (*Profit Opportunity Recommendation*) adında kapsamlı bir yatırım fırsatları rehberi çıkarmaktadır. Ayrıca bunlardan bağımsız olarak hükümet etkinliği üzerine de bir endeksi mevcuttur.¹⁸³

1978'de yayınlanmaya başlayan PRI'in değişkenleri, politik riskin içsel ve dışsal sebepleri ile semptomlarını içeren üç gruba ayrılmıştır. Her değişken, uzman tarafından 0-7 arasında notlanarak ülkeler için toplam skor oluşturulmaktadır. Semptom değişkenleri dışındaki değişkenlere toplamı 30'u aşmayacak biçimde ek puan verilerek maksimum değer 100'e çıkarılabilir. 0-39 puan arası yabancı işletmeler için kabul edilemez bir iş çevresi, 40-54 arası yabancı işletmeler için yüksek risk, 55-69 kısa vadeli operasyonlarla sınırlı ılımlı risk ve 70-100 arası da tipik olarak gelişmiş bir ülkenin istikrarlı iş ortamını gösteren düşük riski ifade etmektedir.¹⁸⁴

Benzer bir yöntem, ülkenin genel yatırım çevresini değerlendiren The Economist dergisi tarafından kullanılmaktadır. 33 puanlık 6 ekonomik değişken, 50 puanlık 6 politik değişken ve 17 puanlık 4 adet sosyal değişkeni kullanarak ülke risk

¹⁸¹ Kennedy, a.g.e., s.10.

¹⁸² Aktepe, a.g.e., s.70.

¹⁸³ Çalışır, a.g.e., ss. 152-153.

¹⁸⁴ Howell ve Chaddick, a.g.m., s.79, 83.

endeksi hazırlamaktadır. Endeksin politik ve sosyal değişkenleri, toplumun siyasi istikrar bozukluğunu risk temeli olarak kabul eden bir yaklaşımla belirlenmiştir. En yüksek ağırlığa sahip savaş hali dışında; iç siyasette otoriterlik, yönetimde aynı kişilerin uzun süre kalması ve askeri yönetimler, toplumsal huzursuzluk kaynağı olarak en çok ağırlık verilen değişkenler olmuştur. BERI'nin aksine, The Economist endeksinde 0 minimum riski ifade etmektedir.¹⁸⁵ PRI ve The Economist endeksinin sosyo-politik değişkenleri aşağıdaki tabloda bir arada gösterilmektedir.

Tablo 17: BERI PRI Endeksi ve The Economist Değişkenleri

PRI	The Economist
A. Dışsal Sebepler:	
1 Düşman bir büyük güce bağımlılık/önem verme (0-7)	1 Kötü komşular (3-0)
2 Bölgesel siyasi güçlerin olumsuz etkileri	2 PRI "A2" ile aynı
B. İçsel Sebepler:	
1 Siyasi skalanın ayrımlaşması	1 (Muadili yoktur)
2 Etnik, dilsel ve dini grup ayrımlaşması	2 Etnik gerginlik (4-0)
3 Yönetimde kalabilmek için kısıtlayıcı önlemler	3 Otoriterlik (7-0)
4 Zihinsel koşullar: Zenofobi, milliyetçilik, kayırmacılık, yolsuzluk	4 Yolsuzluk (6-0)
5 Sosyal koşullar: Gelir dağılımı, nüfus	5 Kentleşme (3-0)
6 Radikal solun örgütlülüğü/gücü	6 İslami köktendincilik (4-0)
	Ek faktörler:
	7 Yönetimde uzun kalma (7-0)
	8 Gayrimeşruluk (9-0)
	9 Askeri yönetim (6-0)
C. Semptomlar:	
1 Toplumsal çatışma: Grevler, gösteriler, şiddet	1 Savaş ve iç çatışmalar (20-0)
2 Anayasa dışı değişiklikler, suikastler, gerillalar	2 (Doğrudan kapsamamıştır)

Kaynak: Llewellyn D. Howell ve Brad Chaddick. "Models of Political Risk for Foreign Investment and Trade: an Assessment of Three Approaches". *The Columbia Journal of World Business*, Vol 29(3), Fall 1994, ss.76-78, 80-82'deki bilgilerden faydalanılarak hazırlanmıştır.

İçerik modeli, politik riskin temel öğelerini ölçen ve kıyaslayan niteliksel bir modeldir. Politik riskin yapısal sebepleri öznel olarak seçildikten sonra, objektif biçimde ölçümlenmesi söz konusudur. Teorik altyapıya sahip bu yöntemin bir başka avantajı da, politik riskin kaynaklarına eğilerek işletmeye potansiyel etkinin daha sağlıklı biçimde belirlenmesidir. 1990'lara dek kullanılan en popüler içerik modelleri, Dan Haendel ve Gerald West tarafından geliştirilen PSSI (Political System Stability Index) ve Robert Green'in siyasi istikrara dayalı modelidir.¹⁸⁶

¹⁸⁵ Howell ve Chaddick, a.g.m., ss.74-77.

¹⁸⁶ Kennedy, a.g.e., s.11-12.

Dört yılda bir ölçümlenen¹⁸⁷ PSSİ, üç adet eşit ağırlıklı göstergenin toplamından oluşmaktadır. Aşağıdaki tabloda PSSİ değişkenleri sıralanmıştır.

Tablo 18: PSSİ Endeks ve Değişkenleri

I. Sosyo-ekonomik Endeks
A. Etnik-dilsel ayrılıkçılık B. Kişi başı GSMH büyümesi C. Kişi başı enerji tüketimi
II. Toplumsal Çatışma Endeksi
A. Toplumsal huzursuzluk alt endeksi 1. ayaklanmalar 2. gösteriler 3. hükümet krizleri B. İç şiddet alt endeksi 1. silahlı saldırılar 2. suikastler 3. darbeler 4. gerilla savaşı C. Baskı potansiyeli alt endeksi 1. 1000 kişi başına iç güvenlik güçleri
III. Hükümet Süreçleri Endeksi
A. Siyasi rekabet endeksi B. Yasama etkinliği C. Sene başı anayasal değişiklikler D. Düzensiz yönetici değişiklikleri

Kaynak: Dan Haendel. Foreign Investments and Management of Political Risk. Boulder: Westview Press, 1979, s.108'den aktaran Kennedy, a.g.e., s.11.

Bu değişkenlere verilen notlar toplanarak ülke notu belirlenir. Notun negatif olması, risk göstergesidir. Diğer bir içerik modeli olan Robert Green'in çalışması, istikrarı siyasi sitemlere göre sıralamaktadır. Gelişmekte olan evsahibi ülkeler içinde modernleşen demokrasiler en istikrarlı olarak görülürken, risk modernleşen otokrasilerde artmakta, halk hareketi sonucunda kurulan rejimler daha riskli ve yeni bağımsızlık kazanan ülkelerin politik çevresi en riskli olarak kabul edilmektedir. PSSİ ve Green modelinin ortak zayıflığı, değişkenlerin ve bunların arasındaki ilişkilerin ampirik teoriyle desteklenmemiş olmasıdır.¹⁸⁸

¹⁸⁷ Aktepe, a.g.e., s.72.

¹⁸⁸ Kennedy, a.g.e., s.12.

Ampirik-formel gözlem yöntemi de riskin teorik kaynaklarına göre işlemektedir; içerik ve uzman görüşü modellerinden farkı bireysel fikirler yerine ölçülebilir, istatistiki verilere dayanmasıdır. Ampirik-formel gözlem modelleri içinde sıkça kullanılanlar, Davies ve Gurr'ün devrimler üzerine “J-eğrisi” teorisinden yola çıkan Knudsen'in “ekolojik yaklaşım”ı ile, Hibbs'in toplu siyasi şiddeti açıklayan modelinden faydalanan Rummel ve Heenan'ın politik risk analiz uygulamasıdır.¹⁸⁹

Knudsen'in yaklaşımında değişkenlerin gruplanması, Chatterjee'nin bahsi geçen risk yaklaşımına benzerlik göstermektedir. Aşağıdaki tabloda ekolojik yaklaşımın değişkenleri sıralanmıştır.

Tablo 19: Ekolojik Yaklaşım Değişkenleri

I. Amaç Seviyesi	
A.	Okur-yazarlık oranı
B.	1000 kişi başına günlük gazete tirajı
C.	100 kişi başına radyo
D.	Görelî kentleşme
E.	İşçilerin sendikalaşması
II. Refah-Beklenti Seviyesi	
A.	Bebek ölüm oranı
B.	1000 kişi başına hastane yatak sayısı
C.	10,000 kişi başına doktor sayısı
D.	Kişi başı şebeke su arzı
E.	Kişi başı GSMH
F.	Kişi başı GSMH değişim oranı
G.	GSMH içinde yatırımların oranı

Kaynak: Harold Knudson. “Explaining the National Propensity to Expropriate: An Ecological Approach”, *Journal of International Business Studies*, Spring 1974, ss.53-55'ten aktaran Kennedy, a.g.e., s.13.

Burada toplumsal refah/beklenti göstergeleri ile amaçlar arasında bir kıyaslama yapılarak toplumdaki “engellenmişlik aralığı” belirlenir. Knudson'a göre, engellenmişlik aralığının yükselmesi, toplumsal huzursuzluk ve rejim değişikliği olasılığını artıracak ve bu da yabancı yatırımlara el konmasına yol açabilecektir.¹⁹⁰

Hibbs, faktör ve regresyon analizi yardımıyla toplu siyasi şiddet için açıklayıcı bir model geliştirmiştir. Siyasi sistem, sosyo-politik yapı ve ekonomik gelişmişliğe dair pek çok faktör kullanan Hibbs; kolektif protesto – ayaklanma, genel grev ve hükümet protestolarının sayısı ile ölçülmektedir – ve iç savaş –silahlı saldırı, suikast

¹⁸⁹ Kennedy, a.g.e., ss.9, 12-13.

¹⁹⁰ Kennedy, a.g.e., s.12.

ve siyasi şiddet sonucu ölümlerin sayısı ile ölçülmektedir. Yukarıda bahsi geçen PRI için faydalanılan değişkenlerin çoğu da Hibbs'in modelindekilerle örtüşmektedir.¹⁹¹

1980'lerde kullanılmaya başlanan modeller, evsahibi ülkedeki siyasi ortam karışıklığından çok, dönemin başat risk kaynağını oluşturan yasal-hükümet kaynaklı riske odaklanmıştır. Ekonomi politikası tahminlemeleri ve pazarlık gücü analizini içeren ve teorik altyapıya sahip bu modellerden ilki, William Coplin ve Michael O'Leary'nin grup siyaseti teorisi bazında geliştirdiği, dönüştürülmüş bir Delphi tekniğinden faydalanan WPRF (World Political Risk Forecasts) olmuştur.¹⁹² 1979'da aylık olarak başlatılan WPRF, günümüzde PRS (Political Risk Services) tahminleme yöntemi olarak tanınmaktadır. 18 aylık ve 5 senelik dönemler için hazırlanan projeksiyonlar rejim, siyasi karışıklık derecesi, transfer riski (para konvertibilitesi), yatırım riski (özsermaye sahiplik kısıtları) ve ihracat riskini tahminlemektedir. 1993 itibarıyla 100 ülke, akademik çevre, iş dünyası ve hükümet deneyimli 250'den fazla uzman (her ülke için en az üç kişi) tarafından değerlendirilmektedir. Coplin ve O'Leary'nin "Prince Model" olarak adlandırdıkları aktör bazlı değerlendirmede, uzmanlar her bir politika için aktörlerin pozisyonunu pozitif, negatif veya nötr (0) olarak; tutarlılığını, sonucu belirlemedeki gücünü ve aktör için önemini 0-5 arasında notlamakta, aktörlerin notları bir arada hesaplanarak olasılık oranı belirlenmektedir¹⁹³. Söz konusu ülkede hem mevcut durumda, hem olası gelecekte kayıplara yol açabilecek siyasi değişkenlere sayısal değerler yükleyen uzmanlardan biri, buna ek olarak diğer uzmanlarca revize edilen bir metin de hazırlar. Bu metinde de siyasi sistemin güç yapısı ve kişi, grup, parti ve kurumlardan oluşan aktörler tanımlanır; bunların yabancı sermayeye karşı tutumları ve kısıtlayıcılık kapasiteleri ifade edilir. PRS'yi diğer endekslerden farklı kılan başka özellikler de mevcuttur. Her değişken için alternatif gelecek hükümetlerine dair projeksiyon yapılır, analist çoğu endekste yer alan genel bir siyasi istikrar tablosu yerine çoğu ekonomik göstergeler gibi görünen değişkenleri siyasi sistem bağlamında ve sektörlerle etki bazında değerlendirir.¹⁹⁴

¹⁹¹ Kennedy, a.g.e., s.12, 14.

¹⁹² Kennedy, a.g.e., s.17.

¹⁹³ Kennedy, a.g.e., s.17.

¹⁹⁴ Howell ve Chaddick, a.g.m., ss. 84-86.

PRS'nin işletme faaliyet alanına göre değişik biçimlerde birleştirdiği risk faktörleri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 20: PRS Tahminlemede Kullanılan Değişkenler

DYSY Riski	Finansal Hizmetler Riski	İhracat Riski
Siyasi karışıklık Özsermaye kısıtları Personel kararlarına müdahale Vergi ayrımcılığı Sermaye iadesine kısıtlamalar Döviz kontrolleri İşgücü maliyeti artışı	Döviz kontrolleri Parasal genişleme Dış borç yükümlülüğü	Siyasi karışıklık Döviz kontrolleri Tarifeler Tarife dışı engeller Dış borçlanma

Kaynak: Llewellyn D. Howell ve Brad Chaddick. "Models of Political Risk for Foreign Investment and Trade: an Assessment of Three Approaches". *The Columbia Journal of World Business*, Vol 29(3), Fall 1994, s.87' deki bilgilerden faydalanılarak hazırlanmıştır.

2.3.2. Politik Riskten Korunma Yolları

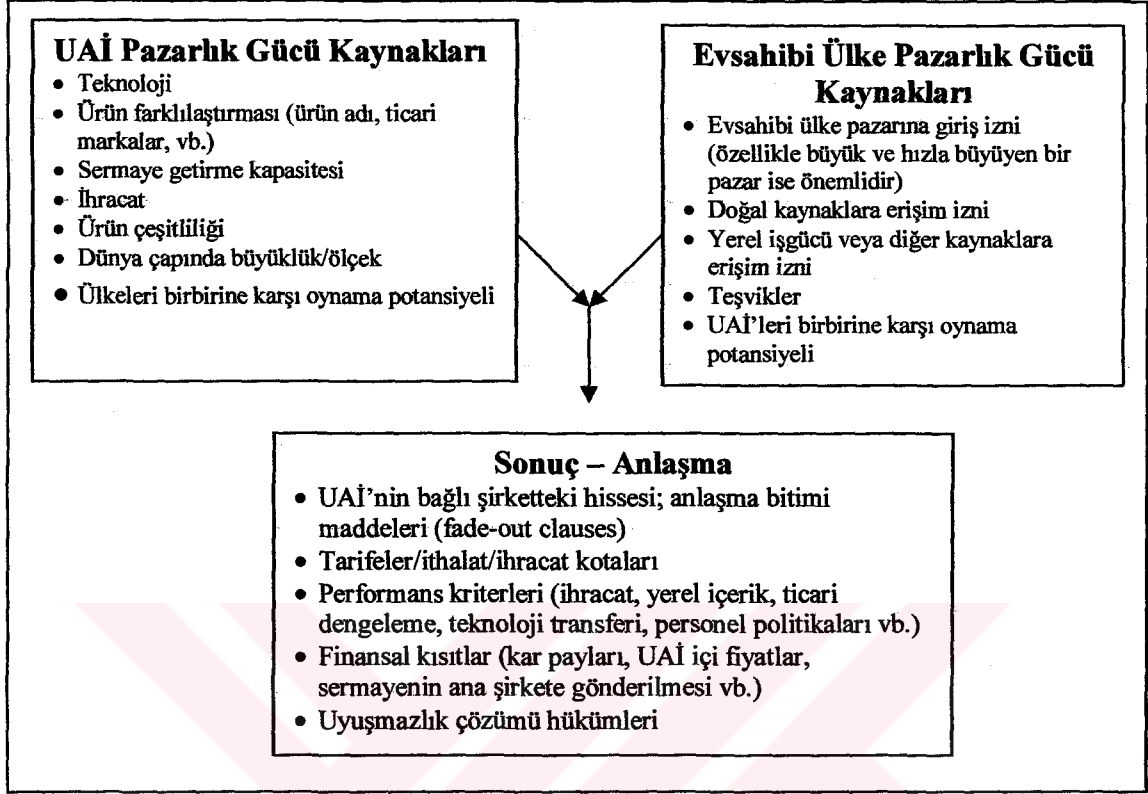
Politik risk analizi, işletme için söz konusu evsahibi ülkeye gitme - gitmeme kararından ziyade, işletmenin yatırım şeklini değiştirerek risklerin büyüklüğünü ve etkilerini en aza indirmesini sağlayacaktır.¹⁹⁵

Politik çevre ile ilgili literatürde en baştan itibaren ve halen yoğun olarak ele alınan olgu, hükümet - işletme ilişkisi olmuştur. Politik riskin de en önemli kaynağı, halen bağlı şirket faaliyetlerini kısıtlama ve tam yahut kısmi zarara uğratma kapasitesine sürekli olarak sahip olan evsahibi ülke hükümetidir. Bu açıdan, uluslararası işletmenin politik risk yönetiminde faydalandığı temel çerçeve, pazarlık gücü yaklaşımında mevcuttur. Bu yaklaşım, işletme ve hükümetin sahip olduğu avantaj ve dezavantajları, amaç ve çıkarlarına göre yatırım koşullarını belirleyecek biçimde kullanışını göstermektedir. Kural olarak, evsahibi ülkenin pazarlık gücü ne kadar fazla ise, yatırım müdahale ihtimali o kadar fazla olacaktır; radikal hükümet değişimlerinde, bu müdahale ani ve şiddetli olabilir, yani politik risk oluşabilir.¹⁹⁶ Literatürde yer alan klasik pazarlık modeli aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

¹⁹⁵ Robock ve Simmonds, a.g.e., s.401.

¹⁹⁶ Rugman ve Lecraw, a.g.e., s.315.

Şekil 3: UAI – Evsahibi Ülke İlişkilerinde Geleneksel Pazarlık Modeli

Kaynak: Ravi Ramamurti. "The Obsolescing 'Bargaining Model'? MNC-Host Developing Country Relations Revisited". *Journal of International Business Studies*, Vol 32(1), First Quarter 2001, s.26.

Yatırıma başlandıktan sonra, hükümetin pazarlık gücünü kullanma yöntemleri, müdahale ve faaliyetler üzerine yasal düzenlemelerdir. İşletmenin bunlardan kaçınmak için kullanabileceği yöntemler ise yerel sahiplik, yerel işletmelerin teşviki, istihdam, ihracat ve firma içi ticaret, operasyonların dağılımı ve örgütsel karmaşıklık ile, yasal savunma ve ana ülke hükümeti desteğidir.¹⁹⁷ Bu yöntemler aşağıda daha ayrıntılı olarak belirtilmektedir.

Endüstriyel ve örgütsel psikoloji alanında geliştirilen bir çatışma yönetimi modeli kullanan Thomas Gladwin ve Ingo Walter; politik risk yönetimine işletmenin ve hükümetin davranışsal özelliklerini de dahil eden bir pazarlık modeli sunmuşlardır.¹⁹⁸ Buna göre işletme olası çatışma durumunda; sonuçta elde edebileceği ya da koruyabileceği kazanımların miktarı, göreceli güç, kendini belli eden

¹⁹⁷ Rugman, Lecraw ve Booth, a.g.e., s.299.

¹⁹⁸ Kennedy, a.g.e., s.19.

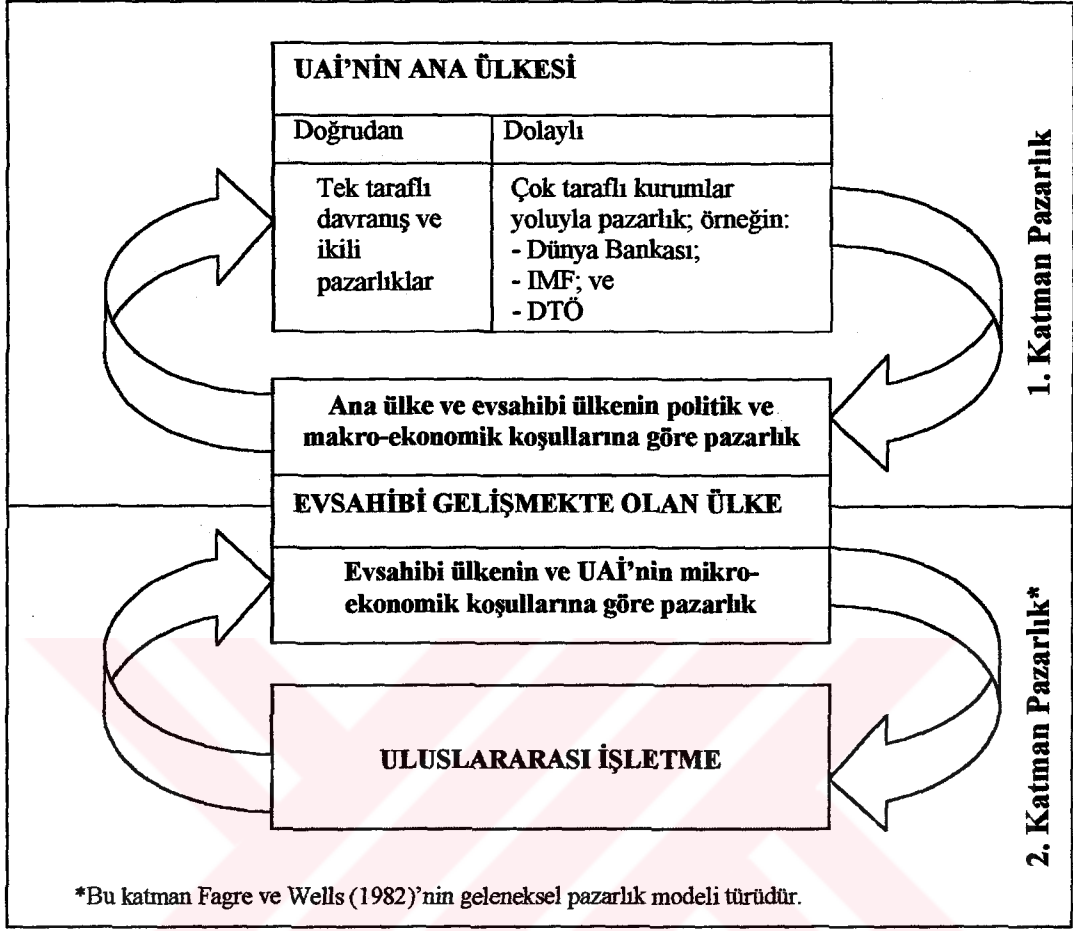
ya da etmeyen davranış kalıpları, uzlaşmacılık seviyesi, ilişki derecesi ve çıkarların karşılıklı bağımlılığına göre pozisyon alacaktır. Kendini belli eden ve uzlaşmacı olmayan bir işletme, çıkarlarının vazgeçilmez, göreceli gücünün fazla olduğu durumda, eğer evsahibi ülke ile işletme birbirine zıt çıkarlara sahip bir şekilde bağımlı ise; rekabetçi bir tarz benimseyecektir. Çıkar ve gücü az olan bir işletme, uzlaşmaz bir tavırda ve evsahibi ülke ile birbirine zıt çıkarlara sahip bir şekilde bağımlı ise, çatışmadan kaçınacaktır. Kendini belli etmek istemesine rağmen uzlaşmacı ve kaybedecekleri az ise, evsahibi ülkeyi memnun etmek için gereken şartlara uyum gösterecektir. Aynı koşullarda kayıp riski ve gücü fazla olan bir işletme, hem kendi kazancını sürdürecektir, hem de evsahibi ülkeye olumlu katkılarda bulunacak şekilde işbirliği taraftarı bir strateji izleyecektir. Diğer bir tepki türü ise, gücü ve çıkarları orta düzeyde olan, söz konusu ülke ile ilişkisi olumlu ve olumsuz tarafları bir arada barındıran işletmelerce benimsenecek olan uzlaşmacılıktır.¹⁹⁹

Makro-ekonomik ve siyasi değişkenlerce belirlenen pazarlık çerçevesi, 1980'lerden itibaren yeni bir boyut kazanmıştır. Ana ülkeler, ortaya çıkan politik risk olaylarına reaksiyon göstermek yerine, pazarlık sürecine doğrudan ya da üye sayısı ve düzenleme alanı güderek artan çok taraflı ticaret ve finans kurumları yoluyla katılmakta, işletmelerinin daha serbest bir uluslararası ekonomik ortamda faaliyetlerini sürdürmelerine yardımcı olmaya çalışmaktadırlar. Ana ülkelerin pazarlıktaki etkinliği evsahibi ülke ile ticaretin boyutu ve yönü, tarihi ve kültürel bağlar, gelişmekte olan ülke söz konusu ise yapılan yardımlar gibi faktörlerce belirlenirken, çok taraflı kurumların etkinliği, ana ülkenin bunlardaki pozisyonu yanında evsahibi ülkenin borç yükü, endüstrileşmiş ülkelerle ilişkisinin özellikleri, yardımlara bağımlılık derecesi gibi faktörlere bağlıdır.²⁰⁰ Aşağıdaki şekilde, Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası işletmeler için gelişmekte olan ülkelerde olumlu bir yatırım ortamının yaratılmasında kullanılan yeni pazarlık modeli yer almaktadır.

¹⁹⁹ Robock ve Simmonds, a.g.e., ss.373-374.

²⁰⁰ Ravi Ramamurti. "The Obsolescing 'Bargaining Model'? MNC-Host Developing Country Relations Revisited". *Journal of International Business Studies*, Vol 32(1), First Quarter 2001, ss. 28-29.

Şekil 4: UAI – Evsahibi Ülke İlişkilerinde İki Katmanlı Pazarlık Modeli

Kaynak: Ravi Ramamurti. "The Obsolescing 'Bargaining Model'? MNC-Host Developing Country Relations Revisited". *Journal of International Business Studies*, Vol 32(1), First Quarter 2001, s.29.

İşletmenin evsahibi ülke hükümetinin kontrol çabalarına karşı alabileceği önlemler şunlardır:²⁰¹

1- Savunma stratejileri:

- **İşletme faaliyetini değiştirme:** Özellikle kamu hizmetleri ve madencilik gibi kilit sektörlerde politik riskin yüksek olması, daha az kontrol edilen sektörlerde kaymayı gerekli kılabilir. Tedarikçi ve alıcının yerel teşebbüs olduğu ara mal üretimi en çok tercih edilen alternatif faaliyettir, çünkü işletme yerel çıkar sahiplerince iki yönden hükümet baskısından korunmuş olacaktır. Bu, özellikle işletme varlıklarının kamulaştırılmasında tazminat koşulları ülkede yeni bir yatırımı gerektiriyorsa söz konusudur. Örneğin ITT, Peru'daki

²⁰¹ Robock ve Simmonds, a.g.e., ss.360-372.

telefon şirketi kamulaştırıldığı zaman ülkedeki faaliyetlerini otel inşaatı ve elektrikli aletler üretimine kaydırmıştır.

- **Operasyonların yer ve dağılımını değiştirme:** Hükümetin işletmeyi üretimde dünya fiyatlarının üstünde satılan yerel hammadde ve parçaların kullanımına zorlaması, işletmenin ölçek ekonomisine yönelik faaliyet dağılımına zarar verebilir. Bu durumda işletme, birden fazla ülkede aynı tür üretimi gerçekleştirebilecek kaynakları elinde tutarsa - United Fruit şirketinin dikim yapılmamış muz plantasyonları gibi - evsahibi ülkelerden yatırımı çekebileceği izlenimi vererek caydırıcı olabilir. Veya ana ülke ve evsahibi ülke kısıtlarına karşı birkaç evsahibi ülkede rakip bağlı şirketler kurulabilir. Ülkelerden birinin maliyet artırıcı koşulları öne sürmesi halinde o ülkedeki şirketin ihracat şansını azaltması söz konusu olur, bu da evsahibi ülke hükümetinin kendi öne sürdüğü koşul sebebiyle başka bir avantajın kaybına yol açması itibarıyla caydırıcı olabilir. Başka bir yöntem de, işletmenin bir mamulün üretimini küresel bazda bölümlendirip ayırmasıdır. Böylece her evsahibi ülkede yer alan bağlı şirket, o ülkenin ihracat gelirine olumlu etki sağlayacak; daha küçük birimler ülkede bağımsızlık konusundaki algılanan tehdit seviyesini düşürecek ve müdahale ihtimali azalacaktır. Ayrıca bu boyuttaki birimlerin yer değiştirmesi kolaylaşacaktır.
- **Maddi olmayan varlıkların kontrolünü elde tutma:** Uluslararası işletmelerin temel güç kaynaklarından biri, Ar-Ge, teknik, pazarlama ve yönetim becerisi gibi maddi olmayan varlıklarıdır. El koyma ya da tırmanan kamulaştırma faaliyetlerine karşı işletme, bunların ülkeye akışını durdurabilir. Gelişmekte olan ülkelerde yönetim, üretim ya da pazarlamada uzmanlığın yabancı personelle uygulanması, yerel yönetici yetiştirilmemesi de, teknoloji transferinden faydalanmak için yabancı işletmeye ihtiyaç duyan ülke ile pazarlık gücünü artırır.
- **Pazar kontrolünü elde tutma:** Hammaddenin temin edildiği ve üretimin yapıldığı yer ile hedef pazar olan ülkeler farklı ve işletme pazar kontrolüne sahip ise; tedarikçi ülkeler tekel ya da kartel konumunda olmadıkça, işletme pazarlıkta avantaja sahip olur. Bu durum sadece, pazarlamayı yürütecek rakip işletmelerin bulunmaması halinde geçerlidir. Örneğin, Guyana hükümeti

dünyada arz fazlası bulunduğu dönemde Alcan'ın işletmekte olduğu boksit madenlerini millileştirdiğinde, İsveç ve İngiltere kökenli pazarlama şirketlerinin bulunması ve Sosyalist ülkelerden alıcılar sağlanması sayesinde işletme karşısında pazarlık gücünü artırmıştır. Pazar kontrolü zayıflayan Alcan, varlıklar değerinin oldukça altında bir tazminatla yetinmek durumunda kalmıştır.

- Kaynak temini ile fon ve kar hareketinde değişiklik: Evsahibi ülke hükümeti ana şirkete kar transferini kısıtladığı ve işletmeyi yerel fonların kullanımına zorladığı durumda; işletme küresel yayılımının avantajını kullanabilir. Bir ülkedeki şirketin varlıklarını başka bir ülkede borçlanmak için gösterebilir, yerel firmaların sermaye temininde zorlandığı bir dönemde ülke içi kar payı ödemeleri için yurt dışından fon temin edebilir. Telif hakkı, eğitim, faiz, Ar-Ge, makine gibi kalemlerde fiyat değişikliği yapıp denetimi saf dışı bırakarak, kısıtlayıcı ve daha serbest ülkelerdeki şirketleri arasında fon transferini gerçekleştirebilir. Daha kolay kontrol edilebilen fakat yine de etken olan mamul ve yarı mamullerin işletme içindeki transfer fiyatlarını değiştirme yoluna da baş vurabilir. Bu tür stratejiler karlılık merkezinde değişikliğe yol açacaktır. Bu sebeple aynı yöntemler ödenecek vergiyi azaltmak için de uygulanabilir, fakat bu tür düzenlemeler fonları optimum maliyet yerleşimini bozarak dezavantaj yaratabilecektir.

2- Başkalarını katma ve yardım alma stratejileri:

- Ana ülke desteği sağlama: Ana ülke hükümeti, resmi destek vermeyi kabul ediyor ise uluslararası işletmeyi politik riskin sonuçlarından koruyabilecek muhtelif yöntemleri vardır. Uluslararası yargıya başvurabilir, fakat yargı kararının evsahibi ülke hükümetini bağlayıcılık sorunu vardır. Daha etkin olan yöntem, ana ülke güçlü ise, evsahibi ülkeye dolaylı ya da doğrudan ekonomik tehdit ve yaptırımlardır. Örneğin, 1971'de Libya hükümeti BP'nin petrol varlıklarını kamulaştırdığında, İngiliz hükümeti petrol ithalatçısı ülkelerin Libya'dan alım yapmamalarını sağlamaya çalışmıştır. Aynı tarihte Şili'nin bakır madenlerini millileştirmesi üzerine Amerikan hükümeti Şili ordusunun Amerikan jet uçak alımı için kredi garantisinin tazminat sorunu hallolana dek erteleneceğini bildirmiştir. Ana ülke kurumlarının yatırım garantisi sağlaması

da, hükümetin müdahalesini olmasa bile, zararların tazminini garantileyecek bir önlemdir.

- Yerel teşebbüsü teşvik etme: Evsahibi ülkede kilit sektör kontrolünün yabancıların elinde olmasından tedirginlik olduğuna inanılıyorsa, yerel teşebbüslerin işletmenin aktif tedarikçi, üretici, veya satıcıları olarak bu sektörlerde gelişmesine katkıda bulunulabilir. Bu sayede işletmenin toplumsal kabulü sağlanarak risk azaltılabilir.
- Yerel ittifaklar geliştirme: Buna bir örnek, Firestone'un Liberya'daki kauçuk yetiştirme deneyimidir. Bir kısmı aynı zamanda hükümet yetkilileri ve siyasetçilere ait olan evsahibi ülke yerel işletmelerine kauçuk yetiştirme ve pazarlamada destek sağlayan Firestone'un, sektörde kendi payının azalmasına rağmen kauçuk arzı artmış; aynı zamanda yerel iş toplumunda, hükümetin sektöre olumsuz müdahalelerinin önlenmesini isteyen bir çıkar grubunun güçlenmesini sağlayarak hükümet kontrolü tehdidini azaltmıştır.
- Sahipliği yerel işletmelerle paylaşma: Yabancı kontrolünden çekinen hükümetlerin kısıtlayıcı önlemlerinden korunmak için en sık başvurulan yöntem, ortaklığı yerellerle paylaşmak olmuştur. Bu sayede hem yabancı tehdidi daha az algılanacak, hem yerel ittifaklar kurulmuş olacak, hem de yerel işletmelerin gelişmesine katkıda bulunulduğu imajı yaratılarak işletme faaliyetleri hedef tahtası olmaktan çıkarılacaktır. Burada önemli nokta, ortak sayısı ve türüdür. Evsahibi ülke hükümeti ortak olursa, kontrol ve zarar riski oldukça düşer, hatta bir takım avantajlar elde edilebilir. Büyüme kar dağılımından ve işlerin kendi tarafından yürütülmesinden daha fazla önemseyen ve hükümet, hem büyüme için fon, hem de serbestlik sağlayacaktır. Yerel ortağın özel teşebbüs olması durumunda, hükümet kısıtlarını engelleyici bir çıkar grubu garantilenecek, yerel ortak sayısı fazla olduğu sürece de, işletme kontrolü elinde tutabilecektir.
- Sahipliği kısmi olarak bırakma: yerel sahipliğin politik riskten korunmada getireceği avantajlardan faydalanmak amacıyla işletme evsahibi ülkedeki faaliyetlerini bölerek, yerel firmalara kısmi olarak devredebilir. Burada tercih edilen, faaliyetlerin kamulaştırma tehlikesi altında olan sermaye-yoğun, fiziki varlıklar içeren kısmını yerel sahipliğe geçirerek teknik ve pazarlama

tarafının uluslararası işletme tarafından yürütülmeye devam edilmesidir. Latin Amerika'da sol grupların ve hükümetlerin yabancı sermaye konusunda ana hedeflerinden biri olan United Fruit, plantasyonların sahipliğini devredip lojistik ve pazarlamada yoğunlaşmak suretiyle kendini korumuştur. Kimi uluslararası işletmeler ise, pazarlama faaliyetlerini, ülke içinde önemli siyasi aktörler olan ithalatçı-distribütörlere devretmeyi avantajlı bulabilir.

- Çoklu yabancı sahiplik getirme: Ana ülkesi itibariyle evsahibi ülkede tehdit olarak görülen uluslararası işletmeler daha fazla risk altındadır. Politik istikrarsızlıkla çalkalanan Endonezya'da Royal Dutch Shell, hükümet ve siyasi ortamın baskın karşılığına göre, şirketin kimi zaman İngiliz, kimi zaman Hollandalı kimliğini ön plana çıkararak riskten korunmaya çalışmıştır. Madencilik gibi yüksek maliyetli ve kritik kimi sektörlerde, farklı kökenli uluslararası işletmelerin hükümetlerle konsorsiyum anlaşması yapmaları yaygındır. Bu durumda, anlaşmanın bozulması birden fazla ana ülke çıkarını etkileyebilir, bu da evsahibi ülke hükümetini riske yol açmaktan caydırır diye düşünülmektedir.
- Üçüncü ülkeleri dahil etme: Evsahibi ülkeye katkıları önemli olan kimi yatırımlar için evsahibi ülke adayları rekabet içine sokularak işletme vergi muafiyeti, ana şirkete ödemelerin kısıtlanmaması gibi daha avantajlı koşulları garantileyebilir.
- İş koalisyonları kurma: Kimi zaman, uluslararası işletmeler evsahibi ülke hükümetine karşı birleşerek pazarlık güçlerini artırmaya yönelirler. Örneğin, 1970'lerde 63 A.B.D. kökenli uluslararası işletme, korumacılığa karşı birleşmiş; 1983'te, A.B.D. eyaletlerinin vergilendirme yetkilerinin artmasına yönelik girişimlerine karşı, Avrupa kökenli uluslararası işletmeler CRISIS (Committe to Restore an Internationally Stable Investment System) adı altında toplanmışlardır.

3- Doğrudan karşıt hareketler:

- Lobicilik: Bir uluslararası işletmenin çıkarları ile örtüşen çıkarlara sahip olan gruplar, her evsahibi ülkede bulunmaktadır. İşletmeler bu grupların gücünü kullanarak dolaylı biçimde hükümet kararlarını etkilemeye çalışabilecekleri gibi, isteklerini doğrudan da iletebilmektedirler. Örneğin, Renault 1981'de

Belçika hükümeti Japonya'dan ithalatı kısıtlamaya devam ettiği takdirde buradaki üretim faaliyetini durduracağını bildirmiştir.

- **Pazarlık:** Hükümet kontrol alanını genişletmeye çalıştığında, işletme de ülkeye faydalı olduğu düşünülen beceri ve benzeri kaynakların aktarımındaki kontrolünden faydalanarak kısıtlanan alanda pazarlığa gidebilir. Veya belirli bir kısıtlamanın yerine başka bir yükümlülüğün konmasını kabul ettirebilir, var olan kısıtlardan pazar hakimiyetini koruyacak biçimde faydalanabilir.
- **Yeniden pazarlık:** İşletme, hükümet kısıtlamaları altında yatırıma başladıktan sonra, ülkenin sermaye gibi ihtiyaçlarına cevap verebilme kapasitesi sayesinde daha avantajlı bir konuma yükselerek kimi koşulların serbestleşmesini sağlayabilecektir.
- **Yasal savunmaya başvurma:** Evsahibi ülkede bulunan bağlı şirketler, kamulaştırma gibi hükümet müdahaleleri sonucu ortaya çıkan kayıplarının tazmini ya da müdahalenin geri alınması için evsahibi ülke ya da başka bir ülkenin mahkemelerine başvurabilirler.
- **Boycot:** Evsahibi ülkede ihracata yönelik üretim yapan bir işletme, hükümet müdahalelerine karşı boykot düzenleme şansına sahip olabilir. Libya'da kamulaştırılan BP, hem medya, hem ana ülke hükümeti desteğiyle, el konan BP tesislerinde üretilen petrolün diğer ülkeler ve uluslararası şirketlerce alınımının durdurulmasını sağlayabilmiştir.
- **Ulusal tabiyet değiştirme:** Kimi uluslararası işletmeler, ana ülke kontrollerinden korunma ve evsahibi ülkelerdeki olumsuz yaklaşımları önleme amacıyla tabiyet değiştirebilirler. Örneğin Hong Kong'da kurulan Jardine Matheson, egemenliğin Çin'e devrinden sonra sorun yaşamamak için Bermuda tabiyetine geçmiş,; McDermott, vergilerini azaltmak amacıyla köken ülkesi olan A.B.D.'den Panama'ya geçmiştir.
- **Katılımı reddetme:** Yabancı sermaye ihtiyacındaki evsahibi ülkelerde kontroller, uluslararası işletmenin kazançlarından yüksek bir kayba yol açacak ölçüye gelirse, işletme yatırımı durdurabilir veya ülkeden tamamen çekilebilir. Örneğin 1977'de Hindistan hükümeti işletmelerde izin verilen yabancı sahiplik oranını %40'a düşürdüğünde, yerel sahipliği kabul etmeyen IBM ve Coca-Cola pazardan çekilmeyi tercih etmiştir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile girilen bir pazardan ayrılma yöntemi, pazarın çekiciliği ve baskıların seviyesine göre belirlenecektir. İşletmenin vereceği karar gelecekte o pazara yeniden girmeyi kolaylaştıracak ya da varlıklarda en az kayba yol açacak biçimde görece avantajlar sağlayabilir.²⁰² Tablo 21’de ülkeden çıkış alternatifleri ve uluslararası işletme için stratejik sonuçları sıralanmaktadır.

Tablo 21: Ülkeden Çıkış Alternatifleri ve Uluslararası İşletme için Stratejik Sonuçları

Çıkış Alternatifleri	Stratejik Sonuçlar
Yönetimin ülke vatandaşlarına devri	Yönetimde etkinliğin dolaylı olarak korunması Gelecekte geri satınalma kolaylığı Tedarik düzenlemelerinin devamı Teknolojiyi koruma Çalışan bağlılığının korunması Kamuoyunda olumlu imaj
Yerel işletmeye satış	Sermayenin çabuk kurtarılması Piyasa bazlı varlık değerlemesi Piyasa ve teknoloji kontrolünün kaybı
Başka bir UAI’ye satış	Sermayenin güvenli kurtarımı Döviz kaybının azalması Bloke fonlar sorununun çözülmesi Üçüncü bir pazar için anlaşma imkanı
Bir tröste satış	Varlık değerinin maksimum korunması Yasal kısıtlardan korunma Sosyal yaptırımlardan korunma Vergi avantajı Bağlı şirket kontrolünün korunması Gelecekte tekrar satınalma imkanı Çalışan haklarının korunması
Faaliyetlerin geçici olarak durdurulması	Toplumun kaygılarını giderme Belirsiz gelecekte kısa vadeli kayıplara katlanma Baskı gruplarını memnun etme İşletme faaliyetlerini, gelecekte devamını riske sokma
Faaliyetlere son verilmesi	Riskin en aza indirgenmesi Toplumun kaygılarını giderme Tekrar giriş ihtimali Kısa vadeli kayıpların devamı

Kaynak: Syed H. Akhter ve Yusuf A. Choudry. “Forced Withdrawal from a Country .Market: Managing Political Risk”. Fred Maidment (der.) *International Business 95/96: The Annual Editions*. Guilford: Dushkin Publishing Group, 1995, s.79.

²⁰² Syed H. Akhter ve Yusuf A. Choudry. “Forced Withdrawal from a Country .Market: Managing Political Risk”. Fred Maidment (der.) *International Business 95/96: The Annual Editions*. Guilford: Dushkin Publishing Group, 1995, ss.76-77.

Taoka ve Beeman'a göre, politik risk yönetimi için dört tür strateji mevcuttur:

- 1- Kaçınma: Yeni yatırım yapılmaz, risk olasılığı ve etkisi sifıra iner. Fakat aynı zamanda kar ve para akışı da sifıra inecektir.
- 2- Uyum sağlama: Risk olasılığı düşerken riskten etkilenme oranı değişmez. Politik riski azaltmanın bedeli olarak karlılıktan feragat edilir. Dört alt-stratejiden oluşur:
  - Özsermaye paylaşımı: Yerel vatandaşlar, firmalar, sendikalar veya hükümet ile ortak girişim başlatma ya da yatırımı ortaklığa çevirme.
  - Katılımcı yönetim: Bağlı şirketin yönetsel kararlarına evsahibi ülke vatandaşları, sendikaları ve/ya hükümetinin aktif olarak katılması sağlanır.
  - Operasyonun yerelleştirilmesi: İsim, yönetim biçimi vb. değiştirilerek yabancı işletme iştirakinin diğer yerel işletmeler gibi algılanması sağlanmaya çalışılır.
  - Kalkınma desteği: Altyapı gelişimi, döviz temini, yerel hammadde temini, teknoloji ve yönetim stiline transferi, ülkenin dış borcuna teminat gibi yöntemlerle evsahibi ülkeye destek sağlanır.
- 3- Bağımlılık: Risk olasılığı artan pazarlık gücü sayesinde azalırken, risk etkisi küresel pazar bağlamında düşer. Dört alt-stratejiden oluşur:
  - Girdi kontrolü: Hammaddeler, teknoloji ve know-how gibi kilit girdiler kontrol altında tutulur.
  - Pazar kontrolü: İşletmenin dağıtım araçlarını elinde tutmasını içerir (ürün bileşenlerinin sadece ana şirket tarafından kullanılması ya da evsahibi ülke dışında satılmasını kanunen engellemek vb.).
  - Pozisyon kontrolü: Bağlı şirketlerdeki kilit pozisyonlar, ana ülke kökenli yöneticilerin elinde tutulur.
  - Aşamalı katkılar: İşletme faaliyetlerini, her sene evsahibi ülkeye katkıları (istihdam, altyapı gelişimi, vergi geliri, konvertibl döviz sağlama vb.) artacak biçimde planlar ve bu katkıların evsahibi ülkede farkına varılmasını sağlar.
- 4- "Hedging": Yatırım sigortası ve yerel borç finansmanı yöntemlerini içerir. Risk olasılığı etkilenmezken, risk etkisi olası kayıplar sigortalandığı için azalır. Yatırım sigortası, Lloyd's gibi özel şirketlere veya A.B.D.'deki OPIC (*Overseas Private Investment Corporation*) gibi ana ülke devlet kurumlarına yaptırılabilir. Yerel borç finansmanı yöntemi, ancak işletme faaliyetlerine son verilip yeterli

tazminat ödenmediğinde işe yarayacaktır. Yerel kaynaklardan borçlanan işletme, alamadığı tazminat karşılığında bu borçları ödemeyerek kaybını azaltabilir, fakat gelişmekte olan ülkelerde bu tarz bir borçlanma, kaynak kıtlığı sebebiyle mümkün olmayabilir.²⁰³

Yatırım sigortacılığı, gerek özel sektörde, gerekse ana ülke ve uluslararası örgütler seviyesinde, dünyadaki DYSY artışı ile birlikte gelişen bir sektör olmuştur. Politik risklerden korunma amaçlı sigortanın miktar ve konu bazında kapsamı artmıştır. 1980'lerin ortalarına dek OPIC benzeri devlet kurumları tarafından yürütülen politik risk sigortacılığında, giderek özel şirketlerin payı artmıştır. Günümüzde dünya çapında, arz-talep dengesine göre şekillenen serbest bir politik risk sigorta piyasasından bahsetmek mümkündür.²⁰⁴ Bu piyasada özel sektörün uzak durduğu alanlarda devletlerarası kurumlar önemini korumaktadır. Bu konuda önemli bir adım atan Dünya Bankası, gelişmekte olan ülkelere yapılacak yatırımlara teşvik ve destek amacıyla IFC yoluyla proje finansmanı ve bilgi desteği sağlamakla yetinmeyerek, 1988'de MIGA'nın kurulmasıyla yatırım garantisi hizmeti de vermeye başlamıştır.²⁰⁵

Özel şirketlerce yapılan politik risk sigortasının kapsamı genellikle işletmenin ana ülkesine, işletmenin projesine has ihtiyaçlara ve yatırım yapılan ülkenin politik risk profiline göre belirlenmektedir. Özel sektör fiyatlandırma ve sigorta kapsamı açısından kamu kuruluşları veya uluslararası örgüt kurumlarına göre daha esnek olmakla birlikte, yüksek risk taşıyan az gelişmiş ülkelere çekinceli yaklaşmaktadır. Bu boşluk MIGA ve benzeri kuruluşlarca doldurulmaya çalışılmaktadır. Politik risk sigortacılığında eğilim büyük projeler için özel-kamu işbirliği ve evsahibi hükümet kuruluşlarının anlaşmaya dahil edilmesi yönündedir.²⁰⁶ 2000 itibariyle özel sektörde

²⁰³ Taoka ve Beeman, a.g.e., ss. 240-242.

²⁰⁴ Charles R. Berry. "Comment on Cooperation, Competition, and the 'Science of Pricing' in the Political Risk Insurance Marketplace". Theodore H. Moran (ed.) International Political Risk Management: Exploring New Frontiers. Washington D.C.: The World Bank, 2001, ss.181-182.

²⁰⁵ Ibrahim F.I. Shihata. "Encouraging International Corporate Investment: The Role of the Multilateral Investment Guarantee Agency". *The Columbia Journal of World Business*, Vol.23(1), 1998, ss.11-12.

²⁰⁶ Theodore H. Moran. "Cooperation, Competition, and the 'Science of Pricing' in the Political Risk Insurance Marketplace: Overview". Theodore H. Moran (ed.) International Political Risk Management: Exploring New Frontiers. Washington D.C.: The World Bank, 2001, ss.165-169.

proje başına toplam politik risk kapasitesi, sözleşme ihlalleri için 500 milyon, el koyma için 1 milyar 800 milyon dolar civarındadır. Lloyd's of London, 250 milyon ile 1 milyar dolar arasında, sektörün en yüksek kapasitesini göstermektedir.²⁰⁷

Politik riskten korunmak için, sigorta dahil her türlü yöntemin işletmeye mali veya stratejik bedelleri olacaktır. Firma olası çatışma durumunda; sonuçta elde edebileceği ya da koruyabileceği kazanımların miktarı, göreceli güç, kendini belli eden ya da etmeyen davranış kalıpları, uzlaşmacılık seviyesi, ilişki derecesi ve çıkarların karşılıklı bağımlılığına göre pozisyon alacaktır. Kendini belli eden ve uzlaşmacı olmayan bir işletme, çıkarlarının vazgeçilmez, göreceli gücünün fazla olduğu durumda, eğer evsahibi ülke ile işletme birbirine zıt çıkarlara sahip bir şekilde bağımlı ise; rekabetçi bir tarz benimseyecektir. Çıkar ve gücü az olan bir işletme, uzlaşmaz bir tavırda ve evsahibi ülke ile birbirine zıt çıkarlara sahip bir şekilde bağımlı ise, çatışmadan kaçınacaktır. Kendini belli etmek istemesine rağmen uzlaşmacı ve kaybedecekleri az ise, evsahibi ülkeyi memnun etmek için gereken şartlara uyum gösterecektir. Aynı koşullarda kayıp riski ve gücü fazla olan bir işletme, hem kendi kazancını sürdürecektir, hem de evsahibi ülkeye olumlu katkılarda bulunacak şekilde işbirliği taraftarı bir strateji izleyecektir. Diğer bir tepki türü ise, gücü ve çıkarları orta düzeyde olan, söz konusu ülke ile ilişkisi olumlu ve olumsuz tarafları bir arada barındıran işletmelerce benimsenecek olan uzlaşmacılıktır.²⁰⁸

2.3.3. Evsahibi Ülkelerde Politik Riski Azaltıcı Eylemler

1980'lerde artan dış borç yükü ve uluslararası özel sektörden borçlanmanın zorlaşması üzerine gelişmekte olan ülkelerin üretken DYSY'na ihtiyacı artmış, bu da evsahibi hükümetlerden kaynaklanacak politik riski azaltmıştır. Fakat uluslararası işletmeler bu ülkelerin çoğuna, istikrarsızlığın yarattığı güven eksikliği sebebiyle yatırımdan uzak durmuşlardır.²⁰⁹ Bu durum evsahibi ülke hükümetlerinin riski

²⁰⁷ David James. "Cooperation, Competition, and the 'Science of Pricing' in the Political Risk Insurance Marketplace". Theodore H. Moran (ed.) *International Political Risk Management: Exploring New Frontiers*. Washington D.C.: The World Bank, 2001, s.178.

²⁰⁸ Robock ve Simmonds, a.g.e., ss.373-374.

²⁰⁹ Shihata, a.g.m., s.11.

azaltmanın yanında yatırımları teşvik edici faaliyetlerde bulunması sonucunu doğurmuştur. Bu uygulamalara ilişkin bazı örnekler şunlardır:

- 1980'lerde Avustralya ve Kanada'da imalat sektörü DYSY girişindeki izin prosedürleri kolaylaştırılmış, kabul kriterleri azaltılmıştır.²¹⁰ Kanada'da, NAFTA'nın ulusal muamele ve en çok gözetilen ulus kaydı sayesinde yabancı yatırımcılar yerel özel teşebbüsle eşit haklara kavuşmuştur.²¹¹
- 1985'te yabancı sahiplik oranı üzerindeki kısıtlamalar Avustralya, Kolombiya, Hindistan, Japonya, Malezya, Yugoslavya gibi pek çok ülkede azaltılmıştır.²¹²
- Çin'de 1980'lerde başlayan ekonomik liberalleşme politikalarına koşut olarak; 1990'lardan itibaren doğrudan yabancı yatırımları özendirmek amacıyla kıyı hattı üzerinde Özel Ekonomik Bölgeler oluşturulmuştur.²¹³

1980'ler ve 1990'lar boyunca gelişmekte olan ülkeler DYSY politikalarını liberalleştirmişlerdir. DYSY'ni gözden geçirmeden çok teşvik eden ve çekmeye çalışan ülkelerde, UNCTAD raporlarına göre 1991-1997 arasında konu ile ilgili 895 yasal değişikliğin %94'ü DYSY girişini caydırmaktan ziyade artırmaya yönelik olmuştur. Bu değişikliklerin çoğu girişte daha çok serbestlik, performans kriterlerinde azalma, teşvik artışı, sektörel liberalleşme ile yabancı yatırımcılar için garanti ve koruma önlemlerini içermektedir. Özellikle imalat sektöründe yaşanan liberalleşme, giderek doğal kaynaklar ve hizmetler sektörlerine de yayılmış, bazı stratejik sektörler dışında izin süreçlerinin yerini bildirim ilkesi almıştır. Döviz transferi kısıtları ise ciddi ödemeler dengesi sorunlarını çözmek için geçici önlemler seviyesinde seyretmiştir. Kamulaştırma olayları neredeyse sona ermiştir. Dünyada 1975 yılında 83 kamulaştırma gerçekleşmişken, 1981-1992 arasında sadece 11 olay kaydedilmiştir. MIGA üye sayısı 1989'da 91'den 1996'da 134'e yükselmiş, gelişmekte olan ülkeler ICSID gibi uluslararası uyuşmazlık çözüm organlarını tanımaya başlamıştır. 1990'lar boyunca 1500'ün üzerinde ikili çifte vergilendirmenin

²¹⁰ Steven Globerman. "Government Policies Toward Foreign Direct Investment: Has a New Era Dawned?". *The Columbia Journal of World Business*, Vol.23(3), 1988, s.42.

²¹¹ Steven Globerman. "The Impact of Government Policies on Foreign Direct Investment". *Journal of International Business Studies*, Vol.30(3), 1999, ss.517-518.

²¹² Globerman, 1988, a.g.m., ss.42-43.

²¹³ Rajib N. Sanyal ve Turgut Güvenli. "Relations Between Multinational Firms and Host Governments: The Experience of American Firms in China". *International Business Review*, Vol .9, 2000, ss.121-122.

önlenmesi ve yatırım garanti anlaşması imzalanmış; gelişmekte olan ülkeler 1997’de yürürlüğe giren yatırım garanti anlaşmalarının tamamına taraf olmuşlardır.²¹⁴

Ülkede uluslararası işletmelerin faaliyet çerçevesini düzenleyen yasalar, ikili ve çok taraflı uluslararası yatırım anlaşmaları kadar; evsahibi ülke hükümetiyle uluslararası işletme arasında oluşabilecek potansiyel uyuşmazlıkların çözümü için alınacak önlemler de belirleyicidir. Uyuşmazlık çözümü yerel yargıya bırakılabileceği gibi, ICC’nin (International Chamber of Commerce) tahkim mahkemesi veya ICSID gibi uluslararası kuruluşların devreye sokulması da mümkündür. Evsahibi ülkenin bu uluslararası kuruluşları tanınması, yatırım garantisi sağlamasa da hükümetin istikrarlı bir yatırım ortamı kurma isteminin göstergesi olarak değerlidir.²¹⁵ MIGA ve benzeri örgütlerin projelerde garantör olarak bulunması, evsahibi ülke hükümetiyle uyuşmazlık ihtimalini azaltacak bir diğer önlemdir.²¹⁶

Evsahibi ülke hükümetleri ayrıca, 1980’lerden itibaren yabancı sermaye yatırımları için promosyon ajansları oluşturulmaya başlamıştır. Bu tür kurumlar ülke imajını güçlendirerek yatırım kararı sürecindeki belirsizlikleri azaltma, yatırım çekme, faaliyet başlangıcı ve esnasında hizmet vermekle yükümlüdür. Bu hizmetler yasal izinler ve teşvikler konusunda bilgilendirme, yetkililerle ve ülkede diğer ilgili taraflarla ilişkilerde destek, projeler konusunda yönlendirme gibi konuları kapsamaktadır. 1998’de Avrupa’da faaliyet gösteren yabancı sermayeli firmalar arasında yapılan bir araştırmaya göre, yatırım kararı verirken firmalar bu kuruluşların verdikleri hizmetler içinde öncelikle bilgi desteğine önem vermektedirler. Ülkedeki bağlı şirketin kuruluş aşamasında devlet kurumlarıyla ilişkilerinde aracılık da önemli bir hizmet olarak öne çıkmaktadır. Yatırım promosyon ajansları, etkin bir örgütlenme ve çalışma planı ile uluslararası işletmelerin yatırım sürecine hız kazandırarak ülkeye arzulan yatırımın çekilmesinde önemli bir rol üstlenebilmektedir.²¹⁷

²¹⁴ Ramamurti, a.g.m, ss. 24-25.

²¹⁵ Shihata, a.g.m., s.15.

²¹⁶ Shihata, a.g.m., s.17.

²¹⁷ Hubert Brossard. “Importance of Organizations for Investment Promotion During an Investment Decision Process: An Exploratory Study”. *Management International Review*, Vol.38(3), 1998, ss.204-212.

Güntümüzde DYSY için risk taşıyan hükümet önlemleri, yabancı sermaye girişini teşvik eden yasal ortamın sağlandığı pek çok evsahibi ülkede neredeyse sona ermiştir. Evsahibi ülke kaynaklı politik risk, hükümet müdahalesinden çok, liberalleşen yasaların uygulama sorunlarından kaynaklanmaktadır. Yolsuzluk ve hukuk devleti eksikliği, ülkelerin DYSY çekme çabalarına sekte vuran temel sorunlar olarak görünmektedir. Yakın tarihli bilimsel araştırmalar, bu fikri desteklemektedir.

Evsahibi ülkenin politik çevre değişkenleri içinde belirsizlik göstergelerinin DYSY girişine olumsuz etkileri Türkiye'nin de içinde bulunduğu 60 ülke için 1997 tarihli bir çalışma ile test edilmiştir. Hükümet istikrarsızlığı, siyasi şiddet, politika belirsizliği ve uygulama belirsizliği başlıkları altında toplanan 21 değişken denenmiştir. Hükümet istikrarsızlığının DYSY'ni olumsuz etkilediği ve ilgili faktörler içinde devrim ve darbeler en etkin unsurlar olarak öne çıkmıştır. Siyasi şiddet içinde özellikle siyasi infazlar ve savaş kayıplarını içeren aşırı şiddet olaylarının etkisi yüksek görünmektedir. Politiklardaki belirsizlik, anayasa değişiklikleri ve belirsizliğin döviz kuru üzerindeki etkileri gibi sonuçlar yoluyla işletmeleri etkilemektedir. Yasaların uygulanmasındaki belirsizliklere dair, yolsuzluk ve hukuk devletinden uzaklaşmanın etkileri en yüksek olan faktörler olarak görünmektedir. Çalışmanın sonucuna göre bu son iki faktör, diğer tüm faktörlerden daha caydırıcı unsurlar olarak belirlenmiştir.²¹⁸

1999 tarihli bir çalışmaya göre ise, aşağıda sıralanan yönetim ölçütleri, birbirleriyle ve ülkenin DYSY çekme potansiyeliyle yakından ilgilidir:

- Siyasi özgürlük, ifade hakkı,
- Siyasi istikrarsızlık, terörizm ve şiddet,
- Hukuk devleti, suç, sözleşme uygulanabilirliği ve mülkiyet hakları,
- Özel ve kamu kurumlarında yolsuzluk seviyesi,
- Tarife ve ithalat kontrolleri dahil, yasal düzenleme ve piyasa serbestliği,
- Hükümet etkinliği ve verimliliği.²¹⁹

²¹⁸ Aymo Brunetti ve Beatrice Weder. Investment and Institutional Uncertainty: A Comparative Study of Different Uncertainty Measures. USA: International Finance Corporation Technical Paper 4, 1997, ss.4-16.

²¹⁹ Steven Globerman ve Daniel Shapiro. "Governance Infrastructure and US Foreign Direct Investment". *Journal of International Business Studies*, Vol.34, 2003, s.21.

Bu faktörler içinde en önemli belirleyiciler serbest piyasa oluşumunu destekleyen politikalar ile etkin, yolsuzluktan uzak kamu kurumlarının varlığı olmuştur. Yasal sistemin köken ülke hukuk sistemine uyumu da önemli bir çekici güç olarak görünmektedir. Politikalardaki istikrarın, hükümet değişimi ile belirlenen istikrardan daha önemli olduğu da, bulgular arasındadır.²²⁰

Sonuç olarak, özellikle gelişmekte olan evsahibi ülke hükümetlerinde 1980'lere dek görülen DYSY karşıtlığı ve olumsuz yasal düzenlemeler dünya çapında azalmış, yerini destekleyici ve teşvik edici önlemler almaya başlamıştır. Fakat bu çabalar yeterli değildir. Siyasi ortamın huzuru; olumlu yasaları uygulayacak istikrarlı bir hükümet ve şeffaflık ilkesine göre işleyen bir hukuk devleti var olmadıkça; politik risk yerel ve uluslararası yatırımcıları üretken faaliyetlerden caydırmaya devam edecektir.

---

²²⁰ Globerman ve Shapiro, a.g.m., ss. 20, 36-37.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YATIRIM ORTAMI VE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

3.1. 1980 ÖNCESİ DÖNEM

Türkiye'de DYSY yatırım ortamı, Osmanlı İmparatorluğu'nun deneyimlerinden kalan bazı tutumlarla şekillenmiştir. Bu sebeple dönem, Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet dönemi olarak iki kısımda incelenmektedir.

3.1.1. Cumhuriyet Öncesinde DYSY

Türkiye'ye yabancı sermayenin girişi, Osmanlı İmparatorluğu devletinin son dönemlerine rastlamaktadır. Yabancı sermayeli şirketler, önceleri ana ülkelere verilen ve "kapitülasyonlar" olarak adlandırılan ticari ve ekonomik imtiyazlara dayanarak önce pamuk ve hububat gibi ihracata yönelik tarımsal ürünlerin üretimi, daha sonra kamu hizmetleri ve doğal kaynakların işletilmesi ile ilgili faaliyetlerde bulunmuşlardır²²¹. Yabancı sermaye konusundaki ilk resmi belge olan 1838 tarihli Serbest Ticaret Anlaşması, Osmanlı iç pazarını başta İngiliz kökenli olmak üzere, yabancı işletmelere açık hale getirmiş, dış ticaret gelirlerinin de kesilmesine yol açmıştır.²²² Ülkenin genç endüstrileri rekabet sonucu çökerken, savaş harcamaları da yükselen devlet 1840'tan itibaren sürekli dış borç edinmiş; borçlar ödenemez hale geldiğinde Avrupa ülkelerinin alacaklarını garantileyen 1881 tarihli kararname ile "Düyun-u Umumiye-i Osmaniye" idaresi kurulmuştur. İdare, alacak temini için doğrudan işletmecilik faaliyetinde bulunduğu gibi, uluslararası sermayeli kuruluşlara da tekel niteliğinde işletmecilik izinleri temin etmiştir.²²³

---

²²¹ Asım Erdilek. "The Dynamics of the Foreign Direct Investment Environment in Turkey: Political Risks in the Past and the Present". Thomas L. Brewer (der.), Political Risk in International Business: New Directions for Research, Management and Public Policy. New York: Praeger Publishers, 1985, s.33.

²²² Çalışır, a.g.e., s.167.

²²³ Çalışır, a.g.e., s.167.

19. yüzyıl sonlarından 20. yüzyılın başlarına dek yabancı yatırımcıların yoğunlaştığı alanlar; ulaşım ve diğer altyapı yatırımlarıyla bankacılık ve sigortacılık gibi faaliyetleri içeren hizmet sektörü ile doğal kaynak çıkarımı olmuştur. 1910 yılında toplam sanayi kuruluşlarının %10'u, başta Almanya (%45), Fransa (%25.9) ve İngiltere (%16.9) kökenli olmak üzere yabancı işletmelere ve %50'si Rum vatandaşlara aitken, sadece %5'ine Müslüman Türklerce sahip olunmuştur. Osmanlı Devleti'ne son veren Birinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde Fransız ve İngiliz kökenli yatırımların toplamı sırasıyla 3,3 milyon frank ve 24 milyon sterlin olarak tahmin edilmektedir.²²⁴ Bu dönemden Cumhuriyete devredilen yatırımların toplamı ise, 63,4 milyon sterlin olarak belirlenmiştir.²²⁵

3.1.2. Cumhuriyet Döneminde DYSY

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucularının temel hedefi, dışa bağımlı bir ekonominin felakete sürüklediğine inanılan Osmanlı devletinin kaderini paylaşmamak, bağımsız bir Türkiye ekonomisi yaratmak olmuştur. 1923'ten itibaren devlet, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına karşı olmamakla birlikte, bu yatırımların ülke ekonomisine olumlu yönde katkıda bulunduğu sürece devam etmesi gerektiğine inanan kesimlerce yönetilmiştir.

3.1.2.1. 1980'e Kadar Yatırım Ortamı

Ülkenin ekonomik sisteminin, 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde bildirildiği üzere kapitalizme dayalı olması öngörülmüş ve özel teşebbüsü teşvik edici yasalar çıkarılmıştır. Fakat 1930'lara gelindiğinde dünya ekonomik bunalımının etkileri ve özel teşebbüsün yetersiz kalışı ile, hükümet ekonomik altyapıyı kamusal kaynaklarla sağlamak amacıyla KİT'ler (Kamu İktisadi Teşebbüsleri) kurmuş; yabancı sermaye için olumsuz sonuçları olan devletçi – DYSY teşvik almak yerine KİT'lerle rekabet durumunda kalacaktır - ve ithal ikameci – kar transferi döviz kıtlığı sebebiyle

²²⁴ Özağ., a.g.e., s. 37.

²²⁵ Rıdvan Karluk. Uluslararası İktisat. İstanbul: Güzem Yayınları, 2001, s.691.

kısıtlanacaktır - bir kalkınma stratejisi benimsemiştir²²⁶. İkinci Dünya Savaşının sürdüğü yıllarda, devlet kaynakları KİT'ler lehine düzenlemelere ve ekonomiyi yönlendirmeye kanalize edilmiştir. Yabancı yatırımlara karşı ideolojik söylemler geliştirilmemiş de olsa, İnönü hükümetlerinin ekonomi politikaları özel teşebbüsün ve yabancılar (ülkenin Hıristiyan ve Musevi azınlıkları da dahil olmak üzere) tarafından yatırımın karşısında olmuştur.²²⁷

Bu bağlamda ilk olarak Lozan Anlaşması ile Osmanlı döneminde tanınan imtiyazlar sona erdirilmiş, gümrük tarifeleri yükseltilerek korumacı bir dış ticaret politikasına geçilmiştir. Yeni devletin ilk yılları içinde kamu hizmetlerinde genellikle tekel olarak faaliyet gösteren yabancı işletmeler millileştirilmiştir. 1944'e dek süren millileştirmelerde tazminat bedelleri, Osmanlı'dan devreden borçların ödenmesinde olduğu gibi, ülke içinden finansman ile sağlanmıştır.²²⁸ Bir taraftan kilit sektörler millileştirilirken, diğer yandan imalat sektöründe yeni yabancı yatırımlar ülkeye giriş yapmıştır. Türkiye'deki faaliyetlerine halen devam etmekte olan Siemens, AEG, Phillips ve Nestlé gibi firmalar, yatırımlarına Atatürk döneminde başlamışlardır²²⁹.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Marshall Planı'na dahil olan ve tek parti yönetiminin sonuna yaklaşan Türkiye'de, yabancı sermaye hakkındaki ilk yasal düzenleme, 1947 yılı 13 sayılı "Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanun" olmuştur. Bu yasa ile yabancı kökenli şirketlerin dışarıya döviz transferi hakları, Maliye Bakanlığının iznine tabi olmak suretiyle kabul edilmiştir.²³⁰ 1950 yılında ise yabancı yatırımlar için ilk teşvik kanunu olan ve dış kaynaklı borç ödemeleri olan DYSY için transfer hakkı getiren 5883 sayılı Kanun yürürlüğe girmiştir²³¹.

²²⁶ Yahya Sezai Tezel. Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi: 1923-1950. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 201.

²²⁷ Erdilek, a.g.m., s.34.

²²⁸ Hasan Olalı. Dış Ticaret Teorileri ve Politikası. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 1972, s.69.;

Özağ, a.g.e., s. 38.

²²⁹ Erdilek, a.g.m., s.34.

²³⁰ Özağ, a.g.e., s.38.

²³¹ K. Göymen ve Gürel Tüzün. "Foreign Capital in Turkey". *METU Studies in Development*, No.11, 1984, ss.60-61.

Demokrat Parti (DP) döneminde daha liberal bir ekonomi benimsenmiştir. Tarımsal kalkınmaya önem veren DP, 1950'lerin başında yakalanan hızlı büyümenin sağladığı kaynaklarla imalat sektöründe özel teşebbüse destek sağlamış, döviz ve ithalat kısıtlamalarını azaltmıştır.²³² 1953'ten itibaren yaşanan döviz kısıtlıkları ise hükümeti bir yandan ithal ikameci politikalara yöneltirken, diğer yandan döviz kaynağı olarak DYSY girişlerinin artırılması gündeme gelmiştir. Tekel oluşturmayacak biçimde sanayi, enerji, ulaşım ve turizm sektörlerini yabancı sermayeye açan; fakat tarım ve ticaret sektörlerini dışa kapalı tutan ve transfer hakkının karların %10'u ile sınırlandırıldığı 5821 sayılı Kanun (1951) yetersiz kalınca yerine; A.B.D. Dış Ekonomik Politika Komisyonu başkanı Randall'ın yönetiminde hazırlanan 6224 sayılı "Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu" (YSTK, 1954) devreye girmiştir.²³³

17.06.2003 tarihli 4875 sayılı "Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu" (DYKK) ile yürürlükten kalkana dek doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına dair temel hükümleri barındıran 6224 sayılı YSTK; yerel özel teşebbüsün faydalandığı tüm hakları yabancı sermayeli işletmeler için de tanımakta²³⁴, karlar ve ana sermayenin resmi kura göre köken ülke parası cinsinden dışarı transferini mümkün kılmakta²³⁵, işletmenin kurulması ve geliştirilmesi amacıyla istihdam edilecek yabancı ülke vatandaşlarının mevcut kanunlarca kısıtlanmasını önlemekte²³⁶ ve yabancı sermaye için çeşitli bakanlıkların görevlilerinden oluşan bir teşvik komitesi kurmaktadır²³⁷.

Yabancı yatırımlar için kimi hakların garantisini temin eden yasa, bir takım kısıtlamaları da barındırmaktadır. Yasa, teşebbüsün ancak:

- Memleketin iktisadi inkişafına yararlı olması,
- Türk hususi teşebbüslerine açık bulunan bir faaliyet sahasında çalışması,
- İnhisar veya hususi bir imtiyaz ifade etmemesi halinde geçerlidir.

²³² Gürel Tüzün. "1950-1960 Döneminde Sanayileşme", 75 Yılda Çarklardan Chiplere. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, ss.152-153.

²³³ Özağ, a.g.e., s.38; Ayşe Semiha Baban. "Türkiye'de Yabancı Sermaye". Ankara: T.M.M.O.B. Sanayi Kongresi Bildirileri, No. 127.9-15 Kasım 1987, s.25.

²³⁴ R.G. 23/1/1954, sa. 8615., Md. 10.

²³⁵ R.G. 23/1/1954, sa. 8615., Md. 4.

²³⁶ R.G. 23/1/1954, sa. 8615., Md. 7a.

²³⁷ R.G. 23/1/1954, sa. 8615., Md. 8.

Tekelci faaliyet içerisinde olan işletmelerde çoğunluk hissesini teşkil etmesi yasaklanan²³⁸ yabancı sermaye, ülkeye ancak bakanlar kurulu izniyle girebilmektedir.

Bu dönemde yabancı sermaye yatırımlarının tabi olduğu mevzuat içinde 6224 sayılı YSTK dışında; 6326 sayılı “Petrol Kanunu” (1954), 7462 sayılı Ereğli Demir-Çelik Fabrikasına dair kanun ve 1567 sayılı “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanun” bulunmaktadır.²³⁹

Demokrat Parti yönetimi, liberal politikalarını kalkınmayı hızlandırabilmek için terk etmiş, 1950’lerin ortalarında ödemeler dengesi krizinin çözümü ithal ikamesi stratejisi olarak görünmüştür. Ülkenin üye olduğu OECD ve IMF’den temin edilen ekonomik destek, istikrar politikalarını gerektirmiş, bu da hükümeti anti-demokratik bir yönetime itmiştir. 1960’taki askeri müdahale ile devrilen hükümet sonuç olarak, yabancı sermaye için uygun bir yasal ortam yaratmış olmakla birlikte, yatırımcılar için güvenli bir ekonomik ve siyasi çevre sunamamıştır. Ülke, yeterli miktarda ve uzun vadeli yabancı yatırımları çekememiştir. 1970’lerde Türkiye’de faaliyet gösteren yabancı firmaların yöneticileri, 1950’lerde yabancı kökenli işletmelerin iç piyasadaki kısıtlılardan faydalanarak çok yüksek karlar elde ederek ülkede yabancı yatırım karşıtlığını körüklediğini düşünmekte idiler. Bürokrasi de, yabancı sermaye ihtiyacının Osmanlı dönemindeki gibi ülke menfaatlerini zedeleyebilecek DYSY yerine, bütçe açıklarını kapatmada ya da kalkınma amaçlı kurulan KİT’lere destek olmada doğrudan kullanılabilir nakit fonlardan oluşan dış borç yoluyla karşılanması taraftarı olmuştur.²⁴⁰ Menderes yönetiminin yabancı sermaye yatırımlarına olumlu bakışını paylaşan grup, henüz yoksun oldukları teknoloji ve yönetim becerisini yabancı ortaklardan sağlamak isteyen büyük yerel müteşebbisler olmuştur.²⁴¹

²³⁸ R.G. 23/1/1954, sa. 8615., Md.1a, 1b, 1c.

²³⁹ Çalışır, a.g.e., s.168.

²⁴⁰ Erdilek, a.g.m., s.36-37.

²⁴¹ Doğan Avcıoğlu. Türkiye’nin Düzeni. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1968, s.368.

1960'lardan itibaren Türkiye, planlı kalkınma dönemine geçmiştir. Bu amaçla askeri yönetim tarafından, bakanlıklardan bağımsız olarak doğrudan başbakana rapor veren bir Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. 1963-1967 yıllarını kapsayan 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1.BYKP), temelde ödemeler dengesi açıklarını kapatmak için gerekli bir unsur olarak görülen DYSY'nın kalkınmada verimli olarak kullanılması için tedbirler alınmak şartıyla artırılması gerektiği ifade edilmektedir.²⁴² Planın hazırlanması esnasında başta bulunan İnönü hükümeti, yabancı sermayeyi teşvik edici yöntemlerin belirlenmesi için OECD uzmanlarından DPT'ye bir danışman atamıştır. Fakat gerek Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP), gerekse DPT bürokratlarının, kalkınmada ulusal bağımsızlık taraftarı yaklaşımları ve Menderes döneminde gelen yabancı sermayenin ülke ekonomisine etkileri konusundaki olumsuz yargıları sebebiyle planda ve uygulamada seçici, kısıtlayıcı olunmuştur.²⁴³ Demokrat Parti ve benzeri örnekler dışında kalkınma stratejisinin dünya koşullarına entegre olarak değiştirildiği 1980'lere dek ülkenin yönetici kadrolarında yabancı sermayeye karşı kuşku egemen olmuştur:

1980'den önce Türkiye'de yabancı sermaye konusuna ideolojik açıdan yaklaşıyordu. Entellektüellerin çok büyük bir ekseriyeti sermayenin, yabancı sermayenin yerli sermayeyi istismar ettiği, milli egemenlik kavramını zedelediği, ülke ekonomisinden ziyade kendi çıkarlarını düşündüğü hatta yerli teşebbüslerin gelişmesine de engel olduğu, ekonomiye katkısının da sanıldığı kadar önemli boyutlara ulaşmadığı görüşünü ileri sürüyorlardı ve bu sebeple yabancı sermaye yatırımına karşı...büyük bir kısmı muhalif idi...zamanın şartları da bu tür düşüncelere bir ölçüde destek oluyordu. Türkiye'de yabancı sermayeye karşı bunun sonucu çok temkinli, hatta çekingen bir politika izlenmekteydi.²⁴⁴

Bu dönemde yabancı sermayeli işletmelerin sermaye artırımını ve kazançlarını yurt dışına transferi kısıtlanmış, kredi alma şartları katı kurallara bağlanmıştır. İzinlerde devlet yetkisinin birden fazla, çatışması muhtemel kurum arasında - Maliye Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, DPT - bölünmüş olması, bürokratik işlemlerin uzamasına ve işletmeciler açısından güven kaybına

²⁴² DPT. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1963-1967, Ankara: DPT Yayınları, 1963, ss. 237-239, 509-510.

²⁴³ Erdilek, a.g.e., ss.38-39.

²⁴⁴ Ali Bozer . "Türkiye'deki Yabancı Sermayeli Firmalar, Sorunları, Gelişme Perspektifleri (Dün ve Bugünü)-P". Ali Tarhan (der.) Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye. Ankara: T.C. Merkez Bankası, 2001, s.145. Erişim:

<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kitap2/kitap2monu.html>. (01/09/2004).

sebepl olmuştur.²⁴⁵ Dönem boyunca DYSY mevzuatının uygulanmasında korumacı ilkelerle hareket edilmiştir. Satış şirketlerinde yabancı sermaye engellenmiş, imalat şirketlerinin ise yerel - yabancı ortaklık biçiminde kurulması, sahiplik ve yönetimde Türklerin ağırlıkta olması istenmiştir. Yurt dışına döviz transferi kısıtlarının ötesinde, bazen satış fiyatları dahi Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın denetimi altında belirlenmiş, yabancı personel çalıştırılması ve çalışma sürelerinin uzatılması da ayrı izne tabi kılınmıştır²⁴⁶

1965'ten 1971'deki askeri müdahaleye dek süren DP çizgisindeki Adalet Partisi (AP) yönetimi, liberal ekonomiyi savunmasına karşın, DPT bürokratlarıyla örtüşen şekilde, dış borç ağırlıklı bir kalkınma finansmanını benimsemiş, bu DYSY politikasına da yansımıştır. 2. BYKP'nda (1968-1972), DYSY ek bir döviz, tasarruf ve teknoloji kaynağı olarak yer alsa da, DYSY girişleri yerel teşebbüsün faaliyetlerinin bilgi ve sermaye eksikliği yüzünden yetersiz olduğu alanlar ile sınırlandırılmış ve iç tüketimi teşvik etmeyecek biçimde oldukça kabul edilmiştir²⁴⁷. AP iktidarı, 1961'den itibaren başa geçen zayıf hükümetlerden sonra yönetsel bir istikrarı sağlamışsa da, DYSY için olumlu bir siyasi ortam mevcut değildir. 1960'ların sonlarında, kalkınmanın faydalarının dağılım eşitsizliği karşısında talepleri artan Türkiye toplumunda sağ - sol kutuplaşması baş göstermiştir. İşçi hareketinde Marksist bir fraksiyon (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu-DİSK) oluşmuş; Marksist-sosyalist bir programla 1965 seçimlerine giren Türkiye İşçi Partisi (TİP) Meclise 14 milletvekili sokmuş; halk içinde destekleyici bir tabandan yoksun olsa da, sol terörist gruplar yabancı diplomat ve askerleri kaçırma ve suikast gibi eylemlerle seslerini duyurmuşlardır. Bu grupların şiddet eylemleri yabancı işletme yöneticilerinden ziyade rakip sol gruplar veya aşırı sağcılara yönelik de olsa, ülkenin politik ortamında istikrarın bozulmasına sebep olmuş ve demokrasinin bir kez daha sekteye uğramasında pay sahibi olmuştur.²⁴⁸

²⁴⁵ Vedat Kaya. Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicileri: 1970-1997. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999, s.39.

²⁴⁶ Bozer, adı geçen tebliğ., s.146.

²⁴⁷ DPT. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1968-1972, Ankara: DPT Yayınları, 1967, s.119.

²⁴⁸ Erdilek, a.g.m., ss.39-41.

12 Mart 1971'de ordu, Demirel yönetimini düşürerek teknokratlardan oluşan bir hükümeti başa geçirmiştir. İşçi hareketini kısmen önleyen hükümetin DYSY hakkındaki tutumu, sivil ve askeri bürokrasinin ekonomide yabancı sermaye varlığına şüphe ile yaklaşan ulusalcılığı ile koşut biçimde ortaya çıkmıştır. Örneğin, Demirel hükümetinin başlattığı ihracata yönelik, Hollanda ve Japonya kökenli DYSY projelerinde pazarlık süreci durdurulmuştur.²⁴⁹ Hükümet; yerel sahipliğin çoğunluğu, ihracat zorunluluğu, teknoloji transferi, ölçek ekonomisinin sağlanması gibi ön koşulları sağlamayan yatırım taleplerini geri çevireceğini bildirmiştir.²⁵⁰ Evsahibi ülke- UAI pazarlık modeline koşut olan bu strateji, Latin Amerika ülkelerindeki gibi bir sonuç vermemiş, talepleri aşırı bulan yabancı kökenli işletmelerin yatırımlarında büyük bir düşüş yaşanmıştır²⁵¹.

Bu dönemde aşırı sağcı iki grup Türk siyasi hayatında daha etkin rol almaya başlamıştır. 1969'da kurulan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)'nin aşırı milliyetçi ve korporatist söylemi 1974'ten itibaren Demirel'in başbakanlığında oluşturulan Milliyetçi Cephe hükümetleri içinde DYSY karşıtı uygulamalara dönüşmese de; partiyle ilişkili terörist gruplar, sol harekete karşı şiddet eylemlerini sürdürerek ülkenin siyasi istikrarını bozucu etkiye sahip olmuştur.²⁵² 1972'de kurulan İslami-sosyalist Milli Selamet Partisi (MSP) ve devamı niteliğindeki Milli Nizam Partisi (MNP) tarafından temsil edilen köktendinci sağ ise Türkiye'nin genelde Batı ve özelde Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile ilişkilerine alternatif olarak İslam dünyasıyla işbirliğine yönelmesine taraftar olmuştur. Batı kökenli sermayenin ülkeye girişine yer aldığı hükümetler içinde karşı çıkan parti, Batıdan teknoloji edinilmesine karşı olmamakla birlikte, bunun sadece lisans anlaşmaları ile sağlanmasını istemiştir.²⁵³

1973'te yönetime gelen sosyal-demokrat CHP ile MSP koalisyonunun ömrü bir yılı aşmamış, A.B.D. ve Batı Avrupa ülkeleriyle 1974 Kıbrıs müdahalesi

²⁴⁹ Erdilek, a.g.m., s.41.

²⁵⁰ Djemal Ashkin. *Evaluation of Private Foreign Investment Climate in Turkey*. Florida: Florida State University, D.B.A., 1972, s.19.

²⁵¹ Asım Erdilek. "Turkey's New Open Door Policy of Direct Foreign Investment: A Critical analysis of Problems and Prospects". *METU Studies in Development*, No.13, 1986, s.171.

²⁵² Erdilek, a.g.m., ss. 41-42.

²⁵³ Erdilek, a.g.m., s.42.

sonucunda ekonomik, siyasi ve diplomatik sorunlar yaşayan ve izole edilen ülkede sıklıkla değişen koalisyon hükümetleri, demokrasi ve istikrar ile ilgili umutları azaltmıştır. Bu bağlamda, DYSY ortamı da giderek riskli hale gelmiştir.²⁵⁴ 1976'dan itibaren ülke hükümet krizleri ve iç savaş ortamı içinde olmuş; 1979'da Demirel başkanlığında kurulan 3. Milliyetçi Cephe hükümetinin, demokratik bir ortamda toplumsal tepkiler nedeniyle uygulanması oldukça zor görünen ekonomik istikrar paketi - diğer adıyla 24 Ocak kararları - 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi sırasında yürürlüğe konabilmiştir.²⁵⁵

1973-1977 yıllarını kapsayan 3. BYKP, 1971 hükümetinin ön koşullarını barındırmakta, planda ayrıca yatırımların tekel yaratmaması göz önüne alınmakta ve süreye bağlanması öngörülmektedir. Planda dış borç ödemeleri ile ilgili sorunlar öngörülmediğinden ötürü, DYSY teşvik edilmemektedir.²⁵⁶ 1979-1983 arasında uygulanması öngörülen 4. BYKP da benzer şekilde, DYSY'ni ülkenin net kazancını artıracak kısıtlı koşullar içinde kabul etmiştir. Her iki planın da hazırlandığı dönem içinde hükümet başkanlığını elinde bulunduran CHP lideri Ecevit, yabancı sermayenin ülkenin ekonomik ve siyasi bağımsızlığına tehdit potansiyeli taşıdığını ifade etmiş; algıladığı ulusal çıkarlar yerine özel teşebbüse hizmet ettiği ve fazla liberal olduğu gerekçesiyle 6224 sayılı kanunda kar transferine ve yerel endüstriyle rekabet edebilecek sektörlerdeki DYSY taleplerine engel olacak değişikliklerin yapılmasını istemiştir. 1978'de OECD tarafından, dış borç krizinin eşliğinde olan ülkenin kurtarılması için ön şart olarak ekonomide DYSY payının artırılması istenmişse de, hükümet gereken önlemleri almamıştır.²⁵⁷

3.1.2.2. 1980'e Kadar Yatırımların Durumu.

1924 yılı itibariyle Türkiye'de, çoğu ticaret (35) ve diğerleri bankacılık (23), imalat (12), havagazı-elektrik (11), demiryolu (7) ve denizcilik (6) alanlarında faaliyet gösteren yabancı sermayeli 94 firma bulunmakta idi. Bunların %45'i

²⁵⁴ Erdilek, a.g.m., ss.42-43.

²⁵⁵ Hikmet Özdemir. "Siyasal Tarih (1960-1980), Sina Akşin (der.) Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye, 1908-1980, İstanbul: Cem Yayınevi, 1997, s. 243, 246.

²⁵⁶ DPT. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1973-1977, Ankara: DPT Yayınları, 1973, s.248.

²⁵⁷ Erdilek, a.g.m., ss.43-44.

Almanya kökenli, diğerleri de çoğunlukla Fransa ve İngiltere menşeli olmuştur. 1924'te cari kur üzerinden 500 milyon TL olan yabancı sermaye, dönemin GSMH değerinin 1/3'ünü teşkil etmiştir. 1929'a dek sayıları 114'e ve yatırım tutarları 30 milyon TL'na çıkan yabancı sermayeli şirketler, genellikle Türk ortaklarla imalat sanayisinde çalışmışlardır. 1928-1930 yıllarında kurulan şirketlerin hammadde satınalma ya da mamul satma amaçlı oldukları gözlenmiştir. Devletçilik ilkesinin yürürlüğe konduğu 1930'lu yıllarda ise DYSY girişi oldukça kısıtlıdır.²⁵⁸

Planlı kalkınma döneminde, önemli yatırım girişlerinden birisi, 1954 Petrol Kanunu çerçevesinde yapılan yatırımlar olmuştur. Askeri darbe yönetiminin sona erdiği 1961'den itibaren özellikle Shell ve ayrıca Mobil ve BP'nin üretimdeki payı, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın (TPAO) iki katı kadar olmuştur. Fakat 1973 Petrol Reformu Kanunu ile özel sektörün rafineri açması yasaklanmış; TPAO'nun teknik ve mali yetersizlikleri sonucu düşük kalan üretim yabancı yatırımla tamamlanamayınca 1970'lerin sonunda ülkenin ödemeler dengesi uluslararası petrol krizinin etkilerine maruz kalmıştır.²⁵⁹ Aşağıdaki tabloda, 1965 sonuna dek çeşitli mevzuatlara göre Türkiye'ye giren DYSY gösterilmektedir.

Tablo 22: 1965 Sonuna Dek Çeşitli Yollarla Türkiye'ye Giren DYSY

Giriş Yolu	Miktar (milyon \$)
5821-6224 sayılı kanunlara göre	68,6
Sınai Kalkınma Bankası yolu ile	64,5
Petrol kanununa göre	236,2
7462 sayılı Ereğli Demir-Çelik Fabrikası ile ilgili kanuna göre	163,8
Toplam	533,1

Kaynak: Baran Tuncer. Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1968, s. 79.

Görüldüğü üzere, petrol şirketleri ve demir-çelik sektörüne yapılan yatırımlar, 6224 sayılı kanunla izin verilen DYSY girişlerinin oldukça üzerinde seyretmiştir. Aşağıdaki tabloda ise, 6224 sayılı kanuna göre Türkiye'ye 1980 sonuna dek yapılan DYSY girişleri gösterilmektedir.

²⁵⁸ Çalışır, a.g.e., s.173-174.

²⁵⁹ Çalışır, a.g.e., ss.174-175.

Tablo 23: Türkiye'ye 6224 Sayılı Kanuna Tabi Olarak Giren DYSY (1954-1980)

Yıllar	Senelik (milyon \$)	Birikimli (milyon \$)
1954 öncesi	2,8	2,8
1954	2,2	5
1955	1,2	6,2
1956	3,4	9,6
1957	1,3	10,9
1958	1,1	12
1959	3,4	15,4
1960	1,9	17,3
1961	1,2	18,5
1962	4,2	22,7
1963	4,5	22,2
1964	11,9	39,1
1965	11,6	50,7
1966	9,7	60,4
1967	9	69,4
1968	13,9	83,3
1969	13,2	96,5
1970	9	105,5
1971	11,7	117,2
1972	12,8	130
1973	67,3	197,3
1974	-7,7	189,6
1975	15,1	204,7
1976	8,9	213,6
1977	9,2	222,8
1978	11,7	234,5
1979	-6,4	228,1
1980	97,0	325,1

Kaynak: DPT. Türkiye'de Yabancı Sermaye. Ankara: DPT Yayınları, 1983, s.27.

Planlı dönem öncesinde portföy yatırımlarını da kapsayan toplam yabancı yatırım tutarı 22,7 milyon dolar olmuştur. 1. BYKP döneminde (1963-1967) bu miktar 47,6 milyon dolara çıkmış, 2. BYKP döneminde (1968-1972) 60,6 milyon dolara ulaşmıştır. 3. dönemde (1973-1977) 92,8 milyon dolar ve 1978-1979 yıllarında 5,3 milyon dolar olan yatırım girişlerinin toplamı, 1980'e dek 228,1 milyon dolar olmuştur.²⁶⁰ Köken ülkeler içinde ağırlıklar, 1980'e dek önemli değişim kaydetmiştir. Türkiye'de DYSY payı en yüksek olan ülkeler içindeki değişim aşağıdaki Tablo 24'te gösterilmektedir.

²⁶⁰ Özağ, a.g.e., s.40.

Tablo 24: 1980 öncesinde Bazı Köken Ülkelerin Firma Sayısı ve DYSY Payı Değişimleri

Köken Ülke	Yıl	İşletme Sayısı	DYSY Payı (%)
A.B.D.	1950-1974	41	24,1
	1975	20	18,1
	1979	13	12,8
Almanya	1950-1974	29	14,3
	1975	24	15,0
	1979	23	15,3
Hollanda	1950-1974	8	11,8
	1975	6	5,6
	1979	6	4,2
İtalya	1950-1974	9	11,5
	1975	6	13,3
	1979	5	10,2
İsviçre	1950-1974	19	10,6
	1975	13	11,4
	1979	7	10,0
Fransa	1950-1974	11	4,1
	1975	8	11,1
	1979	6	17,0

Kaynak: Güngör Uras. Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları. İstanbul: Formül Matbaası, 1979, s. 164, 168; DPT. Türkiye'de Yabancı Sermaye. Ankara, DPT Yayınları, 1983, s. 13, 21'deki verilerden derlenmiştir.

1950-1980 arasında A.B.D. kökenli işletme sayısı yaklaşık 1/4 oranında olmuş ve yatırım tutarı payı yarı yarıya azalmıştır. A.B.D. kökenli işletmelerin yarattığı sermaye boşluğunu dolduran; sayılarının azalmasına rağmen, sermaye payı 4 kattan fazla artan Fransa kökenli işletmeler olmuştur. Almanya kökenli DYSY ise, %15 civarındaki payını korumuştur.

1980 öncesi DYSY sektörel dağılımı içinde önemli paya sahip kimi sektör ve alt sektörler aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 25: 1980 öncesi Sektörel DYSY Akışı ve Bazı Alt Sektörler

Sektör	DYSY içindeki Sektör Payı (%)		
	1950-1974	1975	1979
İmalat	91,9	86,3	79,4
Taşıt Araçları	16,8	23,4	22,3
Kimya	17,5	13,7	11,1
Elektrikli Makine ve Teçhizat	15,4	14,3	11,8
Hizmetler	7,2	12,6	19,8
Madencilik	0,6	1,1	0,8
Tarım	0,3	0,1	0,2

Kaynak: Güngör Uras. Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları. İstanbul: Formül Matbaası, 1979, s. 163,167; DPT. Türkiye'de Yabancı Sermaye. Ankara, DPT Yayınları, 1983, s. 12, 20'deki verilerden derlenmiştir.

1950'lerden itibaren DYSY'nın tamamına yakını imalat sektörü ve bunun içinde yer alan taşıt araçları, elektrikli makine ve teçhizat ile kimya alanlarına yapılmıştır. 1970'lerde görülen gelişme, hizmet sektöründe olmuş, madencilik ve tarım sektörlerine DYSY girişi minimum seviyede kalmıştır. Bu iki sektöre gelen yatırımların toplam DYSY içindeki payının düşük olması, hükümetlerin korumacı önlemlerinden ve izin temin etmemelerinden kaynaklanmış olabilir.

3.1.2.3. 1980 Öncesi Dönemin Değerlendirmesi

Kuruluşundan itibaren ulusal bağımsızlığını koruyarak kalkınma hedefinde olan Türkiye'de çoğu hükümet yetkilileri ile asker ve sivil bürokratların bir kesimi, DYSY'na Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş döneminde oynadığı role bağlı olarak kuşkuyla bir kaynak gözüyle bakmışlardır. İthal ikameci ve devletçi kalkınma stratejisinin yükü, özellikle 1970'lerden itibaren petrol fiyatlarındaki yükselişle birlikte verimsiz bir özel sektöre sağlanan sübvansiyonlarla daha da artmış²⁶¹, ülke dış finansman ihtiyacını DYSY yerine borçlanma ile karşıladıkça sorunlar artmıştır. 1950-1977 arası dönemde Türkiye yılda ortalama %7'lik bir büyüme hızını yakalamış, fakat bu gelişme sürekli olmamıştır. Bu tarz bir büyümenin bedeli:

- Sürekli artan ve başa çıkılmaz hale gelen bir dış borç yükü;
- İthal girdilere bağımlı fakat ülkenin ödemeler dengesine katkıda bulunabilecek bir ihracat potansiyeline sahip olamayacak ölçüde korunan bir özel sektör;
- Hızlı ve kendine yeterli bir kalkınma seviyesinin Batılı parlamenter demokrasi ve kapitalizm modeliyle elde edilemeyeceğine inanan aşırı sağ ve sol grupların yükselişi olmuştur.²⁶²

1950'lerden itibaren önce döviz kaynağı, daha sonra da teknoloji ve yönetim becerisi gibi yerel işletmelerin yetersiz kaldığı konularda bir destek olarak kabul edilen DYSY için mevzuatta yapılan olumlu değişiklikler yeterli olmamış, hatta özellikle 1970'lerde uluslararası işletmelerden talep edilen yerel ortak edinme,

²⁶¹ M. Ufuk Tutan. Foreign Direct Investment in Turkey and Latin American Countries: A Comparative Perspective, 1980-1995. Ankara: Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998, ss.19-20.

²⁶² Özlem Kineş. FDI in Turkey: 1980-1992. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1994, s.28.

ihracat zorunluluğu, teknoloji transferi, ölçek ekonomisinin sağlanması gibi zorunluluklar caydırıcı unsurlar olmuştur. 1974 yılında Kıbrıs müdahalesi ve bunu takip eden Amerikan ambargosu sebebiyle, 1979'daki petrol fiyatları artışı sonucunda dünya çapında yatırım düşüşünü takiben ülkeden kaçan DYSY²⁶³'nin arttığı diğer yıllarda bile istenilen seviye yakalanamamıştır.

Ülke, potansiyelinin oldukça altında yatırım almıştır. 1954-1980 arasında Türkiye'de 78 yabancı sermayeli işletme ve toplam 228 milyon dolarlık DYSY mevcutken, aynı dönemde Yunanistan'da 1000 uluslararası işletme ve toplam 1,5 milyar dolarlık yatırım bulunmaktaydı²⁶⁴. Türkiye'ye giren DYSY 1971-1980 arasında 100 milyon dolar civarında iken, İtalya'ya 5,7 milyar, İspanya'ya 7 milyar, İngiltere'ye ise 40,5 milyar dolarlık yabancı sermaye girişi yapılmıştır.²⁶⁵ Gerçekleşen yatırımın miktarı kimi diğer ülkelerdekinden düşük olmanın yanı sıra, milli gelire oranı itibariyle de azdır. 1968-1979 arasındaki yıllık DYSY girişlerinin GSMH'ya oranı tabloda görüldüğü şekilde seyretmiştir.

Tablo 26: 1968-1979 DYSY/ GSMH Oranları

Yıl	Yıllık DYSY Girişi (milyon \$)	Yıllık GSMH (milyar \$)	DYSY/GSMH (%)
1968	13,9	18	0,00077
1969	13,2	20	0,00065
1970	9	19	0,00047
1971	11,7	17,2	0,00068
1972	12,8	22	0,00058
1973	67,3	28	0,00241
1974	-7,7	38,2	-0,00020
1975	15,1	47,5	0,00032
1976	8,9	53,6	0,00017
1977	9,2	61,2	0,00015
1978	11,7	66,8	0,00018
1979	-6,4	82	-0,00008

Kaynak: M. Ufuk Tutan. *Foreign Direct Investment in Turkey and Latin American Countries: A Comparative Perspective, 1980-1995*. Ankara: Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998, s.99.

Cumhuriyetin kurulmasından ekonomide devletçiliğin benimsendiği 1930'lu yıllara dek, yabancı kökenli şirketler tüm işletmelerin sermaye toplamının %43'üne

²⁶³ Tutan, a.g.e., s.21.

²⁶⁴ Baban, adı geçen tebliğ, s.29.

²⁶⁵ Çalırsır, a.g.e., s.176.

sahipken²⁶⁶, 1970'lerde DYSY'nın milli gelir içindeki payı, tabloda da görüleceği gibi, 1973'te binde 2'lik bir oranın yakalanması dışında binde 1'in altında seyretmiştir.

1980'e dek gerçekleşen DYSY'nın ülke ekonomisine katkısı da tartışma konusudur. DP hükümetleri döneminde aşırı karlılığı ile eleştirilen yabancı sermayeli işletmelerin çoğu; 1980'lere dek ihracatın teşvik edilmediği, yerel sanayinin yeterince gelişmediği ve döviz transfer kısıtlarının bulunduğu bir ülkede faaliyet göstermişlerdir. Bu bağlamda uluslararası işletmelerin ülkedeki ana faaliyet alanı ithalatı ikame eden imalat sektörü ve hedef kitlesi iç pazar olmuş; dış finansman sağlamak yerine yerel kaynaklardan faydalanan ve girdi temini için ithalata bağımlı olan bu işletmelerin toplam satışlarının çok düşük bir kısmı ihracata yönelmiştir²⁶⁷. Bunlara ek olarak yerel tüketimi körükleyen DYSY'nın ülke ekonomisine katkıları hükümetlerin beklentisinin tersi yönde gerçekleştiği ve dışa bağımlılığın artmasında rol oynadığı da düşünülmektedir²⁶⁸. Siyasilerin ve bürokratların bu tür kaygıları, DYSY için teşvik edici nitelikteki mevzuatın uygulanışında pek çok kısıtlamanın yer almasına sebep olmuştur. Özetle, 1980'e dek yeterli dış yatırımın sağlanamamasının sebepleri şunlardır²⁶⁹:

- Bürokratik engeller,
- Gerekli tanıtım ve promosyonun yetersizliği,
- Ekonomik çevre koşullarının uygun olmayışı,
- Yabancı sermayeye duyulan genel isteksizlik,
- Ülkeyi dışa bağımlı halden kurtarma çabaları.

Bunların sonucunda yapılan yatırımların bazıları tasfiye edilmiş, yabancı sermayeli şirketlerin faaliyetlerindeki her değişiklik için Bakanlar Kurulu kararı gerekmiştir. Kar ve sermaye transferinde de yetkililerce zorluk çıkarılmıştır.²⁷⁰ Özellikle 1970'lerin sonlarında uluslararası piyasanın dışında kalan ve ekonomiye

²⁶⁶ Gündüz Ökçün. 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye Sorunu. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1971, s.52.

²⁶⁷ Tutan, a.g.e., s.22.

²⁶⁸ Kineş, a.g.e., s.31.

²⁶⁹ Çalışır, a.g.e., s.176.

²⁷⁰ Çalışır, a.g.e., s.176.

devlet müdahalesinin aşırı olduğu Türkiye, yatırımcılar için dünyadaki en riskli evsahibi ülkelerden biri olmuştur²⁷¹. Yönetimin DYSY karşısındaki olumsuz tutumu, dönemin sonunda ideolojik kutuplaşmalarla artan iç siyasi huzursuzluk ve askeri müdahalelerle devrilen ve sürekli değişen hükümetlerin yarattığı istikrarsızlık da hesaba katıldığında, politik riski artırmıştır. Tablo 25'te 1972 yılı itibariyle A.B.D. kökenli işletmelerin bazı evsahibi ülkeleri risk açısından Türkiye'ye kıyasla nasıl değerlendirdikleri görülebilir.

Tablo 27: Türkiye'deki Yatırım Riskinin Başka Ülkelere Kıyasla 20 A.B.D. Şirketi Tarafından Değerlendirilmesi (1972)

Ülke	Daha Fazla	Aynı	Daha Az	Bilinmiyor
Meksika	11	6	-	3
Brezilya	10	2	2	6
İsrail	5	6	-	9
Yunanistan	6	6	2	6
İran	3	10	3	4
Hindistan	-	6	6	2
Mısır	-	1	14	2
İngiltere	18	-	-	2
Fransa	15	1	-	4
Japonya	13	2	-	5

Kaynak: Djemal Ashkin. *Evaluation of Private Foreign Investment Climate in Turkey*. Florida: Florida State University, D.B.A., 1972, s.123.

İngiltere, Fransa ve Japonya için cevap veren nerdeyse tüm katılımcılar yatırım ortamından kaynaklanan riskin Türkiye'de daha fazla olduğunu düşünmektedirler. Gelişmekte olan ülkeler içinde ise Türkiye'nin riski, Mısır ve Hindistan dışında daha fazla olarak belirtilmiştir.

3.2. 1980 SONRASI DÖNEM

1980, Türkiye'de devlet-ekonomi ilişkisinin ve makro-ekonomik politikaların köklü değişim geçirdiği bir dönemin başlangıcıdır. Bu bağlamda genel olarak yabancı sermaye ve DYSY konusunda temel tutumların değiştiği 1980 sonrası dönemde, yatırım ortamı ve politik risk unsurları da farklılaşmıştır.

²⁷¹ Tutan, a.g.e., ss.21-23.

3.2.1. 1980 Sonrası Yatırım Ortamı

Artan dış borç yükünün etkisiyle darbe öncesinde müsteşarlık yapan Turgut Özal tarafından hazırlanan ve 12 Eylül 1980 askeri yönetimince uygulamaya konulan 24 Ocak 1980 kararları, Türkiye için bir ekonomik istikrar ve liberalleşme programıdır. Bu program, ekonomik iyileşme ve dönüşüm için aşağıdaki önlemleri içermekte idi:²⁷²

- 1- Ulusal ekonomi politikasının uygulanması için bakanlıklar arasında bir Koordinasyon Kurulu ve Para ve Kredi Kurulu oluşturulması.
- 2- Döviz kaçakçılığının önlenmesi ve ihracat gelirlerinin artırılması amacıyla Türk lirasının amerikan doları karşısındaki değerinin %50 civarında azaltılması.
- 3- Ara mallarda gümrük muafiyeti gibi ihracatçı teşvikleri.
- 4- KİT'ler tarafından üretim ve dağıtımı yapılan ulaşım, elektrik, kömür, gübre gibi temel mal ve hizmetler dışında fiyat ve faiz oranı tavanlarının kaldırılması.
- 5- DYSY ve portföy yatırımlarını içeren yabancı sermaye girişinin artırılması amacıyla bir çerçeve kararnamenin çıkarılması ve Yabancı Yatırım Dairesinin kurulması.
- 6- Petrol arama, çıkarma, üretim ve dağıtımında yerel ve yabancı kökenli özel teşebbüs üzerindeki tüm engellerin kaldırılması.
- 7- Türk ithalatçılara verilen garantisiz yabancı ticari krediler için bir geri ödeme planı hazırlanması.

İthal ikameci kalkınma stratejisinden ihracata yönelik büyüme hedefine geçilen ve DYSY için köklü teşvikler öngören bir değişimin başlangıcı niteliğinde olan 24 Ocak kararları²⁷³, yerel çevrede büyük etkiler yaratmıştır. Programı uygulanışı işçi ve memurların gelirinde önemli düşüşlere yol açmış, askeri yönetimin sendikalara karşı getirdiği kısıtlayıcı yasal düzenlemeler işveren haklarını ön planda tutmuştur. Faizlerin serbest bırakılması ile Ponzi finansmanı yöntemini uygulayan bankerler 1982 yılında iflasa sürüklenince, faiz oranları tekrar hükümet tarafından belirlenmeye başlamıştır. Faizler konusunda 1988'deki serbesti denemesi de uygulanamamıştır. Vergi sisteminde ise, işletmeler lehinde değişiklikler yapılmış,

²⁷² Erdilek, a.g.m., s.44.

²⁷³ Çalışır, a.g.e., s.177.

1985'ten itibaren kamu açıklarının finansmanında iç borçlanmaya başvurulmuştur. KİT sisteminin girdiği finansal kriz, özelleştirmelerle giderilmeye çalışılmıştır. 1980'ler boyunca dış ticaret rejiminde liberalizasyon çabaları sürmüştür, gümrük tarifeleri indirilerek ithalat kotaları kaldırılmıştır. İhracat teşvik edilmiş, düşük tempoda devalüasyonları içeren esnek kur sistemi benimsenmiştir. Bu dönemde ayrıca döviz kontrolleri azaltılmıştır.²⁷⁴ Askeri yönetimin sonu olan 1983 yılından 1989'a dek Özal'ın başbakanlığında kurulan Anavatan Partisi (ANAP) hükümetleri²⁷⁵ boyunca liberalleşen ülkede ekonomik ve siyasi istikrar sağlanmış, bu da DYSY için olumlu bir etki yaratmıştır.²⁷⁶

1980'den itibaren mevzuat DYSY için giderek daha serbest hale getirilmiş ve DYSY girişi ile ilgili kurumsal yapı geliştirilmiştir. İlk değişiklik, 25.1.1980 tarihli 8/168 sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi ile dir. Buna göre Başbakanlığa bağlı bir Yabancı Sermaye Dairesi kurulmuş, daha sonra DPT'na, 1991'de Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'na ve 1994'te kurum ikiye ayrıldığında Hazine Müsteşarlığı'na bağlanmıştır. 1986, 1992 ve 1995'te geliştirilen Yabancı Sermaye Çerçeve Kararları ile yabancı yatırımcılar tekel oluşturmamak kaydıyla Türk özel sektörüne açık her alanda aynı koşullar içerisinde faaliyet gösterebilir hale getirilmiştir. 2000'li yıllara dek geliştirilen mevzuat içinde:

- Yerel işletmelerle eşit muamele²⁷⁷ garantilenmiş,
- Tam sahiplik mümkün kılınmış,
- Yurt içinde döviz tasarrufu mümkün olmuş,
- Kar payı, imtiyaz hakkı ödemeleri gibi kazançların yurt dışına transferi tamamen serbestleştirilmiş,
- Yabancı personel istihdamı kabul edilmiş,
- Dış kredi anlaşmaları, lisans, know-how, teknik yardım ve yönetim anlaşmalarında onay yükümlülüğü kaldırılmıştır.²⁷⁸

²⁷⁴ Korkut Boratav. "İktisat Tarihi (1981-1994)". Sina Akşin (der.) Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye, 1980-1995. İstanbul: Cem Yayınevi, 1995, ss.162-167.

²⁷⁵ Bülent Tanör. "Siyasal Tarih (1980-1995)". Sina Akşin (der.) Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye, 1980-1995. İstanbul: Cem Yayınevi, 1995, ss.62-77.

²⁷⁶ Çalışır, a.g.e., s.177.

²⁷⁷ Yabancı Sermaye Çerçeve Kararı, R.G. 23/7/1995, sa. 25141, Md.7'ye göre, Türk Ticaret Kanunu'na göre kurulan yabancı sermayeli şirketler Türk şirketi olarak kabul edilmektedir.

1990'lara dek DYSY'ni etkileyen mevzuat değişikliklerinden birisi, 1989 tarihli 32 sayılı Karardır. Buna göre İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB)'nda işlem yapmak isteyen yabancı yatırımcıların önündeki engeller tamamen kaldırılmış, bu şekilde OECD koşulları yerine getirilerek Türk lirasının konvertibilitesi IMF tarafından onaylanmıştır. Bu kararname sayesinde sermaye hareketi tamamen serbestleştirilmiştir.²⁷⁹ 1970'lerde özel sektöre kapatılan petrolcülük faaliyetleri de 1980'lerde Petrol Kanununda yapılan değişikliklerle yabancı sermayeyi teşvik edici bir biçime sokulmuştur.²⁸⁰

1980'lerde sanayi ve ihracat odaklı yatırımların artması için özel teşebbüse teşvikler sağlanmıştır. İç, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki iller başta olmak üzere kalkınmada öncelikli yöreler; organize sanayi alanları ile kimi sektörlerde ayrıcalıklı biçimde uygulanan yatırım teşvikleri aşağıda sıralanmaktadır.²⁸¹

- Teşvik primi,
- Kaynak kullanımı destekleme primi,
- Yatırım indirimi,
- Gümrük muafiyeti,
- Vergi, resim, harç istisnası,
- Bina inşaat harcı istisnası,
- Finansman fonu,
- Özel önem taşıyan sektörler ile kalkınmada öncelikli yörelerde çalışanların ücretlerinin vergilendirilmesinde indirim,
- Döviz tahsisi,
- Yatırım malı ihracatçısı teşvik kredisi,
- Katma değer vergisi erteleme,
- Rihtim resmi muafiyeti,
- Konut inşasında ve kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımların vergi, resim, harç istisnası,
- Ayni nakdi dış krediler,
- Ulaştırma altyapıları resmi muafiyeti,

²⁷⁸ DPT. Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara: DPT Yayınları, 2000, s.8.

²⁷⁹ Çalışır, a.g.e., ss.181-182.

²⁸⁰ Tutan, a.g.e., ss.27-28.

²⁸¹ Özağ, e.g.e., ss. 50-51.

- Faiz farkı ödemesi.

Bunlara ek olarak, 24 Ocak kararları içinde sanayi mallarının ihracatını teşvik etmek amacıyla; vergi iadesi (1989'a dek sürmüştür), kredi desteği, ithal ve enerji gibi yerel girdilerin maliyetini azaltıcı gümrük muafiyeti ve devletten fiyat indirimleri, vergi indirimi gibi kullanılan araçlar tüm ihracatçılara ayrıcalıksız olarak sağlanmıştır.²⁸²

1980'lerde özellikle büyük altyapı projelerine finansman sağlamak amacıyla Yap-İşlet Devret modeli yürürlüğe konmuştur. Bu modele göre, ilgili bakanlık veya kamu işletmesi ile yapılan bir anlaşma sonucunda sermaye sahibi özel teşebbüs, bir tesisin yapımı ve işletmesini uzun vadede gerçekleştirdikten sonra kamuya devretmeyi yükümlenmektedir.²⁸³ KİT'lerin verimsiz yapısı nedeniyle sebep olduğu ekonomik kayıpların önlenmesi amacıyla, ayrıca devlete ek bir gelir kaynağı yaratmak amacıyla özelleştirme 1980'lerden itibaren hükümetlerin gündeminde olmuş, fakat toplumdaki hassasiyetler uygulamayı geciktirmiştir. Bu hedef ancak 1990'ların ortalarında mevzuata yansiyabilmiş; 4046 no.lu Kararla kurulan Özelleştirme Dairesi, telekomünikasyon, tekstil, hava taşımacılığı, demir-çelik ve petrokimya endüstrilerindeki işletmelerde yer alan kamu hisselerinin bloklar halinde yabancı sermayeye devrini yürütmekle yükümlendirilmiştir.²⁸⁴

24 Ocak istikrar programı ve teşviklerin etkisiyle, 1987'ye dek ihracat yılda ortalama %22 oranında artmış, ana ihraç kalemleri tarımsal ürünlerden sınai mallara, özellikle de ihracat gelirinin yaklaşık 1/4'ünü sağlayan tekstil sektörüne kaymıştır. Altyapı projelerinde yabancı yatırımlar özendirilmiş, Yap-İşlet-Devret modeliyle özellikle turizmde yabancı sermaye girişi sağlanmaya çalışılmıştır. 1990-1992 arasındaki Körfez Krizinin olumsuz etkilerine kadar turizm gelirleri de ihracattakine benzer bir artış seyrinde olmuştur. Fakat korumacılığın azaltılmasına bağlı olarak, ithalat da sürekli artmış ve ihracattaki gelişme dış ticaret dengesini sağlayamamıştır. İstikrar programının bir başka bedeli reel gelirlerin azalması olmuş, 1980'lerin sonunda artan sendika faaliyetleri, 1.5 milyon kadar işçiyi 1991'de genel greve götürmüştür.²⁸⁵

²⁸² Özağ, a.g.e., ss.59-60.

²⁸³ Tutan, a.g.e., ss.51-52.

²⁸⁴ Tutan, a.g.e., s.51.

²⁸⁵ Erik Jan Zürcher. Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, ss.425-431.

10 yıla yakın süre devam eden ve siyasi olarak nispeten istikrarlı kabul edilebilecek ANAP iktidarları dönemi, 1991'de sona ermiştir. 1989'da cumhurbaşkanı seçilen Özal'ın kendine bağlı olarak kurduğu kabine, Özal'a mesafeli duran Mesut Yılmaz'ın parti başkanlığına seçilmesiyle değiştirilmiş ve 1991'de erken seçime gidilmiştir²⁸⁶. ANAP iktidarının yerine geçen DYP-SHP (Sosyal Demokrat Halkçı Parti) koalisyonu, siyasi hak ve özgürlüklerin geri verilmesi ile demokratikleşme konusunda vaat ettiği yasal değişikliği gerçekleştirememiş, 1993'te Demirel'in cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine Çiller'in başkanlığında yeni bir koalisyon hükümeti kurulmuştur.²⁸⁷ 1995'te aynı başbakanla kurulan hükümetin ortağı bu kez SHP'den ayrılan milletvekillerinin bulunduğu CHP olmuştur. Aynı yılın sonunda yapılan genel seçimlerde ANAP, DYP ve MSP'nin devamı niteliğindeki RP (Refah Partisi) %20'ler civarında birbirine çok yakın oy oranlarıyla Meclise girince; 3 aylık bir ANAP-DYP azınlık koalisyonu denemesinin ardından Erbakan başkanlığında RP-DYP koalisyonu kurulmuştur. Bu hükümetin ömrü de bir sene sürmüştür, 1997'deki rejim krizi ve yarı-askeri bir müdahalenin ardından ANAP, DSP (Demokratik Sol Parti) ve DTP'nin (Demokrat Türkiye Partisi) koalisyonu ülkeyi yeni seçimlere taşımıştır. 1999 yılında Başbakanlığın Yılmaz'dan DSP lideri Ecevit'e devredildiği yeni hükümet, 4 ay yönetimde kalmıştır. 18 Nisan 1999'da yapılan genel seçimler sonucunda Aşırı milliyetçi MHP'nin yükselen oy oranları, partiyi üç ortaklı bir koalisyona taşımıştır (DSP-MHP-ANAP). 3 Kasım 2002 tarihli genel seçimlerinden, hükümetten düşürüldükten sonra kapatılan RP yerine kurulan Saadet Partisi (SP) ve Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) içinde daha liberal bir programa sahip olan AKP, birinci parti olarak çıkmıştır. Partinin genel başkanı Erdoğan'ın siyasi yasağı sebebiyle önce Gül başbakanlığında bir hükümet kurulduktan 3 ay kadar sonra, Erdoğan başbakanlığa geçerek Cumhuriyetin 59. hükümetini kurmuştur.²⁸⁸ Bu seçimlerde AKP ve CHP dışındaki hiçbir parti %10'luk barajı geçecek bir oy oranını sağlayamamış; 1991-2002 yılları arasında 9 tane azınlık ve koalisyon hükümetiyle yönetilen ülke, bu tarihten beri ilk defa tek parti hükümetinin istikrarına kavuşmuştur.

²⁸⁶ Bülent Tanör. "Siyasal Tarih (1980-1995)". Sina Akşin (der.) Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye, 1980-1995. İstanbul: Cem Yayınevi, 1995, ss.78-84.

²⁸⁷ Tanör, 1995, a.g.e., ss.89-90.

²⁸⁸ TBMM. Erişim: <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler.htm>. 20/5/2004.

Hükümetlerin sık olarak değişmesi, oluşturulmasına 1980'lerde başlanan ekonomik sistem konusunda kırılmalara yol açmasa da, farklı çıkar ve tutumlara sahip partilerin bir araya geldiği hükümetlerin karar alması ve aldıkları kararların tutarlılıkla uygulanması zor olmuştur. Kısa vadeli politikalar sonucunda ülke ekonomisi 1994 yılından itibaren ekonomik krizlere sürüklenmiştir²⁸⁹.

Ekonominin büyüme oranları 1980-1989 arasında %4.8 iken, 1989-2002 arasında yıllık +%8.3 ile -%9.4 arasında dalgalanarak sadece %3.2'lik bir ortalama sağlanmıştır. GSMH'da 1994 krizi %6.1, 1998 krizi %6.1 ve 2001 krizi %9.4 oranında küçülmeye yol açmıştır. Kriz yıllarında toplam yabancı sermaye giriş hızı, ekonomideki küçülmenin üzerinde seyreden oranlarla tersine dönmüştür. Dönem boyunca dış ticaret dengesi negatif kalmış, dış borçlar ve kamu açıkları artmış ve kronik yüksek enflasyon yaşanmıştır.²⁹⁰

2001 yılında TOBB tarafından hazırlanan raporda belirtildiğine göre, 1924-1989 arasında ortalama %4.94 olan büyüme hızı, 1990-2000 yılları arasında 1991 ve 1998'de yaşanan durgunluk ile 1994 ve 1999'un daraltıcı etki yaratan krizleri sebebiyle ortalama %3.92'lik bir büyümeyi ancak yakalayabilmiştir. Yine rapora göre ülke ekonomisi, gelişmiş ülkelerin 3 katı kadar durgunluk riski taşımakta, bunun temel sebebi siyasi istikrarsızlık olarak görünmektedir. 1990-2000 yılları arasında yapılan 2 cumhurbaşkanlığı, 4 genel/yerel seçim, "seçim ekonomisi" uygulamalarıyla ekonomik disiplin üzerinde olumsuz etki yaratmış, hükümetlerin ömrünün de ekonomik programları uygulamak için gerekli olan 3-4 yıllık görev süresine ulaşamamaları durumu daha da olumsuz hale getirmiştir. 1993'te cumhurbaşkanı'nın ölümü ve koalisyon lideri Demirel'in cumhurbaşkanlığına getirilmesi, 1995 yılında erken seçim uygulanması, 28 Şubat 1997'deki müdahale etkisiyle RP-DYP koalisyonunun bozulması, 22 Kasım 2000 ve 21 Şubat 2001'deki ekonomik krizler, 1990 yılından itibaren hazırlanmış olan istikrar programlarının yarıda bırakılmasına sebep olmuştur. Politik çekişmelerin ve siyasilerin kısa vadeli çıkar hesaplarının ekonomiyi iyileştirme hedefinin önüne geçmesi sonucunda artan kamu harcamaları ve kamu açıkları, sorunları artırmıştır. İstikrarsızlık işletmelerin

²⁸⁹ Boratav, 1995, a.g.e., ss.200-201.

²⁹⁰ Korkut Boratav. Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002. Ankara: İmge Kitabevi, 2003, ss.186-189.

uzun vadeli planlamasını zorlaştırırken, ekonominin kırılganlığını da artırmaktadır. İstikrarsızlıktan kaynaklanan risk sebebiyle yükselen reel faizler yerel yatırımları zorlaştırmış, dış borç faiz oranı yükselmiş, doğrudan yabancı sermaye yatırımları düşük seviyede kalmış, yabancı portföy yatırımları ise spekülâtif nitelikte olduğundan krizleri tetiklemiş, sermaye piyasasına azalan güven reel sektörün kaynak bulmasını zorlaştırmıştır.²⁹¹

2001 krizi sonrasında IMF ile yapılan anlaşmalar uyarınca yeni bir ekonomik istikrar paketi uygulanmaya başlanmış, Kasım 2002 seçimlerinde yönetimi devralan AKP hükümetlerinin 2004 yılı Mayıs ayına dek gerçekleştirdiği uygulamalar sonucunda büyüme hızı tekrar artmış, enflasyon %70'lerden 2003'te %18'e, 2004 başında %10'lar civarına gerilemiştir. Kamu finansmanına bütçeden ayrılan pay düşmüş ve dış borç için ödenen reel faizde istikrara bağlı olarak gerileme sağlanmıştır. Fakat bu dönem boyunca gösterilen performans eleştirilerden bağımsız olmamıştır. Uygulanan politikaların temelde kriz sonrası dış borç yükünü karşılamaya yönelik hazırlanan program çerçevesinde hazırlanmış olması, sürdürülebilir kalkınma konusunda soru işaretleri oluşturmuş, dış ticaret dengesinde artan açıklar ve cari açığın artış trendi olumsuz sinyaller olarak algılanmıştır.²⁹²

Bu olumsuzluklara rağmen hükümetlerin ekonomi ve DYSY konusundaki tutumları devamlılık göstermiştir. 1990'lı yıllarda, 1980'lerde başlanan ekonominin serbestleştirilmesi çabaları devam etmiş, hükümetler farklı ideolojik görüşteki partileri içerse de kalkınma stratejisinde çağın gereklerine ayak uydurmaya çalışılmıştır. DYSY konusunda mevzuat bu yıllarda da teşvik edici biçimde geliştirilmiştir. 1996'da AB ile Gümrük Birliği anlaşması imzalanmış, örgüte tam üyelik çabaları neticesinde siyasi alanda demokratikleşme ve ekonomi alanında liberalleşme süreci kesintisiz biçimde devam etmiştir. 1999 yılındaki Helsinki devlet ve hükümet başkanları zirvesinde aday ülke olarak kabul edilmiş, üyelik kriterlerine gerek iç, gerekse dış politikada uyum sağlama çabaları sonucunda AB ile ilişkiler

²⁹¹ "TOBB Raporu: Savurganlık Ekonomisi". Erişim:

http://www.belgenet.com/eko/tobb_savurganlik.html (20/08/2004).

²⁹² "2004 Türkiye İktisat Kongresi: Açılış Konuşmaları". 4-9 Mayıs 2004, İzmir. Erişim: www.tik2004.org.tr/belgeler/Acilis_Konusmalari.pdf (28/09/2004).

olumlu yönde ilerlemiştir.²⁹³ Ekonomiden kültüre pek çok alanda AB müktesebatına uyum gösterecek yasaların çıkarılması çabaları 2000 yılından itibaren çeşitli hükümetlerce sürdürülmektedir. 2004 yılı sonunda tam üyelik müzakerelerine başlama kararının çıkarılması beklenmektedir. Yatırım ortamını DYSY için daha çekici hale getirebilecek düzenlemeler de bu hedefe yönelik çabalara dahil olmuştur.

Yasa değişiklikleri kadar, ülkelerarası hukuki düzenlemeler de DYSY ortamını güvenli kılacak önlemlerdir. 1980 sonrası dönemde çoğunlukla liberalizm taraftarı partilerin hakim olduğu Türkiye hükümetleri gerek ikili, gerekse çok taraflı anlaşmalar yoluyla bu güven ortamını sağlamayı hedeflemiştir. Uluslararası işletmeler için ekonomik motivasyon yaratabilecek olan çifte vergilendirmenin önlenmesi anlaşmaları, aynı zamanda imzalayan ülkelerin olumlu ilişki içinde olduğunu da gösterir. İki taraflı yatırım garanti anlaşmaları ise yatırımcı ve ana ülkesi için güvence unsurudur. Türkiye bu iki tür anlaşma konusunda dünya eğilimine paralel biçimde hareket etmiştir.

Çifte vergilendirmenin önlenmesi anlaşmaları, 1980 öncesi dönemde sadece 2 ülke ile imzalanmışken, 1980 sonrası dönemden itibaren 47 ülke ile imzalanmıştır. Bunlar aşağıdaki tabloda listelenmiştir.

---

²⁹³ T.C. Dışişleri Bakanlığı. "Türkiye – AB İlişkileri." Erişim: <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/ab/abab/sondurum020103.htm> (20/08/2004).

Tablo 28: Türkiye’de Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşmaları

İmzalanan Devlet	İmza Tarihi	Uygulama Tarihi	İmzalanan Devlet	İmza Tarihi	Uygulama Tarihi
1) Avusturya	03.11.1970	01.01.1974	26) Moğolistan	12.09.1995	01.01.1997
2) Norveç	16.12.1971	01.01.1977	27) Ç.H.C.	23.05.1995	01.01.1997
3) Güney Kore	24.12.1983	01.01.1987	28) Hindistan	31.01.1995	01.01.1994
4) Ürdün	06.06.1985	01.01.1987	29) Malezya	27.09.1994	01.01.1997
5) S. Arabistan*	11.01.1989	01.01.1987	30) Mısır	25.12.1993	01.01.1997
6) Tunus	02.10.1986	01.01.1988	31) Polonya	03.11.1993	01.01.1998
7) Romanya	01.07.1986	01.01.1989	32) Türkmenistan	17.08.1995	01.01.1998
8) Hollanda	27.03.1986	01.01.1989	33) Azerbaycan	09.02.1994	01.01.1998
9) Pakistan	14.11.1985	01.01.1989	34) Bulgaristan	07.07.1994	01.01.1998
10) İngiltere	19.02.1986	01.01.1989	35) Özbekistan	08.05.1996	01.01.1997
11) Finlandiya	09.05.1986	01.01.1989	36) ABD	26.03.1996	01.01.1998
12) K.K.T.C.	22.12.1987	01.01.1989	37) Beyaz Rusya	24.07.1996	01.01.1999
13) Fransa	18.02.1987	01.01.1990	38) Ukrayna	27.11.1996	01.01.1999
14) Almanya	16.04.1985	01.01.1990	39) İsrail	14.03.1996	01.01.1999
15) İsveç	21.01.1988	01.01.1991	40) Kuveyt	06.10.1997	01.01.1997
16) Belçika	02.06.1987	01.01.1992	41) Rusya	15.12.1997	01.01.2000
17) Danimarka	30.05.1991	01.01.1991	42) Slovakya	02.04.1997	01.01.2000
18) İtalya	27.07.1990	01.01.1994	43) Endonezya	25.02.2000	01.01.2001
19) Japonya	08.03.1993	01.01.1995	44) Litvanya	24.11.1998	01.01.2001
20) BAE	29.01.1993	01.01.1995	45) Hırvatistan	22.09.1997	01.01.2001
21) Macaristan	10.03.1993	01.01.1993	46) Moldova	25.06.1998	01.01.2001
22) Kazakistan	15.08.1995	01.01.1997	47) Singapur	09.07.1999	01.01.2002
23) Makedonya	16.06.1995	01.01.1997	48) Kırgızistan	01.07.1999	01.01.2002
24) Arnavutluk	04.04.1994	01.01.1997	49) Tacikistan	06.05.1996	01.01.2002
25) Cezayir	02.08.1994	01.01.1997			

* Sadece taşımacılık sektörünü kapsamaktadır.

Kaynak: YASED. Erişim: <http://www.yased.org.tr/page.asp?PageID=1229>, (20/5/2004).

Anlaşmaların imzalanma tarihi ile uygulamaya geçiş arasındaki dönem oldukça uzundur. Anlaşmaların yaklaşık %75’i 1990’dan itibaren yürürlüğe girmiştir. A.B.D. hariç Türkiye’ye sermaye ihraç eden belli başlı ülkelerin hepsiyle yatırımcıları rahatlatacak bu tür anlaşmalar imzalanmıştır. Özellikle gelişmekte olan evsahibi ülkelerin yatırım ortamı güvenilirliğini artıran iki taraflı yatırım anlaşmalarının (BIT) dünyadaki sayısı 2001 sonu itibariyle 2.099’dur²⁹⁴. Türkiye de, 1980’lerin ortalarından itibaren bu tür anlaşmaları gerek gelişmiş, gerekse gelişmekte olan ülke hükümetleriyle imzalayarak evsahipliği yaptığı DYSY için güvence getirmiştir. Bu anlaşmaların listesi Tablo 29’da sunulmaktadır.

²⁹⁴ UNCTAD, 2002, a.g.e., ss.xv-xvi.

Tablo 29: Türkiye’de Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması (1954-2002)

Ülke	Müzakerelerin Başlangıç Tarihi	İmza Tarihi	Yürürlüğe Giriş Tarihi	Ülke	Müzakerelerin Başlangıç Tarihi	İmza Tarihi	Yürürlüğe Giriş Tarihi
1 A.B.D	13.03.1985	03.12.1985	18.05.1990	41 Kazakistan		01.05.1992	10.08.1995
2 Almanya	-	20.06.1962	05.12.1965	42 Kırgızistan		28.04.1992	31.10.1996
3 Arjantin	15.04.1992	08.05.1992	01.05.1995	43 Kuveyt	16.04.1986	27.10.1988	25.04.1992
4 Arnavutluk	18.11.1991	01.06.1992	26.12.1996	44 Küba	16.12.1997	22.12.1997	23.10.1999
5 Avusturya	12.11.1987	16.09.1988	01.01.1992	45 Letonya	17.01.1994	18.02.1997	03.03.1999
6 Avustralya	14.03.2001			46 Litvanya	14.10.1993	11.07.1994	
7 Azerbaycan		09.02.1994	08.09.1997	47 Macaristan	19.10.1989	14.01.1992	22.02.1995
8 Bahreyn	12.02.2000			48 Makedonya	20.09.1994	14.07.1995	27.10.1997
9 B.A.E.	07.06.1995			49 Malezya		25.02.1998	09.09.2000
10 Bangladeş	28.11.1986	12.11.1987	21.06.1990	50 Malta	14.04.2000		
11 Belarus	02.05.1994	08.08.1995	20.02.1997	51 Mauritius	16.12.1999		
12 Belçika-Lüksemburg	22.04.1985	27.08.1986	04.05.1990	52 Mısır		04.10.1996	31.07.2002
13 Bosna-Hersek	25.12.1997	21.01.1998	29.01.2002	53 Moğolistan	14.09.1992	16.03.1998	22.05.2000
14 Bulgaristan	18.01.1993	06.07.1994	22.09.1997	54 Moldova	06.12.1993	14.02.1994	16.05.1997
15 Cezayir	22.07.1993	03.06.1998		55 Nijerya		08.10.1996	
16 Çek Cumhuriyeti	16.09.1991	30.04.1992	01.08.1997	56 Norveç	03.04.1991	İmza aşamasında	
17 Çin	10.04.1990	13.11.1990	20.08.1994	57 Oman	15.02.1999		
18 Danimarka	08.06.1988	07.02.1990	01.08.1992	58 Özbekistan		28.04.1992	18.05.1995
19 Endonezya	12.09.1994	25.02.1997	28.09.1998	59 Pakistan	20.12.1994	16.03.1995	03.09.1997
20 Estonya	09.12.1993	03.06.1997	29.04.1999	60 Polonya	20.12.1989	21.08.1991	19.08.1994
21 Etyopya	10.10.2000	16.11.2000		61 Portekiz	08.04.1996	19.02.2001	
22 Fas	14.11.1996	08.04.1997		62 Romanya	03.04.1990	24.01.1991	07.04.1996
23 Filipinler		22.02.1999		63 Rusya Federasyonu	12.09.1992	15.12.1997	17.05.2000
24 Finlandiya	05.04.1989	13.05.1993		64 Singapur	15.05.1997		
25 Fransa	02.09.1987	İmza aşamasında		65 Slovakya		09.10.2000	
26 Güney Afrika Cumhuriyeti	01.11.1999	23.06.2000		66 Slovenya	21.10.1999		
27 Güney Kore	01.10.1989	14.05.1991	04.06.1994	67 Sudan		19.12.1999	
28 Gürcistan	20.07.1992	30.07.1992	28.07.1995	68 Şili	19.06.1995	21.08.1998	
29 Hırvatistan	24.10.1994	12.02.1996	21.04.1998	69 Tacikistan		06.05.1996	24.07.1998
30 Hindistan		17.09.1998		70 Tayland	01.11.1994		
31 Hollanda	16.10.1985	27.03.1986	14.11.1989	71 Tunus	20.02.1990	29.05.1991	
32 İngiltere	26.01.1987	15.03.1991	22.10.1996	72 Türkmenistan		02.05.1992	13.03.1997
33 İran	19.12.1996	21.12.1996		73 Ukrayna	30.03.1994	27.11.1996	21.05.1998
34 İspanya	30.01.1990	15.02.1995	03.03.1998	74 Uruguay	26.06.1996	İmza aşamasında	
35 İsrail	05.09.1995	14.03.1996	27.08.1998	75 Ürdün	02.08.1993	02.08.1993	
36 İsveç	08.04.1991	11.04.1997	08.10.1998	76 Vietnam	28.02.2000		
37 İsviçre	16.06.1986	03.03.1988	21.02.1990	77 Yemen		07.09.2000	
38 İtalya	22.10.1990	22.03.1995		78 YFC	26.03.1998	02.03.2001	
39 Japonya	23.02.1987	12.02.1992	12.03.1993	79 Yunanistan		20.01.2000	24.11.2001
40 Katar	04.12.1995	25.12.2001					

Kaynak: YASED. Erişim: <http://www.yased.org.tr/page.asp?PageID=1230> (20/5/2004).

Tabloda anlaşmaların çoğunun 2000’li yıllara doğru yürürlüğe girdiği görülmektedir.

Önemli yatırım kökeni ülkelerden Almanya ile bu anlaşma 1960’larda yapılmışken,

İsviçre, A.B.D. ve Hollanda ile 1990'lara doğru yürürlüğe girmiş, Fransa ve İtalya ile 2002 itibariyle henüz yürürlüğe konamamıştır. Çifte vergilendirmenin önlenmesi anlaşmaları gibi bu tür anlaşmalarda da imzalanma ve uygulama tarihi arasında genellikle birkaç yıl geçmektedir. 2004 itibariyle Türkiye'ye ağırlıklı olarak DYSY girişi sağlayan ülkelerle yapılan anlaşmalar yürürlüğe girmiş bulunmaktadır.

Çeşitli hükümetlerin uluslararası alanda ikili anlaşmalar dışında DYSY için riski azaltacak etki potansiyeli yaratacak başka girişimleri de olmuştur. Örneğin, 1987 yılında 3453 sayılı Kanunla, Dünya Bankasının yan kuruluşlarından MIGA'nın (*Multilateral Investment Guarantee Agency*; Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı) sözleşmesine taraf olunmuştur. 1988'de yine Dünya Bankasının bünyesinde faaliyet gösteren ICSID (*International Center for the Settlement of Investment Disputes*; Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü için Uluslararası Merkez), 1991'de Yabancı Hakem Kararlarının Tanınması ve Tenfizi Hakkında New York Sözleşmesi (*Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards*) ve Uluslararası Ticari Hakemlik üzerine Avrupa Konvansiyonu'na (*European Convention on International Commercial Arbitration*) taraf olunmuştur; uluslararası tahkime izin veren anayasa değişikliğinin gerçekleştirilmesi ise 1999 yılında olmuştur.²⁹⁵ 1980'lerden beri hükümetler, ikili ve çok taraflı yatırım garanti anlaşmaları ile tahkim konusundaki bireysel girişimlerine ek olarak OECD, GATT ve DTÖ gibi ekonomik örgütlere üyeliğinden; Avrupa Birliği ile ilişkileri bazında taahhütlerinden ve IMF ile imzalanan anlaşmalar yoluyla altına girdiği yükümlülüklerden doğan; genelde ekonomik liberalizasyon ve özelde DYSY kısıt ve engellerini gidermeye yönelik iç düzenlemeleri yapmaktadırlar. Örneğin GATT Uruguay Turu sonunda fikri ve sınai mülkiyet haklarının korunması konusunda yasal adımlar atılmış, Türk Patent Enstitüsü kurulmuştur. 1994 yılında Rekabeti Koruma Kanunu kabul edilmiş, ardından Rekabet Kurulu oluşturulmuştur.²⁹⁶

²⁹⁵ Çalışır, a.g.e., ss.213-214.

²⁹⁶ Abdurrahman Arıman. "Türkiye'ye daha Fazla Yabancı Sermaye Çekebilmek için İzlenmesi Gerekli Politikalar". Ali Tarhan (der.) Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye. Ankara: T.C. Merkez Bankası, 2001, ss.134-135. Erişim: <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kitap2/kitap2monu.html>. (01/09/2004).

Hükümet dışı siyasi ortama bakılacak olursa, 12 Eylül müdahalesinin aşırı sağ ve aşırı sol grupların rejim karşıtı hareketlerini kısıtlayarak iç huzuru yeniden sağladığı söylenebilir. Fakat rejime aykırı siyasi faaliyetler devam etmiştir. 1990'larda düşünce özgürlüğünü yeniden sağlama sözü veren DYP-SHP koalisyonu ve sonraki hükümetler, aşırı dincilerin gerçekleştirdiği suikastlar ve 1989'dan itibaren artan sol grupların ve bunlarla anlaşarak eylemlerini kırsal kesimden büyük kentlere taşıyan PKK'nın (Partiya Karkeran Kurdistan- Kürdistan İşçi Partisi) terörist eylemlerinin tırmanışı karşısında bunu yeterince gerçekleştirememiştir²⁹⁷. 1984'te şiddet eylemlerine başlayan PKK, 16 Şubat 1999'da lideri yakalanıp Türk yargısına teslim edilene dek 30 bin kişinin ölümünden sorumlu olmuştur.²⁹⁸ Örgütün Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki örgütlenmesi ve eylemleri, kalkınmada öncelikli bu yörelerin 15 yıl boyunca sıkıyönetim altında kalmasına ve güvenli bir ortamın yerleştirilememesine yol açmıştır. 2001 yılı TOBB raporunda da belirtildiği gibi, 1990-2000 yılları arasında PKK ve Hizbullah terörü, bu dönemde şiddetini artırmış; turizmden tarıma kadar ekonominin her sektörünü derinden etkilemiştir²⁹⁹. Liberalizme karşı görünen grupların terör ve şiddet eylemleri, bu dönemde de 1980 öncesinde olduğu gibi DYSY için dolaylı bir tehdit unsuru olmuştur.

Uluslararası işletmelere yönelik toplumsal eylemler Türkiye'de marjinal olup, 1980-1995 arasında bu konuda hedef alınarak zarar gören tek işletme Bergama'daki yatırımı için sivil toplum örgütleri tarafından protesto edilen Eurogold firması olmuştur³⁰⁰. DYSY karşıtlığına dayalı olmamakla birlikte yakın geçmişte yaşanan bir politik risk olayı, 12 Kasım 1998 – 16 Ocak 1999 tarihleri arasında PKK liderinin İtalya'ya sığınması üzerine ticaret odaları, TOBB, İKV gibi kuruluşların öncülüğünde İtalyan mallarına yapılan boykot olmuştur. Bu dönemde iki ülke hükümetleri arasında diplomatik bir kriz yaşanmış ise de, resmi bir boykot kararı alınmamıştır.³⁰¹

²⁹⁷ Zürcher, a.g.e., ss. 421-422, 432-435.

²⁹⁸ Emin Demirel. *Terör*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2001, s.561,568.

²⁹⁹ "TOBB Raporu: Savurganlık Ekonomisi". Erişim: http://www.belgenet.com/eko/tobb_savurganlik.html (20/08/2004).

³⁰⁰ Çalışır, a.g.e., s.198.

³⁰¹ "Dalga Dalga Öfke". 17/11/1998. *Hürriyetim*. Erişim: <http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/98/11/17/> (20/08/2004); Zülfikar Doğan. "İtalya'dan Boykot Diplomasisi". *Milliyet*, 12/21/1998. Erişim: <http://www.milliyet.com.tr/1998/12/21/haber/hab00.html>

Uluslararası güvenlik ortamı açısından özellikle 1990'lı yıllarda olumsuz gelişmeler vardır. Tarihi boyunca komşularıyla barış içinde olmasına rağmen Türkiye Cumhuriyeti, sürekli ülkelerarası ve ülke içi savaşların yer aldığı bir coğrafyada bulunması itibarıyla, güvenlik harcamaları yüksek olan bir ülkedir. Özellikle Ortadoğu'daki istikrarsızlıklar ekonomik dengeleri etkilemektedir. İran-İrak savaşı sonunda mülteci akınına uğrayan ülke; 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgali sonunda getirilen BM ambargosu ve 1991 Körfez Savaşı'nın sonucunda 6 milyar dolarlık bir kayba uğramıştır.³⁰² 1990'lardan itibaren Balkanlarda ve Kafkasya'da yaşanan savaşların etkileri bu bölgelerin arasında yer alan Türkiye'yi de etkilemektedir.³⁰³ 2003 yılında Irak yönetimine karşı açılan savaş ise uluslararası işletmelerin sınır komşusu olan Türkiye'de yeni bir ekonomik kriz yaratma olasılığını göz önüne alarak yeni yatırımlarını bir süreliğine bekletmelerine sebep olmuştur.³⁰⁴

2000'den itibaren idari ve hukuki ortamda, etkilerinin belirlenmesi için henüz erken olan bazı değişimler olmuştur. Şubat 2001'de Hazine Müsteşarlığı ve Yabancı Sermaye Derneği'nin (YASED) desteğiyle Uluslararası Finans Kurulu (IFC) ve Dünya Bankası'nın (WB) ortak kuruluşu olan Yabancı Yatırım Danışmanlık Servisi (FIAS), ülkenin DYSY ortamını incelemiş ve yatırımın önündeki idari engellerle ilgili bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre 6224 sayılı yasa birtakım eksikliklerle birlikte oldukça liberal bulunmuş, fakat uygulanmasında zaaflar ve DYSY ile ilgili olan vergi ve teşvikler gibi konulardaki mevzuatta yetersizlikler tespit edilmiştir.³⁰⁵ Aynı yıl hükümet, varolan idari engellerin yeterli DYSY girişini önlediği ve yerli sermayenin de ülkeden kaçmasına yol açtığı; iş maliyetlerini yükselttiği ve ülkenin

---

(20/08/2004); "Apo İtalya'dan Ayrıldı". *Radikal*, 01/17/1999. Erişim: <http://www.radikal.com.tr/1999/01/17/dis/apo.html> (20/08/2004).

³⁰² Zürcher, a.g.e., ss.441-442. TOBB raporuna göre ise bu kayıp; turizm, karayolu taşımacılığı ve ihracat sektörlerinde ortaya çıkan zarar hesaba katılarak 35 milyar dolar olarak belirtilmektedir.

"TOBB Raporu: Savurganlık Ekonomisi". Erişim:

http://www.belgenet.com/eko/tobb_savurganlik.html (20/08/2004).

³⁰³ "TOBB Raporu: Savurganlık Ekonomisi". Erişim:

http://www.belgenet.com/eko/tobb_savurganlik.html (20/08/2004).

³⁰⁴ Mine Kılıç. "Kriz mi Dediniz?". *Hürriyetim*, 22/08/2004. Erişim:

http://www.yenibir.com/articledisplay_ikgazetesi/0,,lmt-0@lc~1@viewid~263018,00.asp (24/08/2004).

³⁰⁵ FIAS. Türkiye Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım Ortamı Analizi ve Yatırımın Önündeki İdari Engeller Raporu. İstanbul: YASED Yayınları, 2001.

rekabet gücünü azalttığını bulgulamıştır. Bakanlar Kurulu tarafından Hazine Müsteşarlığına bağlı olarak; ilgili bakanlık ve müsteşarlık yetkililerinin yanı sıra iş çevrelerinden belli başlı örgütlerin (TOBB , TİM , TÜSİAD ve YASED) başkanlarını içeren bir Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Koordinasyon Kurulu (YOİKK) oluşturulmuştur. Kurul, yabancı sermaye konusundaki mevzuat ve uygulamanın geliştirilmesi konusunda alt teknik komitelerinin çalışmalarını 3 aylık raporlar halinde, doğrudan Bakanlar Kuruluna sunmakla yükümlü kılınmıştır.³⁰⁶

2003 yılında AKP hükümeti, 6224 sayılı kanunun yerine 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu'nu yürürlüğe sokmuştur. DYSY faaliyetlerinin temel çerçevesini belirleyen bu yasayla, eşit muamelenin önünde engel kalmamış, yatırım girişi prosedürlerinin kolaylaştırılmış ve kamulaştırma kayıpları garantilenmiştir³⁰⁷. Yasanın önceki mevzuatı geliştiren kimi özellikleri şunlardır.³⁰⁸

- Yabancı yatırımcı ve yabancı yatırım konusunda uluslararası standartlarda tanımlar getirilmiştir.
- Daha önce Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü'nden alınan:
  - Şirket ve şube kuruluş izni,
  - Yerli şirketlere yabancıların iştirak izni,
  - Yatırım izni,
  - Şirket faaliyet konusu değişikliklerine ilişkin izinler,
  - Sermaye artış ve hisse devir izinleri,
  - Dolaylı iştirak izinleri ve
  - Lisans, know-how, teknik yardım, franchise anlaşmalarının tescilli uygulamalarına son verilmiş, bildirim esası getirilmiştir.
- Türk Ticaret Kanunu'na göre kurulan yabancı sermayeli şirketler Türk şirketi olarak kabul edilmekle birlikte, milli muamele, kamulaştırmaya karşı koruma, taşınmaz edinimi, uluslararası tahkim konusundaki hakları bu kanun ile teyit edilmiştir.
- Yabancı sermayeli şirket kurmak için yabancı ortak başına asgari 50.000 ABD Doları sermaye getirilmesi şartı ve limited ya da anonim şirket kurma zorunluluğu kaldırılmıştır.

³⁰⁶ T.C. Hazine Müsteşarlığı. Erişim: <http://www.investinginturkey.gov.tr/yoikk.htm> 10/4/2002.

³⁰⁷ R.G. 17/5/2003, sa. 25141.

³⁰⁸ T.C. Hazine Müsteşarlığı. Erişim: <http://www.hazine.gov.tr/mevzuat/sss.htm>. (20/5/2004).

- Gayri menkul edinimi, ülkelerarası karşılıklılık esasına göre uygulanmak kaydıyla Türk vatandaşlarına sağlanan haklar ölçüsünce serbest kılınmıştır.

Bunlara ek olarak, ülkenin bir yatırım yeri olarak tanıtımını amaçlayan, kamu kaynakları ile finanse edilecek olan, ancak kamu ve özel sektör işbirliğini yansıtan bir organizasyon yapısına sahip “Yatırım Promosyon Ajansının” kurulmasına ilişkin çalışmalar sürdürülmektedir.³⁰⁹

3.2.2. 1980 Sonrası Yatırımların Durumu

1980’den itibaren Türkiye’ye girmesine izin verilen ve gerçekleşen DYSY, seneler itibariyle aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 30: Türkiye’ye 6224 Sayılı Kanuna Tabi Olarak Giren Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (1980-2003)

Yıllar	İzin Verilen Yabancı Sermaye (Milyon \$)	Fiili Giriş (Milyon \$)	Yabancı Sermayeli Firma Sayısı (birikimli)
1980	97	35	78
1981	338	141	109
1982	167	103	147
1983	103	87	166
1984	271	113	235
1985	234	99	408
1986	364	125	619
1987	655	115	836
1988	821	354	1.172
1989	1.512	663	1.525
1990	1.861	684	1.856
1991	1.967	907	2.123
1992	1.820	911	2.330
1993	2.063	746	2.554
1994	1.478	636	2.830
1995	2.938	934	3.161
1996	3.836	914	3.582
1997	1.678	852	4.068
1998	1.646	953	4.533
1999	1.700	813	4.950
2000	3.477	1.707	5.328
2001	2.725	3.288	5.841
2002	2.243	1.042	6.280
2003*	1.208	150**	6.511
TOPLAM	35.203	16.372	---

* Rakamlar 30 Haziran 2003 itibariyledir.

Kaynak: T.C. Hazine Müsteşarlığı. Erişim: <http://www.treasury.gov.tr/stat/yabser/ti17.htm>. (20/5/2004).

³⁰⁹ T.C. Dışişleri Bakanlığı. “Sayın Başbakanın "Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Türkiye'nin Ekonomik Kalkınması" Konulu CSIS Konferansı'nda Yaptıkları Konuşma”, 27/01/2004. Erişim: <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupg/Basbakan/BsbkErdoganCSIS.htm> (20/09/2004)

1980-1989 arasında verilen DYSY izinleri toplam 4,6 milyar dolara ulaşmış, yıllık ortalama izin tutarı 456 milyon dolar civarında seyretmiştir. 1990-1999 arasında izinler toplam 21 milyar dolar ve yılda ortalama 2.1 milyar dolar olmuştur³¹⁰.

Yıllık rakamlarda izinler ve fiili giriş arasındaki fark, sermaye girişinin genellikle 1/4 kadarının yatırımın başında, kalan kısmının 3-5 yıl arasında bir süre aralığında gerçekleşmesi sebebiyle görülmektedir³¹¹. Bir diğer sebep de, izin alındığı halde yatırımın gerçekleşmemesidir. 1990-2000 arasında gerçekleşen yatırımlar genellikle o yıl verilen izinlerin yarısı ile üçte biri arasında olmuştur.³¹² 6224 sayılı Yasanın 1954'te yürürlüğe girmesinden itibaren 1980' e dek gerçekleşen DYSY girişi 228 milyon dolar iken, yaklaşık aynı miktarda DYSY, ekonomi politikasının dönüşüme uğradığı 1980 yılından 1981 sonuna dek izin verilen, 1982 sonuna dek ise fiili giriş yapan DYSY tutarı bu miktarı hayli aşmıştır. Fiili girişler itibariyle 1979'da 6,4 milyon dolar sermaye kaçıışı var iken, 1980 sonunda bunun 10 katından fazlası giriş izni almış, 5 katından fazlası da fiili giriş yapmıştır. 1981'de yabancı sermayeli firma sayısı 100'ün üzerine çıkmış, sürekli artarak 1991'de 2000'den fazla, 2003 yılının ilk yarısının sonuna gelinene dek 6500'ün üzerinde işletme toplam 16,4 milyar dolarlık DYSY içermiştir.

4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun yürürlüğe girdiği Haziran 2003'ten Ekim 2004'e dek 2.300'den fazla yeni yabancı sermayeli şirket kurulmuştur. Ülke, 2004'ün ilk 7 ayında 1,8 milyar dolarlık DYSY çekerek geçen yılın toplamını üç kat artırmıştır. YASED başkanı, bu yükselişi enflasyonun düşmesi ve döviz kurundaki istikrar ile açıklamıştır.³¹³

1980'e dek dünyadaki en büyük 500 içinde yer alan işletmeler arasında Türkiye'ye DYSY getirenler daha çok yerel üretimin sunduğu avantajları kullanan Mercedes, Ford, Fiat ve Renault gibi otomobil firmaları, Bayer, Pfizer ve Roche gibi

³¹⁰ T.C. Hazine Müsteşarlığı. Yabancı Sermaye Raporu 2001. Ankara: T.C. Hazine Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü., 2002, s.1

³¹¹ Mustafa Sönmez. 1980'lerden 1990'lara Dışa Açılan Türkiye Kapitalizmi. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1992, s.70.

³¹² Yabancı Sermaye Raporu 2001, a.g.e., s.5.

³¹³ "Yabancı Yatırımlar Üç Kat Arttı, Hedef 2,5 Milyar Dolar". *Zaman*, 23/09/2004. Erişim: <http://www.zaman.com.tr/?hn=94030&bl=ekonomi&trh=20040923>. (01/10/2004).

ilaç firmaları, yüksek nüfuslu pazara yönelen gıda ve benzeri tüketim mamulleri üreten firmalar olmuştur. Ekomi politikasını çehre değiştirdiği 1980 yılından itibaren canlanan DYSY girişlerinde ilk sektör bankacılık olmuş, Citibank, Credit Lyonnais, Dresdner Bank ve BNP Paribas gibi firmalar 1985'te faaliyete başlamışlardır. 1990'larda perakende ve hizmet sektörünün dev firmalarından Metro, Carrefour ve Fed Ex gibi firmalar, 1995 sonrasında Intel, Motorola gibi teknoloji ve yazılım alanında faaliyet gösteren işletmeler DYSY'nda bulunmuşlardır. Aynı dönemde Itochu gibi Japonya kökenli ticaret şirketleri de yatırım başlatmıştır. İlk 500 içinde Türkiye özellikle perakende, telekom ve gıda sektörlerinde potansiyelini DYSY yoluyla halen değerlendirmemiş olan pek çok firma bulunmaktadır.³¹⁴

1980-1984 arasında 976 milyon, 1985-1989 arasında 3,6 milyar, 1990-1994 arasında 9,2 milyar ve 1995-1999 arasındaki dönemde 11, 8 milyar dolarlık yatırım izni verilmiştir. Yıllık fiili girişlerde demokrasiye dönüşün sağlandığı 1984 yılında bir sıçrama yaşanmıştır (87 milyondan 113 milyon dolara). İzinler bazında büyük sıçrama, 32 sayılı kararla Türk lirası konvertibilitesinin sağlandığı 1986'da (364 milyon dolardan 655 milyon dolara) gerçekleşmiştir. 1990'lı yıllarda yıllık giriş 1 milyar dolar seviyesi civarında seyretmeye başlamıştır. 1990'lardaki DYSY seviyesi, AET'nin "Tek Avrupa" hedefiyle birlikte artacak olan rekabete hazırlıklı olmayı amaçlayan uluslararası işletmelerin şirket birleşmeleri ve satın alma (M&A) eğilimine ve Sabancı, İş Bankası ve Eczacıbaşı gibi yerel sermaye gruplarının bu tarz ortaklıklarla güçlenme isteğine bağlı olarak sağlanmıştır³¹⁵. Fakat 1980'li yıllarda yakalanan ivme, 1990'larda sürdürülememiştir. Kriz yılı olan 1994'te 1993'e göre 100 milyon dolar kadar bir düşüşle sadece 636 milyon dolarlık giriş gerçekleşmiştir. 2000 yılında yapılan 1,7 milyar dolarlık girişin de 1 milyar dolar civarındaki kısmı İtalya kökenli GSM yatırımından kaynaklanmaktadır³¹⁶.

³¹⁴ Adem Özgül. Türkiye'de Politik Riskin Çokuluslu Şirket Yatırımları Üzerindeki Etkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, ss.102-105.

³¹⁵ Çalışır, a.g.e., ss.179-180.

³¹⁶ Abdullah Arıman. "Türkiye'de Yabancı Yatırımlar". İstanbul: TMMOB "Küreselleşme ve Sanayileşme" Konulu Sanayi Kongresi Bildirileri, 30 Kasım 1-2 Aralık 2001. İstanbul: TMMOB Yayınları No. E/2001/291, 2002, s.5.

Yatırım girişleri kadar, türleri de önemlidir. 1980-2001 arasında yeni yatırımlar %36, sermaye artışı %30, iştirak %21 ve tevsii türü yatırımlar da %13'lük bir orana sahip olmuştur³¹⁷. Aşağıdaki tabloda görüleceği gibi, 2001 yılından itibaren yatırım türü içinde yeni yatırımların payı %10-%20 arasında düşük bir oranda gerçekleşmiştir.

Tablo 31: 2000-2003 Yılları Arasında Yabancı Sermaye İzinlerinin Yatırım Türüne Göre Dağılımı (Milyon dolar)*

Yatırım Türü	2000	%	2001	%	2002	%	2003**	%
Yeni	667	55,4	127	10,6	117	11,7	251	20,8
Sermaye Artışı	185	15,4	763	63,8	614	61,6	869	71,9
İştirak	351	29,2	306	25,6	266	26,7	88	7,3
Toplam	1.203		1.196		997		1.208	

* Yatırım türlerinin toplama oranı tarafımızca hesaplanmıştır.

**Veriler 30 Haziran 2003 itibariyledir.

Kaynak: T.C. Hazine Müsteşarlığı . Erişim: <http://www.hazine.gov.tr/english/ybs/ybssoning.htm>.

(20/5/2004).

1980'den itibaren giriş yapan DYSY köken ülkeleri içinde bazı OECD ülkeleri dışında kalanların payı %5'ten az olmuştur. Bu ülkelerin yatırım tutarları aşağıdaki Tablo 32'de gösterilmektedir.

Tablo 32: İzin Verilen Yabancı Sermayenin Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon dolar)*

Ülkeler	1980-1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	Toplam
Fransa	1.046	249	354	223	255	476	2.370	104	136	147	34	138	134	5.665
Hollanda	322	280	273	179	194	559	339	206	352	235	1.381	635	379	5.336
Almanya	696	196	202	145	223	392	226	282	330	407	637	319	272	4.329
A.B.D.	771	461	198	248	158	231	179	174	297	293	291	316	311	3.929
İngiltere	877	81	109	120	47	161	165	122	44	88	98	507	248	2.669
İsviçre	800	109	204	136	54	328	157	50	102	51	35	86	150	2.261
İtalya	214	181	120	419	164	99	43	125	129	95	18	34	244	1.883
Japonya	363	55	37	237	126	284	21	127	18	14	151	259	129	1.819
Diğer	582	38	52	44	68	64	75	298	40	198	62	71	83	1.675
Toplam	6.421	1.967	1.820	2.063	1.478	2.938	3.837	1.678	1.647	1.701	3.475	2.726	2.243	33.995

* Sermaye tutarları milyon dolara yuvarlanmıştır.

Kaynak: T.C. Hazine Müsteşarlığı . Erişim: <http://www.treasury.gov.tr/stat/yabser/ti15.htm>

(20/5/2004).

1980-2002 arasında DYSY köken ülkeleri toplamında ilk sıralarda başta Fransa olmak üzere Avrupa ülkeleri bulunmaktadır; bunların toplam içindeki payları %78 olmuştur. A.B.D.'nin DYSY oranı 1980 ile dönem toplamı içinde fazla değişmeden %11-12 civarında olmuştur. Bu tablo, 1970'lerin sonundaki yatırım profiline

³¹⁷ Yabancı Sermaye Raporu 2001, a.g.e., s.3.

uymaktadır. Türkiye'nin ana ticaret ortağı olan AB ülkeleri, aynı zamanda DYSY için de temel kaynak olmuşlardır. 2003'ün ilk yarısı itibariyle yabancı sermayeli işletmelerin köken ülke payları da aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 33: Türkiye'de Faaliyette Bulunan Yabancı Sermayeli Kuruluşların Ülkelere Dağılımı*

	Firma Adedi	Toplam Yabancı Sermaye İçindeki Payı (%)	Toplam Sermaye İçindeki Yabancı Sermaye Payı (%)
OECD ÜLKELERİ			
AVRUPA BİRLİĞİ			
Almanya	1.084	13,69	83,65
Belçika	85	1,00	75,26
Fransa	277	6,57	61,92
Hollanda	449	27,53	41,04
İngiltere	413	8,75	58,18
İspanya	57	1,21	75,42
İtalya	249	5,40	50,28
Lüksemburg	53	2,47	79,62
AVRUPA BİRLİĞİ - TOPLAM	2.999	68,97	53,49
DİĞER OECD ÜLKELERİ			
A.B.D.	393	7,74	53,30
İsviçre	234	7,12	49,60
Japonya	62	4,14	85,93
DİĞER OECD ÜLKELERİ - TOPLAM	827	19,82	56,00
OECD ÜLKELERİ - TOPLAM	3.826	88,79	54,03
İSLAM ÜLKELERİ - TOPLAM	1.227	2,73	41,50
DOĞU AVRUPA ÜLKELERİ - TOPLAM	534	0,68	44,05
DİĞER ÜLKELER - TOPLAM	924	7,52	65,38
G ENEL TOPLAM	6.584	100,00	54,57

*Veriler 30 Haziran 2003 itibariyledir.

Kaynak: T.C. Hazine Müsteşarlığı. Erişim: <http://www.hazine.gov.tr/english/ybs/ulkeing.htm> (20/5/2004).

Bu tabloda da OECD ülkeleri %89'a yakın bir pay sahibi olmuştur. A.B.D. kökenli işletmeler %8 civarında bir pay sahibi iken, Batı Avrupa kökenli yatırımlar %76'lık bir orandadır. Uluslararası işletmelerin genel toplamdaki ortalama sahiplik oranı %55'e yakındır. En yüksek sahiplik oranları Almanya ve Japonya kökenli işletmelerde görülmektedir. Tabloda yer verilen ülkeler içinde Hollanda, İsviçre, İslam ülkeleri ve Doğu Avrupa ülkeleri, %50'ye yakın fakat bunun altında sahiplik oranına sahipken; diğer ülkelerden kaynaklanan DYSY'nın %50'nin üzerinde bir payla, yani faaliyet kontrolünü garantileyen bir şekilde giriş yaptığı gözlenmektedir. Bunlardan A.B.D. kökenli işletmeler, politik risk sigortası sağlayan ilk devlet kuruluşu olan OPIC tarafından politik risk sigortası, proje finansmanı ve yatırım fonu

olmak üzere üç ana başlık altında destek sağlama imkanına sahip olmuştur. 2004 yılına dek OPIC, toplam 1,5 milyar ABD doları tutarında 39 adet projeyi desteklemiştir.³¹⁸

Kabul edilen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının 1980 sonrası sektörel dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 34: İzin Verilen Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı (Milyon dolar)

Yıllar	İmalat	%	Tarım	%	Madencilik	%	Hizmetler	%	Toplam
1980	88,76	92	-	0	-	0	8,24	8	97,00
1981	246,54	73	0,86	0	0,98	0	89,13	26	337,51
1982	98,54	59	1,06	1	1,97	1	65,43	39	167,00
1983	88,93	87	0,03	0	0,02	0	13,76	13	102,74
1984	185,92	69	5,93	2	0,25	0	79,26	29	271,36
1985	142,89	61	6,37	3	4,26	2	80,97	35	234,49
1986	193,47	53	16,86	5	0,86	0	152,81	42	364,00
1987	293,91	45	13,00	2	1,25	0	347,08	53	655,24
1988	490,68	60	27,35	3	5,62	1	296,87	36	820,52
1989	950,13	63	9,36	1	11,69	1	540,59	36	1.511,77
1990	1.214,06	65	65,56	4	47,19	3	534,49	29	1.861,30
1991	1.095,48	56	22,41	1	39,82	2	809,55	41	1.967,26
1992	1.274,28	70	33,59	2	18,96	1	493,13	27	1.819,96
1993	1.568,59	76	21,05	1	11,37	1	462,38	22	2.063,39
1994	1.107,29	75	28,27	2	6,20	0	335,85	23	1.477,61
1995	1.996,48	68	31,74	1	60,62	2	849,48	29	2.938,32
1996	640,59	17	64,10	2	8,54	0	3.122,74	81	3.835,97
1997	871,81	52	12,22	1	26,70	2	767,48	46	1.678,21
1998	1.017,29	62	5,75	0	13,73	1	609,67	37	1.646,44
1999	1.123,22	66	16,19	1	6,76	0	553,40	33	1.699,57
2000	1.105,49	32	59,74	2	5,01	0	2.307,18	66	3.477,42
2001	1.244,59	46	134,38	5	29,11	1	1.317,20	48	2.725,28
2002	892,01	40	32,82	1	17,29	1	1.300,81	58	2.242,93
2003*	710,65	59	7,73	1	124,18	10	365,43	30	1.207,99
Toplam	18.641,60	53	616,37	1,8	442,38	1,3	15.502,93	44	35.203,27

*Veriler 30 Haziran 2003 itibariyledir.

Kaynak: T.C. Hazine Müsteşarlığı . Erişim: <http://www.treasury.gov.tr/stat/yabser/ti16.htm> (20/5/2004).

Tarım ve madencilik sektörlerine yapılan DYSY, 1980 öncesi dönemle kötü biçimde, oldukça düşük seyretmiş, 1980-2003 yılları arasında yılda ortalama %1 civarında giriş sağlanmıştır. İstisnai yıllar tarım için %5, %3 ve %4'lük izinlerin verildiği 1986, 1988 ve 1990 olmuştur. 1990 sonrasında tarımın payı %2'yi

³¹⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı. "Sayın Başbakanın "Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Türkiye'nin Ekonomik Kalkınması" Konulu CSIS Konferansı'nda Yaptıkları Konuşma". 27/01/2004. Erişim: <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupg/Basbakan/BsbkErdoganCSIS.htm> (20/09/2004).

aşmamıştır. Madencilik sektöründe 2003 yılının ilk yarısında %10'luk bir pay dışında genellikle %0-%1 arasında bir seyir gözlenmektedir. Bu dönemde en büyük değişiklik, özellikle 1990'lara doğru ve 2000'den itibaren ağırlığını artıran hizmetler sektörü olmuştur. İmalat, 1980 öncesinde ve 1981'de neredeyse tüm DYSY'nı çekerken, hizmetlerin yükselen payıyla kimi yıllarda %50'nin altına düşmüş, dönem ortalaması %53'e gerilemiştir. 1996'da %81 ile rekor kıran hizmetler sektörünün dönem ortalaması %44'tür. 2003'ün ilk yarısında izin verilen DYSY faaliyetleri içindeki alt sektörler ise Tablo 33'te gösterilmektedir.

Tablo 35: Türkiye'deki Yabancı Sermayeli Kuruluşların Sektörel Dağılımı*

Sektörler	Firma Adedi	Toplam Yabancı Sermaye İçindeki Payı (%)	Toplam Sermaye İçindeki Yabancı Sermaye Payı (%)
TARIM			
Tarım Hizmetleri	68	3,48	97,30
TARIM TOPLAMI	151	3,63	94,65
MADENCİLİK			
MADENCİLİK TOPLAMI	101	0,49	80,08
İMALAT SANAYİİ			
Gıda	168	6,09	67,17
Tütün	14	1,85	92,63
Hazır Giyim	224	1,63	50,08
Kimya	42	1,68	82,94
Diğer Kimyasal Ürünler	100	7,59	94,74
Lastik	8	1,40	64,36
Demir-Çelik	20	1,42	18,29
Elektrikli Makina	95	2,42	82,00
Elektronik	120	1,82	56,94
Taşıt Araçları İmalat	37	5,13	62,82
Taşıt Araçları Yan Sanayi	130	4,01	59,33
Diğer İmalat	132	1,20	57,74
İMALAT SANAYİİ TOPLAMI	1.667	41,52	58,82
ENERJİ SANAYİİ TOPLAMI	51	4,79	93,56
HİZMETLER	3.334		
Bankacılık ve Diğer Finansal Hizmetler	37	10,56	54,11
Diğer Faaliyetler	346	3,16	78,63
Diğer Toplumsal Hizmetler	269	4,98	79,79
Haberleşme	45	9,35	46,64
Otel,Pansiyon,Kamping	360	4,02	82,21
Restorant,Kafe,Yeme-İçme	295	1,25	90,99
Sigortacılık	31	1,66	62,99
Ticaret	2.470	6,51	75,51
Yatırım Finansmanı	70	5,31	41,72
HİZMETLER TOPLAMI	4.541	49,57	58,82

* Veriler 30 Haziran 2003 itibariyledir. Toplam yabancı sermaye içindeki payı %1'in altında olan alt sektörler tablodan çıkarılmıştır.

Kaynak: T.C. Hazine Müsteşarlığı. Erişim: <http://www.treasury.gov.tr/stat/yabser/ybsyeniturk.htm> (20/5/2004).

Tarım içinde tarım hizmetleri alt sektörünün payı büyüktür. Tarımsal üretimde yabancı sermayenin bulunmaması, AB uyum yasaları çerçevesinde yapılan yakın dönemli reformlardan önce kırsal arazilerde yabancı sahipliğin yasak olmasına bağlı olabilir. 2003'te madencilik %1'in altında kalmıştır. İmalat sektörü %41'lik yatırım almış, bunun içinde yer alan kimyasal ürünler, gıda, taşıt araçları imalat ve yan sanayisi en yüksek paya sahip olmuştur. Enerji endüstrisi de, %5'e yakın bir payla azımsanmayacak düzeyde yatırım çekmiştir. 2003'te hizmetler sektörünün ağırlığı %50'ye yakındır. Bunun içindeki önemli alt sektörler ise bankacılık ve finansal hizmetler, haberleşme, ticaret ve yatırım finansmanı olarak görünmektedir. 1980'lerden itibaren hizmetler sektörünün artan oranda yatırım çekmesi durumu, 2003 itibariyle de geçerli olup, dünyadaki DYSY trendi ile uyum göstermektedir. Haberleşme ve kamu hizmetleri gibi kalemleri içeren hizmetler sektöründeki artışın 1990'ların ortalarından itibaren bu alanlarda gerçekleştirilen büyük çaplı özelleştirme programının etkisiyle de açıklanması mümkündür.

2000 ve 2001 yılında verilen izinler içinde 20 milyon dolar ve üzerindeki yatırımların çoğu haberleşme, ticaret, enerji, taşıt araç imalatı ve yan sanayisi ve kimyasal ürünlerde gerçekleşmiştir. 100 milyon doları aşan yatırımlar enerji, haberleşme, taşıt imalatı ve bankacılık alanlarında olmuştur. Tarım (%98) ve madencilikte (%91) sermaye artışı; hizmetler sektöründe sermaye artışı (%47) ve iştirak (%45); imalat sektöründe sermaye artışı (%34) ve tevsii (%36), enerji sektöründe ise yeni (%73) yatırımlar çoğunluktadır.³¹⁹

Bölgesel dağılımda 1980-1992 arasında birinci sırayı %68'le Marmara almıştır. Terörün etkilerinin yoğun olarak yaşandığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde %0,3'erlik yatırım gerçekleşmiştir³²⁰. 1990-2001 yılları arasında da İzin ve teşvik belgeli DYSY'nda Marmara Bölgesi %65'lik oranla birinci olmuş, Güneydoğu Anadolu bölgesi %2,4, Doğu Anadolu ise önceki gibi %0,3 yatırım oranına sahip olmuştur³²¹. 1980'lerden itibaren teşvik edilen sektörlerde edilmeyen sektörlerle göre iki kat fazla DYSY gerçekleşmişse de, özel önem taşıyan sektörlerin

³¹⁹ Yabancı Sermaye Raporu 2001, a.g.e., ss.12-17.

³²⁰ Özağ, a.g.e., s.53.

³²¹ Oranlar Yabancı Sermaye Raporu 2001, a.g.e., s.4'teki tablodan hesaplanmıştır.

DYSY içindeki payı diğer sektörlerle hemen hemen aynı olmuş, organize sanayi bölgelerinde yatırım oranı %1'in altında kalmıştır.³²² 1980'den 2001 sonuna dek yatırım teşvik belgeleriyle imalat ve hizmetler sektörlerinin her birinde toplam 40-45 milyar dolarlık yatırım beklenirken, gerçekleşen girişler 30 ve 15 milyar dolar civarında olmuştur³²³.

3.2.3. 1980 Sonrası Dönemin Değerlendirmesi.

1980 sonrası dönemde Türkiye, küreselleşen uluslararası ekonomiye eklenmeye çalışmıştır. Dış ve iç borcu sürekli artan ülkenin kalkınma konusunda DYSY'nın gelişmekte olan evsahibi ülkeler için sağlayabileceği katkılardan faydalanmak isteyen ülke yöneticileri, sürekli bir biçimde DYSY ile ilgili mevzuatı uluslararası anlaşmalar ve yasal düzenlemelerle geliştirmişlerdir. Fakat tek başına mevzuat değişikliği yeterli olmamış, 1980'lerde yakalanan DYSY artış ivmesi sonraki 10 yılda sürdürülememiştir. Ülke potansiyelinin elverdiği ve istenen miktarın çok altında DYSY çekmiştir.

3.2.3.1. Türkiye'nin DYSY Performansındaki Eksiklikler

Türkiye, 1994 yılında A.B.D. Dış Ekonomik İlişkiler Müsteşarlığı tarafından 10 Büyük Gelişen Pazar (BGP: Çin, Kore, Endonezya, Hindistan, Meksika, Brezilya, Arjantin, Güney Afrika, Polonya ve Türkiye) içinde en önemli ülkelerden biri olarak gösterilmiştir. Bu potansiyel coğrafi konumu itibariyle çevre pazarlara bağlantısı; iç pazar büyüklüğü; gelişmekte olan ülkeler içinde altyapı olanakları, yerel sanayinin tedarikçi olarak gücü, verimli ve kalifiye işgücü ile liberal DYSY mevzuatı ile açıklanmıştır.³²⁴ Türkiye'de DYSY bulunan uluslararası işletme yöneticilerine göre ise, ülkenin çekici faktörlerinin başında sırasıyla pazar hacmi, kar transfer imkanı, ekonomik büyüme hızı, hükümetin DYSY için olumlu politikaları ve yerel işgücünün kalifiye olması gelmektedir³²⁵. Oysa 2000 yılı itibariyle kişi başı DYSY İrlanda'da

³²² Özağ, a.g.e., ss.54, 56-57.

³²³ Yabancı Sermaye Raporu 2001, a.g.e., s.7.

³²⁴ Arıman, adı geçen tebliğ, s.6; Çalışır, a.g.e., s.188; FIAS, 2001, a.g.e., s.11.

³²⁵ Ekrem Tatoğlu ve Keith W. Gleister. "Western MNC's FDI in Turkey: an Analysis of Location Specific Factors". *Management International Review*, Vol. 38 1998/2, s. 142.

4000, Polonya ve Brezilya'da 200, Çin'de 80 doların üzerindeyken; Türkiye'de bu rakam 15 dolar olmuştur. 2000'de bu potansiyele göre çekilmesi beklenen toplam yatırım miktarı Brezilya'nın üzerinde, 35 milyar dolar seviyesindedir.³²⁶ Gerçekleşen DYSY girişi ise sadece 1,7 milyar dolar olmuştur. BM kriterlerine göre benzer ülkeler içinde Türkiye'nin 1990 ve 2000'de oldukça düşük seyreden performansı aşağıdaki tabloda görülebilir. 2000'e doğru daha az yatırım çekmesi beklenen Brezilya'nın performansı Türkiye'nin 8 katı olmuştur. Sürekli savaş durumu yaşayan İsrail'de performans ve potansiyel daha yüksek iken, tablodaki ülkeler içinde sadece yıllarca BM ambargosu ile yaşayan Güney Afrika birden fazla düşük değer göstermektedir.

Tablo 36: 140 Ülke İçinde UNCTAD DYSY Çekme Potansiyel ve Performans Endeksleri

Ülke	DYSY Performans Endeksi*				DYSY Potansiyel endeksi**			
	Değer		Sıra		Değer		Sıra	
	1988-1990	1998-2000	1988-1990	1998-2000	1988-1990	1998-2000	1988-1990	1998-2000
Brezilya	0,4	1,3	95	42	0,209	0,241	70	89
Bulgaristan	0,8	1,8	67	24	0,301	0,321	39	53
Çin	0,9	1,2	61	47	0,234	0,251	59	84
Güney Afrika	-0,0	0,2	131	113	0,220	0,266	67	77
İsrail	0,4	0,8	100	70	0,388	0,531	24	21
Macaristan	5,0	1,1	6	49	0,274	0,357	48	42
Meksika	1,5	0,7	42	78	0,196	0,278	77	70
Mısır	2,8	0,5	21	91	0,172	0,287	90	66
Polonya	1,9	1,4	37	38	0,256	0,329	50	51
Türkiye	0,5	0,1	83	123	0,192	0,275	79	72

* DYSY performans endeksi değeri ülkenin dünya bazındaki DYSY içindeki payının dünya GSMH payına bölünmesiyle elde edilmektedir. 1 değerini elde eden ülkeler, beklenen ölçüde DYSY çekmektedir.

** DYSY potansiyel endeksi GSMH artış hızı, kişi başı GSMH, GSMH/ihracat oranı, 1000 kişi başına telefon hatları, kişi başı ticari enerji kullanımı, Gariy safi yurt içi gelir/Ar-Ge harcaması, yüksek öğrenim görenlerin nüfusa oranı ve ülke riski değişkenlerinin ağırlıksız ortalaması ile elde edilmektedir; en düşük potansiyel 0, en yüksek potansiyel 1 olarak değerlendirilmiştir.

Kaynak: UNCTAD. *World Investment Report 2002: Transnational Corporations and Export Competitiveness*. New York: UN, 2002, ss.25-26'dan derlenmiştir.

³²⁶ Arıman, adı geçen tebliğ, s.6.

2003 yılı Dünya Yatırım Raporu'na göre ise, 2003'te Türkiye'nin yabancı yatırımda potansiyeli artarken, performansı düşmüştür. Potansiyel endeksinde 2001-2003 döneminde 17 sıra yükselerek 72. sıraya çıkan Türkiye, performans endeksinde ise bir sıra gerileyerek 110. sıraya inmiştir. 2003 yılı dünya doğrudan yabancı sermaye yatırımı miktarı 560 milyar dolar civarında iken, Türkiye bunun yaklaşık binde biri kadar; 586 milyon dolar DYSY çekerek 57. sırada yer almıştır. Aynı sene Çin ise, 67 milyar dolarlık yeni yatırıma ev sahipliği yapmıştır.³²⁷

1980 öncesinde DYSY/GSMH oranı genellikle 10.000'de biri zor yakalarken, 1980 sonrası dönemde bu oran oldukça yükselmiş, 1990-1999 arasında %0,5'e yaklaşmıştır. Bu rakam yine de, başka gelişmekte olan ülkelerle kıyaslandığında çok düşük kalmaktadır. Aynı dönemde Macaristan % 4'ün üzerinde, Çek Cumhuriyeti %4'e yakın ve Polonya %2'nin üzerinde DYSY almıştır.³²⁸ 10 BGP'da yıllar itibariyle DYSY girişlerinin GSMH ve toplam sermayeye oranları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 37: DYSY Girişlerinin GSMH ve Toplam Sermayeye Oranları (1990-2000, %)

Ülke	DYSY girişi/GSMH			DYSY girişi/toplam sermaye		
	1980	1990	2000	1990-1995*	1998	2000
Arjantin	6,9	6,4	10,8	9,2	11,5	24,2
Brezilya	7,4	8,0	6,0	2,0	18,6	28,4
Çin	3,1	7,0	32,3	9,8	12,9	10,5
Endonezya	13,2	34,0	39,6	4,8	-9,0	-12,2
Güney Afrika	20,5	8,2	34,5	1,3	2,5	4,7
Hindistan	0,6	0,5	4,1	0,9	2,9	2,3
Kore	2,1	2,3	13,7	0,8	5,7	7,1
Meksika	3,6	8,5	16,9	12,7	13,6	12,2
Polonya	--	0,2	21,3	7,7	15,9	23,4
Türkiye	0,2	0,9	4,7	2,0	1,9	2,2
GOÜ	10,2	13,0	30,9	5,7	11,4	13,4
Ortalaması						

* Dönemin yıllık ortalamasıdır.

Kaynak: Kaynak: UNCTAD. *World Investment Report 2002: Transnational Corporations and Export Competitiveness*. New York: UN, 2002, ss.320-336'dan derlenmiştir.

³²⁷ "UNCTAD: Türkiye, Yabancı Yatırımlar Performans Endeksi'nde bir Sıra Gerileyerek 110'uncu Sıraya İndi". *Dünya Gazetesi*, 23/09/2004. Erişim:

http://www.dunyagazetesi.com.tr/news_display.asp?upsale_id=190198&dept_id=375. (01/10/2004).

³²⁸ FIAS, 2001, a.g.e., s.12.

Türkiye’de DYSY girişlerinin milli gelire oranı, tablodaki ülkeler içinde Hindistan dışındaki ülkelerin hepsinden ve GOÜ ortalamasından hayli düşüktür. 10 ülke içinde Türkiye’deki DYSY’nın toplam sermayeye oranı, 1990-95 arasında altı ülkeden, 1998 ve 2000’de 9 ülkeden düşük ve GOÜ ortalamasının bir hayli altında olmuştur. Özetle Türkiye, diğer ülkelerle kıyaslandığında çok az oranda DYSY çekmektedir.

Giriş yapan DYSY için de yeterince olumlu bir tablo söz konusu değildir. 2000’e doğru gelindikçe birkaç istisnai yıl dışında DYSY girişi büyük artışlar göstermezken, yabancı sermayeli firma sayısında büyük bir artış olmuştur. Bu da DYSY’nın gelişmekte olan ülkelere yapabileceği ölçek ekonomilerinden faydalanma, yerel endüstrilerin üretiminin artışına teşvik gibi ekonomik katkılarının yeterince gerçekleşemediğini düşündürmektedir. YASED araştırmalarına göre, 1993’e dek ülkeye giren DYSY’nın yarıya yakını yeni iken, 1995’e gelindiğinde yeni girişimlerin oranı %6’ya inmiştir. Göreli olarak büyük birkaç yatırımın dışında kalan yıllık 15-10 milyon dolar civarındaki yatırım ise, 400 civarında şahıs firmasınca gerçekleştirilmektedir.³²⁹ Bölgesel ve sektörel teşvik tedbirlerinin de yeterince etkin olmadığı görülmektedir. Özellikle kalkınmada öncelikli yörelere yapılan teşviklerin buralara DYSY girişini yeterince özendirmediği anlaşılmaktadır.

1990’lardaki performans eksikliğinin bir sebebi, rakip gelişmekte olan ülkelerin varlığıdır. Soğuk savaşın bitiminde Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Bağımsız Devletler Topluluğu, serbest piyasa ekonomisine geçiş dolayısıyla büyük çaplı özelleştirmeler gerçekleştirmeye başlamış, Çin dahil Uzakdoğu’da bulunan gelişmekte olan ülkeler DYSY çekmek için giderek özendirici tedbirler uygulamaya başlamıştır.³³⁰ Diğer bir sebep ise ekonomik ve politik ortam düzensizliği ve bozukluklarından kaynaklanan risk olmuştur.

3.2.3.2. Rating Kuruluşlarına Göre Türkiye’nin Politik ve Ülke Riski

Ekonomik ve politik risk değişkenlerini içeren ülke riski endeksleri, temelde ülkenin dış borç servisini karşılama kapasitesine yönelik ölçümlenen ve bankacılık

³²⁹ Arıman, adı geçen tebliğ, s.5.

³³⁰ Çalışır, a.g.e., ss.186-187.

sektörünün ilgilendiği göstergeler olsa da, doğrudan yabancı sermaye yatırımcıları açısından makro seviyedeki ekonomik ve politik risk konusunda açıklayıcı niteliktedir.

Dünya çapında risk derecelendirmesi yapan belli başlı kuruluşlardan Türkiye'ye ilk risk notu veren, 1988'de Standard and Poor's (S&P) olmuştur. 1989'da başlayan çalışmalar Körfez Krizi sebebiyle ertelenmiş, ilk risk notu 1991'de açıklanmıştır. Bu tarihten 1999 ortalarına dek S&P, Moody's, Japonya'nın derecelendirme kuruluşu JCR, Avrupa derecelendirme kuruluşu IBCA, Duff and Phelps (DCR) çeşitli dönemlerde ülke riski notu vermişlerdir.³³¹

S&P risk notları uzun vadeli borçlar için harf olarak AAA - minimum riskten D - ödememe riskine dek değişen bir çizelgede verilmektedir. Moody's notları ise Aaa ile C arasında benzer anlamda değişmektedir.³³² Ekonomik değişkenlerin yanı sıra, S&P ile Moody's tarafından kullanılan politik risk değişkenleri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 38: S&P ile Moody's Tarafından Kullanılan Politik Risk Değişkenleri

S&P	Moody's
<p>A. Politik sistem:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Hükümet şekli ve siyasi kuruluşların uyum becerisi, - Halkın yönetime katılım derecesi, - Liderlik sırasının intizamı, - Ekonomi politikası hedefleri üzerindeki uzlaşma derecesi. <p>B. Siyasi ortam:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Hayat standartları ve gelir dağılımı, - Emek piyasası şartları, - Nüfusun kültürel ve demografik yapısı. <p>C. Uluslararası ilişkiler:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Uluslararası ekonomik sisteme ve mali yapıya entegrasyon, - Güvenlik riski, dış ilişkilerde yaşanan gerginlikler veya iyi münasebetler.	<ul style="list-style-type: none"> - Zenginliğin oluşumunda siyasi müdahale yapısı ve derecesi, - Devlet bürokrasinin deneyimi ve derinliği, - Ekonomi yönetimi üzerinde politik müdahale, - Dış ortaklarla politik bağlantılar, - Geçmişte baskı altına alınmış davranışlar, - Rejimin meşruiyeti.

Kaynak: Çalışır, a.g.e., ss. 145-147.

³³¹ Nevin Yörük. Ülke Riski ve Türkiye'nin Ülke Risk Derecesindeki Değişimler. Tokat: Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları No.4, 1999, ss.42-43.

³³² Yörük, a.g.e., s.36.

1992-2000 arasında S&P ile Moody's tarafından verilen yıllık ülke riski notları aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 39: S&P ile Moody's Tarafından Türkiye'ye Verilen Yıllık Ülke Riski Notları

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
S&P	BBB	BBB	BBB-	B-	B+/B	B	B	B	B
Moody's	Baa3	Baa3	Ba3	Ba3	Ba3	B1	B1	B1	B1

Kaynak: Çalışır, a.g.e., s.194.

İki kuruluşun Türkiye için vermiş olduğu not aralığının anlamı aşağıdaki tablodan izlenebilir.

Tablo 40: S&P ve Moody's Tarafından Türkiye'ye Verilen Risk Notlarının Anlamı

S&P	Moody's	Notun Anlamı
Yatırım Dereceleri		
BBB	Baa	Faiz ve anapara ödemeleri için yeterli kapasitesi var. Yeterli koruma parametreleri görülmekle birlikte, üst kategorilere göre olumsuz ekonomik durum ve koşullardaki değişimler, bu kategorideki borçlunun anapara ve faizinin geri ödenmesi kapasitesini azaltabilir. Yatırım riski beklentisi az.
Spekülatif dereceler		
BB	Ba	Diğer spekülatif derecelere göre yakın vadede bir ödenmeme riski daha az. Ancak halen devam eden belirsizlikler veya iş, finans ve ekonomi dünyasında ortaya çıkan ve ileride borcun zamanında ödenme kapasitesini yetersiz kılacak olumsuz koşullarla karşı karşıya kalınmış durumda. Bir yatırım riskinin gelişmekte olması olasılığı var.
B	B	Borcun ödenmeme riski daha fazla. Ancak mevcut durumdaki faizi ve anaparayı ödeyebilecek kapasite var. İş, finans ve ekonomi dünyasındaki koşullarda meydana gelebilecek olumsuz değişimler borcun zamanında ödenmesi kapasitesi veya istegini zayıflatabilir. Bir yatırım riski var. Arzulanabilir yatırım özelliklerine sahip değil.
Artı veya eksi		Uzun vadeli notlarda AA'dan CCC'ye kadar olan borçların aynı kategori içindeki göreceli durumunu göstermek için kullanılır.
1'den 3'e kadar rakamlar		Kısa vadeli notlarda artı veya eksi gibi düşük riskten yüksek riske doğru bir anlam içermektedir.

Kaynak: Yörük, a.g.e., ss.36-38.

Görüldüğü üzere, 1993-1994'ten sonra iki kuruluş da Türkiye'yi daha olumlu olan yatırım dereceleri grubundan spekülatif gruba düşürmüştür. 1995-1997'den itibaren ise spekülatif grubun içinde daha yüksek risk içeren ülkenin risk notu 1997-2000 arasında iki kuruluş tarafından da B'ye sabitlenmiş, yani yatırım için riskli kabul edilmiştir. Institutional Investor dergisi tarafından 1991-2001 arasında yapılan değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

Tablo 41: Institutional Investor Tarafından Türkiye'ye Verilen Kategorik Risk Puanları (1991-2000)

	1991	1993	1995	1996	1997	1998	2000
Ülke kredi notu	42,7		40,9		38,6	37,8	
Politik risk		45,1		41			46,8

Kaynak: Çalışır, a.g.e., s.193'teki tablodan derlenmiştir.

Institutional Investor dergisi, makroekonomik faktörler ve hükümetin ekonomiye müdahalesi ile ilgili nesnel ve öznel çeşitli değişkenlere göre 0 - maksimum ile 100 - minimum risk arasında notlama yapmaktadır.³³³ Buna göre Türkiye gerek kredi notu, gerekse politik risk açısından dönem içinde 50 puanın altında seyrederek yüksek riskli bir ülke görünümü çizmiştir.

Control Risks Group (CRG), ülkelere dair politik risk, güvenlik riski ve seyahat riskini makro ve mikro düzeyde ölçeklendiren ve raporlayan bir kuruluştur³³⁴. 1998'de CRG tarafından Türkiye için hazırlanan ülke raporunda üzerinde durulan konular şunlar olmuştur:³³⁵

- Rejim: Askeri yönetimin son bulduğu 1983'ten itibaren sivil toplum ve demokratik kurumların gelişmesine rağmen Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) siyaset üzerinde baskısının devam ettiği, kapatılan partilerin yer altında örgütlendiği ifade edilmektedir.
- Siyasi istikrar: Zayıf koalisyon hükümetlerinin ekonomik reformları engellediği, köklü partilere karşı hayal kırıklığı yaratarak farklı eğilimdeki partilerin desteklenmesine yol açtığı tespit edilmiştir. Yine de ülkenin ekonomik ve siyasi istikrarının karışıklıklara dayanacak güçte olduğu ifade edilmektedir.
- Ekonomik istikrar: Önemli siyasi partiler ve siyasi aktör özelliğindeki askeri organlar tarafından serbest piyasa ekonomisine bağlı kalındığı, 1980 sonrası liberalleşme politikalarının özel sektörü geliştirdiği belirtilmekte, enerji ve telekomünikasyon imkanlarının kentsel kesimde yeterli olduğu, hizmetler sektörünün güçlü olduğu vurgulanmaktadır.

³³³ Yörük, a.g.e., s.30.

³³⁴ Çalışır, a.g.e., s.155.

³³⁵ Çalışır, a.g.e., ss.195-196.

- Bürokratik ve hukuki zaafılar: Tahkimin mahkemeler tarafından henüz yeterince uygulanmadığı belirtilmiştir. Özelleştirmenin devlet adamları ve üst düzey devlet memurları tarafından bir rant aracı olarak görüldüğü, kamu sektörü sözleşme ve ihalelerinin şeffaflıktan uzak olduğu, sözleşme ihlalleri ve askıya alınması gibi olayların sıklığı, yozlaşma ve rüşvet taleplerinin yaygınlığı vurgulanmıştır.

Economist Intelligence Unit (EIU) tarafından 2000 yılının ilk çeyreğinde yapılan değerlendirmeye göre ise, politik ve ekonomik risk kısa vadeli. Askeri veya diğer hukuk dışı müdahalelerin olasılığı orta dereceli risk olarak belirtilmiştir. Ekonomik, yasal ve siyasi kurumların dış müdahalelere karşı zayıf oluşu yüksek; yasa ihlali, devletin dar bir alan dışında işlevsiz kalması, ekonominin iflasın eşiğinde olması ve politik himayeden yoksun oluşu ise aşırı risk unsurlarıdır.³³⁶

Euromoney şirketinin hazırladığı, risk notu yanında temel politik risk kalemlerine de değinilen 2000 ve 2003 yılı Dünya Politik Risk Haritasında Türkiye'nin diğer "10 Büyük Gelişen Pazar" ve İsrail arasındaki görelî durumu aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo 42: Euromoney 2000 – 2003 Dünya Politik Risk Haritası İçinde Türkiye

Ülke/Bölge	2000				2003			
	Risk notu	Siyasi şiddet	Döviz transfer riski	Diğer mevcut riskler	Risk notu	Siyasi şiddet	Döviz transfer riski	Diğer mevcut riskler
Türkiye	C	O Güneydoğu	O	-	B	O Güneydoğu	Y	Yasal Düzenleme
Çin	C	O	O	-	C	O	O	Yasal Düzenleme, Yapı
Endonezya	C	Y	Y	Yapı ve Enerji	E	Y	Y	Yasal Düzenleme, Yapı ve Enerji
Güney Kore	B	-	-	-	B	-	-	-
İsrail	B	Y	-	-	C	Y	-	-
Güney Afrika	C	O	-	Doğal kaynak	C	O	-	Doğal kaynak çıkarımı
Hindistan	B	O	-	Enerji	C	-	-	Yasal Düzenleme, Enerji
Polonya	B	-	-	-	A	-	-	-
Meksika	B	-	-	-	B	O	-	-
Brezilya	C	-	-	-	D	-	Y	Enerji, OrmanlıkPlantasyon
Arjantin	B	-	-	-	E	-	Y	-

Kaynak: Investment Insurance International. "Political Risk Map of the World" London: Euromoney Publications PLC, 2000; Investment Insurance International. "Political Risk Map of the World" London: Euromoney Publications PLC, 2003'ten derlenmiştir.

³³⁶ Çalışır, a.g.e., ss.196-197.

Risk notları, A: “düşük”, B: “orta-düşük”, C: “orta”, D: “orta-yüksek” ve E “yüksek” olarak sıralanmıştır. Döviz transferi ve siyasi şiddet riskleri ülke için var ise “yüksek” (Y) veya “orta derece” (O) olarak notlanmıştır. Bazı ülkeler için risk altındaki endüstriler ayrıca belirtilmiştir. 2003 yılı haritasında yasal düzenleme riski ayrıca belirtilmiştir. Türkiye’nin risk notu “orta”dan “orta-düşük” seviyesine doğru gelişmiştir. Fakat, 2000’den itibaren yasal ortamda gösterilen çabalara rağmen ülke bu konuda hala riskli görünmektedir. Kimi rakip ülkelerde görülen sektörel riskler Türkiye’de bulunmamakla birlikte, çoğu rakip ülkede düşük seviyede kalan siyasi şiddet seviyesi görece olarak yüksektir. Bunda Güneydoğu Anadolu bölgesinde devam eden çatışmalar ve bu bölgeye komşu olan Irak’ta devam eden karışıklıklar etkili olmuştur. 185 ülke Mart ve Eylül 2002 itibarıyla ülke riskine göre sıralandığında Türkiye; Polonya, Meksika, Brezilya, Güney Kore, Çin, Hindistan ve Güney Afrika ile birlikte en düşük riskli 85 ülke içinde yer almış; Arjantin 107. ve 146., Endonezya ise 102. ve 96. olmuştur³³⁷. Bu iki ülke, 2003 yılı haritasında da E notuyla maksimum risk grubunda yer almaktadır.

Heritage Foundation, günümüz koşullarında evsahibi ülke hükümeti kaynaklı politik riskin en önemli göstergelerinden olan serbest piyasanın durumuna dair notlama yapmaktadır. Uzmanlarca mülkiyet haklarından kayıt dışı ekonomiye dek pek çok alanda değerlendirme yapılarak hazırlanan ekonomik özgürlük endeksinde Türkiye’nin “10 Büyük Gelişen Pazar” ve İsrail arasındaki görece durumu ve endeks değerlerinin ayrıntılı bir dökümü aşağıdaki Tablo 43 ve Tablo 44’ten izlenebilir.

---

³³⁷ Investment Insurance International. “Political Risk Map of the World” London: Euromoney Publications PLC, 2003.

Tablo 43: Heritage Foundation Ekonomik Özgürlük Endeksinde 10 Büyük Gelişen Pazar ve İsrail*

Ülke	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Arjantin	2.85	2.63	2.75	2.53	2.28	2.23	2.29	2.58	3.04	3.48
Brezilya	3.46	3.56	3.28	3.36	3.19	3.46	3.21	3.06	3.01	3.10
Çin	3.78	3.78	3.73	3.69	3.56	3.49	3.55	3.56	3.54	3.64
Hindistan	3.93	3.93	3.88	3.83	3.93	3.93	3.91	3.61	3.58	3.53
Endonezya	3.58	3.00	3.05	3.00	3.14	3.60	3.60	3.49	3.43	3.76
İsrail	2.90	2.81	2.64	2.65	2.68	2.70	2.60	2.55	2.40	2.36
Güney Kore	2.41	2.49	2.31	2.30	2.38	2.50	2.35	2.49	2.75	2.69
Meksika	3.10	3.31	3.35	3.41	3.25	3.09	3.05	2.96	2.81	2.90
Polonya	3.46	3.24	3.09	2.91	2.83	2.84	2.64	2.60	2.83	2.81
Güney Afrika	3.23	3.25	2.99	2.88	2.98	3.01	3.00	2.79	2.58	2.79
Türkiye	2.95	3.00	2.70	2.66	2.80	2.73	2.93	3.33	3.50	3.39

*Notlar 1.00-1.99 serbest, 2.00-2.99 çoğunlukla serbest, 3.00-3.99 çoğunlukla kapalı, 4.00-5.00 kapalı ekonomiyi göstermektedir.

Kaynak: Heritage Foundation ve The Wall Street Journal. 2004 Index of Economic Freedom. Erişim: <http://cf.heritage.org/index2004test/pastScores.cfm> (01/09/2004).

Karşılaştırılan ülkeler içinde Türkiye'nin ekonomik özgürlük endeks değerlerinin 1995-2001 döneminde Arjantin, İsrail, Güney Kore;1997-1999 arasında ayrıca Güney Afrika ve Polonya ile yakın olduğu gözlenmektedir. 1995 ile 2001 arasında genellikle 2,5-2,99 arasında; "çoğunlukla serbest" kategorisinde değerlendirilmiştir. 2002-2004 arasında ise 3,00-3,50 arasında notlanan ülke, "çoğunlukla kapalı" seviyesine düşmüştür. Aynı yıllarda bu kategoride yer alan ülkeler Brezilya, Çin, Hindistan ve Endonezya olmuş, diğer ülkeler "çoğunlukla serbest" katmanında yer almaya devam etmiştir. Türkiye için 1995-2004 yıllarında yapılan değerlendirmenin ayrıntılı dökümü ise, Tablo 44'te yer almaktadır.

Tablo 44: Heritage Foundation Ekonomik Özgürlük Endeksinde Türkiye'nin Durumu

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Sıra*	31	52	44	39	52	49	63	105	119	106
Genel not	2,95	3,00	2,70	2,66	2,80	2,73	2,93	3,33	3,50	3,39
Ticaret	2,0	2,0	1,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	3,0	3,0
Mali yük	4,5	5,0	3,5	3,1	4,0	3,3	4,3	4,3	4,5	5,9
Hükümet müdahalesi	2,0	2,0	2,5	1,5	2,0	2,0	2,0	2,5	3,0	2,5
Para politikası	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0
Yabancı yatırımlar	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	3,0	3,0	3,0
Bankacılık/Finans	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	3,0	3,0	3,0	3,0
Ücretler/Fiyatlar	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
Mülkiyet Hakları	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	3,0	3,0	3,0
Yasal düzenleme	2,0	2,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	4,0	4,0	4,0
Kayıt dışı ekonomi	5,0	5,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,5	3,5	3,5

*: Çalışma 164 ülkeyi kapsamaktadır. 2003'te Angola ve Irak gibi hükümetin işlemediği, politik kargaşa içinde olan ülkeler son sıraya alınarak notlanmamıştır.

Kaynak: Heritage Foundation ve The Wall Street Journal. 2004 Index of Economic Freedom. Erişim: <http://cf.heritage.org/index2004test/indexoffreedom.cfm> (01/09/2004)

Mali yük dışındaki kategorilerde “tamamen kapalı” notu yoktur. Bunun bir istisnası 1995 ve 1996 yıllarında “5,00” olarak notlanan kayıt dışı ekonominin serbestliğe engel olan durumudur. Dönem içinde en serbest görünen alanlar sırasıyla ticaret, yabancı yatırımlar, mülkiyet hakları, bankacılık/finans ile hükümet müdahalesidir. Bu kategorilerde bile “tamamen serbest” notuna ticarete 1997 yılı hariç, rastlanmamaktadır. Yasal düzenlemelerin de 2000’li yıllardan itibaren daha kısıtlayıcı olduğu belirtilmektedir. Türkiye, 150’den fazla ülke içinde özellikle 2000’den itibaren sıralamanın oldukça altına düşmüştür. Bu tablo genel olarak olumsuzdur. Fakat, 2000 ve 2001’de ağır birer ekonomik sarsıntı geçiren ülkenin notlarının aynı dönemde düşmeye başlaması, bulguların sadece DYSY’nın doğrudan etkilendiği kısıtlarla ilgili olmayıp, genel olarak devletin ekonomi içindeki rolüne ilişkin değişkenlere ağırlık verilerek elde edildiğini düşündürmektedir.

3.2.3.3. Yatırımcılara Göre Türkiye’de Yatırım Ortamı Sorunları

Türkiye’nin evsahibi ülke olarak sunduğu yatırım ortamında gözlemlenen sorunlar üzerine çeşitli anket çalışmaları yapılmıştır. Ülkedeki yabancı sermayeli işletme yöneticileri ve uluslar arası işletmelerin genel merkez yönetimince ifade edilen sorunların başında ekonomik ve politik istikrarsızlık gelmekte, sıkça ifade edilen problemlerin pek çoğu siyasi sistemle ilişkili görünmektedir. Bu tür sorunlar işletmelerin yeni yatırımları durdurmasına, yatırım türü ve stratejilerini değiştirmelerine yol açarak ülkenin sağlayabileceği yeni DYSY kaynaklarını azaltmaktadır.

Sorunların algılanması, elbette bunların fiili varlığını teyit etmek için yeterli bir gösterge değildir, fakat yöneticiler DYSY için karar verici olarak kendi algılarıyla kısıtlıdır. Bu durumda risk ve belirsizliklerin algılanışı ile varlığı evsahibi ülke açısından aynı olumsuz sonuçları doğuracaktır. Türkiye’de yerel işletmelerle ortak girişim biçiminde faaliyette bulunan uluslararası işletmelerin, tam sahiplik gibi farklı stratejiler yerine bu tercihte bulunmalarına yol açan faktörlerle ilgili 1995 tarihli bir araştırmada elde edilen bazı bulgular buna örnek verilebilir. 1995’e dek DYSY’nın

çoğu tam sahiplikten ziyade ortak girişim olarak başlatılmıştır³³⁸. Bu baskın pazara giriş stratejisini uygulayan işletmeler için motivasyon ögesi olarak yerel kimlik kazanma 2., tam sahipliğe göre yerel bir işletmeyle ortak girişimin hükümet tarafından daha iyi karşılanacağı beklentisi 4. ve yeni bir bölgede işletme kurmanın risklerini bölüşme isteği 5. sırada yer almıştır. Oysa 1984'ten itibaren Türkiye mevzuatında yabancı kökenli işletmelerin yerel ortak zorunluluğu ya da yerel ortağı olmadıkça ayrımcı muamele göreceği gibi bir hüküm bulunmamaktadır. İşletme yöneticilerinden bir tanesi, ayrımcılık olmadığını, fakat yine de olabileceği ihtimali düşünülerek yatırımın yerel ortaklıkla başlatıldığını ifade etmiştir.³³⁹

2001 tarihli FIAS raporunun hazırlanması sırasında Türkiye'de yabancı sermaye sahibi 57 işletme yöneticisi arasında yapılan anket sonucunda en önemli DYSY engeli olarak şunlar sıralanmıştır:³⁴⁰

- Ekonomik ve siyasi istikrarsızlık (%70 oranında yatırımcı tarafından önemli görülür; 1- 5 arasındaki önem seviyesi ölçeğinde 4,30 olarak derecelendirilmektedir),
- Hükümet prosedürleri (%65; 3,6),
- Zayıf adli sistem (%65; 3,5),
- Vergilerin yüksekliği (%60; 3,4),
- Enflasyon (oran belirtilmemiştir; istikrarsızlığın ardından gelen faktörler arasındadır),
- Yolsuzluk (%50; 2,7),
- Yetersiz altyapı (%48; 2,6),
- Kayıt dışı ekonomi (%42; 2,3).

Devletin düzenleme alanları içindeki sorunlar bazında da, devlet politikalarının şeffaflaşmaması, kayıt prosedürleri ve aşırı belge gereklilikleri, %93, %69 ve %64 oranlarında “önemli” olarak ifade edilmiştir.³⁴¹ YASED'in 2000'de üyeleri arasında yaptığı ankette de istikrarsızlık, bürokratik işlemlerin uzunluğu, adalet sistemindeki

³³⁸ Tatoğlu ve Glaister, a.g.e., s.134.

³³⁹ Mehmet Demirbağ, Hafız Mirza ve David. T. H. Weir. “The Dynamics of Manufacturing Joint Ventures in Turkey and the Role of Industrial Groups”. *Management International Review*, Vol.35 Special Issue 1995/1, ss.40-41.

³⁴⁰ FIAS, 2001, a.g.e., ss.28-29.

³⁴¹ FIAS, 2001, a.g.e., s.105.

aksaklıklar, kayıt dışı ekonomi kaynaklı rekabet ihlalleri, vergi sistemi aksaklıkları ve yozlaşma en önemli sorunlar olarak ifade edilmiş; bunun yanında enflasyon muhasebesinin uygulanmaması, fikri ve sınai mülkiyet haklarının yeterince korunmaması, özelleştirme konusunda yabancı aleyhtarı kamuoyu oluşması ve AB mevzuatı ile uyumda gecikmeler belirtilmiştir.³⁴²

1996'da İstanbul Sanayi Odası'nın girişimiyle Türkiye'de bulunan yabancı uyruklu yabancı sermayeli işletme yöneticilerinin ülkenin iş yaşamı ile ilgili görüşlerinin odak görüşme yöntemiyle derlendiği çalışmada, yüksek enflasyonun yanında politik ve ekonomik istikrarsızlık yüzünden oluşan belirsizlik, sık değişen yasalar, bürokrasinin etkinlik ve şeffaflık eksikliği önemli problemler olarak pek çok yönetici tarafından ifade edilmiştir³⁴³.

1999 tarihli, örnekleminin çoğunluğu %75'in üzerinde yabancı sermaye içeren işletme yöneticilerine uygulanan bir anket çalışmasında, belli başlı sorunların önem sırası belirlenmiştir. 1 - en önemli, 13 - en az önemli şeklindeki sıralamada politik riskle ilgili cevapların ortalama sıraları şu şekildedir.³⁴⁴

- Ekonomik ve siyasi istikrar (2,69),
- Belirsizlik ortamı (5,93),
- Yasaların sık değişmesi (6,46),
- Devlet yetkililerinin yabancı yatırımcılara verdikleri sözleri tutmamaları (6,55),
- Aşırı bürokrasi (7,12),
- Rekabet ve fikri mülkiyet haklarının korunmaması (7,12),
- Hükümetin ekonomiye aşırı müdahalesi (8,28),
- Uluslararası anlaşma yükümlülüklerine uyulmaması (9,24),
- Terör olayları (9,49).

³⁴² Arıman, adı geçen tebliğ, s.7.

³⁴³ Müjde Oktay. *Turkish Business Life via the Eyes of Foreign Businessmen*. İstanbul: İstanbul Sanayi Odası Yayınları No. 1996-3, 1996, ss.9-21.

³⁴⁴ S. Tuluğ Ok. *Main Problems that Foreign Investors in Turkey Encounter and Possible Solutions Recommended for These Problems from Their Viewpoint*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999, s.81.

Aynı çalışmada diğer önemli sorunların başında yolsuzluk ve imtiyaz sözleşmelerinde uluslararası tahkimin uygulanmaması gösterilmiştir. Çözüm önerileri içinde en başta politik istikrarın sağlanması gelmektedir (%70). Meclis çoğunluğuna dayanan güçlü ve uzun ömürlü hükümetlerin, ülkenin ekonomik yapısında da istikrar sağlayacağı düşünülmektedir. Katılımcıların %19'u bunun sağlanması için seçim sisteminin ve partiler yasasının mecliste çoğunluğu sağlayacak bir modele dönüştürülmesi gerektiğini söylemiştir. Hükümetin müdahale alanının daraltılması, ülke imajının yurt dışında geliştirilmesi, bürokrasinin etkinleştirilmesi ve iş dünyasının hükümet politikalarının belirlenmesinde söz sahibi yapılması diğer öneriler arasındadır.³⁴⁵

2001 yılında Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Türk - Japon İş Konseyi tarafından Türkiye'nin yeterli yabancı yatırım çekememesi şu nedenlerle açıklanmıştır:

1-Siyasi istikrarsızlık: 1990'larda hükümet değişim sıklığı, devletin üst düzey kadrolarına yansımış, ani politika değişiklikleri, ihale iptalleri yaşanmıştır.

2-Yabancı sermaye ve genel olarak özel teşebbüse bürokrasinin belli kesimlerinde duyulan kuşku.

3- Enflasyon: 1980'lerden itibaren kronik hale gelen yüksek enflasyon uzun vadeli planlamayı olumsuz etkilemiş ve enflasyon muhasebesinin uygulanmayışı nedeniyle kurumsal vergiler fiili olarak %50'lerin üstünde seyretmiştir.

4- Hukuki altyapının yetersizliği: Ani yasa değişiklikleri, yasaların farklı yorumlara tabi olması, devletin çeşitli organları arasındaki uyumsuzluklar, yaptırım eksiklikleri, yargı kararlarının gecikmesi ve fikri mülkiyet haklarının fiilen korunmaması en önemli sorunlar olarak görülmektedir.

5- Teşviklerin yetersizliği.

6- İşgücü verimsizliği: Maliyetleri eski doğu bloku ve Meksika gibi ülkelerden daha yüksek olan işgücü, verimlilik açısından da olumlu görülmemektedir. eğitime mülki gelirinden çok az pay ayıran ülkede nitelikli orta kademeli yönetici eksikliği vardır.

7- Ar-ge harcamalarının yetersizliği.

8- Olumsuz imaj, tanıtım eksikliği: Türkiye'nin Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü yatırım promosyonunda bütçe ve yetki açısından yetersiz görünmektedir.

---

³⁴⁵ Ok, a.g.e., ss.80, 94-96.

9-Altyapı yetersizliği: Türkiye, benzer rakip ülkelere göre yüksek elektrik fiyatları gibi olumsuzluklara sahiptir.

10-Yolsuzluk.

11-Kayıt dışı ekonomi: GSMH'nın %25 ila %50'sinin kayıt dışı faaliyetler ile üretildiği tahmin edilmektedir. Kayıt dışı ekonomi, pazar payını daraltmasından ötürü haksız rekabete yol açarak caydırıcı olmaktadır.

12-Rekabet koşulları: Kayıt dışı ekonomiye ek olarak mevcut üretim ve dağıtım ağlarından eşit koşullarda yararlanma, fikri mülkiyet haklarının korunması, tekelleşme açılarından henüz tam rekabet koşullarının oluşmadığı düşünülmektedir.

13-Pazar büyüklüğü: Nüfusu yüksek olmasına rağmen ülkede kişi başına düşen milli gelir Çin dışındaki rakiplerine göre çok düşük kalmaktadır.

14-Finans sektörü desteği: Aktif mali sistem büyüklüğü, özel ve kamu borçlanma yeteneğinde büyük bir boşluk olduğunu göstermekte; bankacılık ve finans sistemi iş dünyasının gereksinimlerini karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri bankacılık sisteminin kırılabilirliğini pekiştirmiştir; sistemin üretim sektörü ile ilişkisi, bu krizlerden sonra daha da kötüye gitmiştir.³⁴⁶

Dünya Bankası tarafından 2003 yılında yapılan Dünya İş Çevresi Anketi, Türkiye'de yatırımı olan 150 işletme yönetimini kapsamaktadır. Bu çalışmada evsahibi ülkeler çeşitli kısıtlar açısından önemli kabul edilen bazı kısıtların Türkiye için katılımcılar tarafından vurgulananları arasında aşağıdakiler bulunmaktadır:³⁴⁷

- Faaliyet ve büyümede genel kısıtlar: Enflasyon (%89), politika istikrarsızlıkları (%88), faiz oranları (%64), yolsuzluk (%63), rekabet karşıtı politikalar (%61).
- Düzenleme kısıtları: Yüksek vergi (%83), vergi yönetimi (%67), işletme kayıtları (%19).
- Yolsuzlukla ilgili kısıtlar: İşletmelerin %37'si işlerini yürütmek için ek ödemeler yapılmasının ülke için normal olduğunu belirtmiş, devlet memurlarına verilmesi istenen rüşvet çoğunlukla işletme gelirlerinin %1-2'si arasında ifade edilmiştir.

³⁴⁶ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Türk – Japon İş Konseyi. "Türkiye'nin Yabancı Sermaye Ortamının Değerlendirilmesi: Engeller – Öneriler". İstanbul: 2001. Erişim: www.deik.org.tr/bultenler/200252122041krapor-tr-kasim2001.pdf (28/08/2004). ss.9-14.

³⁴⁷ Geeta Batra, Daniel Kaufmann ve Andrew H.W. Stone. Investment Climate Around the World: Voices of the Firms from the World Business Environment Survey. Washington: The World Bank, 2003, ss.110-133.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DEKİ POLİTİK RİSKİN DEĞERLENDİRİLMESİ ÜZERİNE

PİLOT BİR ARAŞTIRMA

4.1. ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırma, Türkiye'nin evsahibi ülke olarak politik riskinin, ülkede faaliyette bulunan yabancı sermayeli işletmeler açısından yarattığı sorunları ortaya koymak üzere hazırlanmıştır. Çalışmada işletmelerin yabancı sermaye oranı, köken ülkesi, sektörü, üretimde emek - sermaye dengesi, ithalat ve ihracat oranları gibi faktörlerin yöneticiler tarafından algılanan çeşitli politik risk faktörlerine etkisini ortaya koymak amaçlanmıştır. Akademisyenler, işletmeciler, sivil toplum örgütleri ve hükümet yetkililerince gerek Türkiye özelinde, gerekse gelişmekte olan evsahibi ülkeler genelinde ifade edilen politik yatırım ortamı sorunları ve bunların doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile kurulan işletmelerin faaliyet ve kazançlarını ne şekilde etkilediği sorusuna yanıt verebilecek, bu anlamda Türkiye literatürüne katkıda bulunabilecek bir çalışma hedef alınmıştır. Politik riskin ekonometrik yöntemlerle analizi, uluslararası işletmelerin merkez yönetimlerine uygulanan anket çalışmaları yoluyla yapılan analizler ve Türkiye'de bulunan yabancı sermayeli şirketlerle gerçekleştirilen genel yatırım ortamı sorunları anketleri yaygındır; fakat politik riskin sonuçlarını fiilen yaşayan taraf olan Türkiye'de bulunan yabancı sermayeli şirket yöneticileri ile politik risk üzerine bir çalışmaya rastlanmamıştır.

4.2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma, bağımsız değişken olan yabancı sermayeli firmanın köken ülkesi, toplam sermayesi, çalışan sayısı, dış ticaret oranı, ve yöneticinin uyruğu gibi faktörlerle; bağımlı değişken olan Türkiye'nin algılanan politik risk ölçütleri arasındaki ilişkiyi değerlendiren tanımlayıcı bir çalışma olarak hazırlanmıştır.

Araştırmanın bulgularını sağlaması beklenen anket formu, İngilizce olarak 10/08/2004 tarihi itibarıyla Yabancı Sermaye Derneği (YASED) üyesi olan 237 adet

firmaya kendi kapak yazısı ve YASED tarafından hazırlanan bir üst yazı ile birlikte, e-posta yoluyla gönderilmiştir. Yanıt için 06/09/2004 tarihine dek süre tanınmıştır. Oldukça kısıtlı bir geri dönüş olması sebebiyle YASED tarafından verilen üye listesindeki firmalara ulaşılarak soru formları Türkçe ve İngilizce olarak bir kez daha tarafımızdan e-posta ile gönderilmiştir. Gelen yanıtların yetersiz olması üzerine 01/10/2004 tarihinde 10 günlük bir cevap süresi tanınarak YASED tarafından da tekrar e-posta ile gönderilen ve geçerli olarak doldurulmuş olan formların e-posta veya faks yoluyla geri dönüş oranı %8,43 olmuştur. Soru formu sonucunda elde edilen veriler bir sosyal bilgiler istatistik programı olan SPSS ile bilgisayar ortamında değerlendirilmiştir.

4.3. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Bu çalışmada, Dünya Bankası ve benzeri kurumlar ile daha önceki tez çalışmalarında bulunan yatırım ortamı sorunlarına ilişkin uygulanmış olan anketlerden, fikir edinmek üzere yararlanılmıştır. Literatür taraması sonucunda en sık rastlanan politik risk faktörleri, çeşitli bölümler halinde bir araya getirilerek soru formuna eklenmiştir. Firma ile ilgili gizli bilgilerin talep edilmemesine özen gösterilmiş, politik risk sonucu gerçekleşen kayıplar sorulurken rakamsal ifadelerden kaçınılmıştır.

Soru formu, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm firma ile ilgili genel bilgileri içermektedir. İkinci bölüm firmanın politik risk konusunda başvurduğu bilgi kaynaklarını, üçüncü bölüm ise Türkiye'nin evsahibi ülke olarak çeşitli politik risk faktörlerinin varlığı, derecesi ve firma üzerindeki etkileri hakkında yönetici görüşlerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Dördüncü bölümdeki sorular, anketi cevaplayan kişi hakkında konuyla ilgili temel bilgileri edinmeye yöneliktir.

Soru formunun birinci ve dördüncü bölümlerine ilişkin veriler "Araştırmanın Örnekleme", ikinci ve üçüncü bölümlerinden elde edilen sonuçlar "Araştırmanın Bulguları ve Değerlendirme" başlıkları altında incelenecektir. Varılan sonuçlar,

çalışmanın önceki bölümlerinden edinilen bilgilerle birlikte “Sonuç ve Öneriler” bölümünde yer almaktadır.

4.4. ARAŞTIRMANIN TEMEL KISITI

Araştırmanın temel kısıtı, soru formunun geri dönüş oranının %8 civarında kalmış olmasıdır. Anketin geri dönüş oranında artış sağlayabilmek için soru formlarının çeşitli ortamlarda ve birkaç kez gönderilmesine karşın, oranın yükseltilmesi mümkün olmamıştır. Bu sebeple, elde edilen verilerle ayrıntılı istatistiksel analizler yerine sadece yüzdesel değerlendirmeler gerçekleştirilebilmiştir.

4.5. ARAŞTIRMANIN ÖRNEKLEMİ

Örneklemi, Yabancı Sermaye Derneği (YASED)’in 10/08/2004 tarihinde üyesi bulunan yabancı sermayeli işletmeler oluşturmaktadır. Dernek üye sayısı Türkiye’de 2003 yılı sonunda faaliyette bulunan yabancı sermayeli şirketler sayısının %4’üne yakın bir oranı teşkil etmektedir. Türkiye’deki politik yatırım ortamının iyileştirilmesine katkıda bulunmak, derneğin misyonları arasındadır. Dernek, devlet bünyesinde Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu yoluyla temsil hakkına sahiptir. Dolayısıyla, Türkiye’nin politik riski ve etkileri hakkında bilgi ve deneyim sahibi olan bu örneklem grubu tercih edilmiştir.

Veriler, 10/08/2004 - 10/10/2004 tarihleri arasında toplanmıştır. Soru formlarının şirketlerde kaldığı süre 1 gün ile 2 ay arasında olmuştur. Bu süre zarfında 20 şirketten yanıt alınmıştır. Tamamı uygun biçimde doldurulan formlar, %8,43 yanıt oranı sağlamıştır. Aşağıdaki tabloda soru formu istatistikleri gösterilmektedir.

Tablo 45: Soru Formu İstatistikleri

Gönderilen soru formu sayısı	237
Geri dönen soru formu sayısı	20
Geçerli soru formu sayısı	20
Net geri dönüş oranı	%8,43

4.5.1. Araştırmaya Katılan Firmalarla İlgili Bilgiler

Soru formunu yanıtlayan firmalara ilişkin birinci bölümde istenilen bilgilerin ilki, faaliyete başlangıç tarihidir. Aşağıdaki tabloda katılımcı firmaların tarihsel dağılımı görülebilir.

Tablo 46: Araştırmaya Katılan Firmaların Faaliyetlerine Başlangıç Tarihine Göre Dağılımı

1960'tan önce	2	1980-1989	3
1960-1969	6	1990-1999	5
1970-1979	2	2000'den itibaren	1
Toplam		19	

Faaliyetlerine başlangıç yılını belirten 19 firmanın 10 tanesi, 1980 öncesinde kurulmuştur. Yanıt veren firmalar arasında 1960 öncesinden beri, yani 40 yıldan uzun süredir Türkiye'de faaliyette bulunanlar, az da olsa mevcuttur. En eski firma 1944 yılında, en yeni firma ise 2001 yılında faaliyete başlamıştır. Bu dağılım, politik riskin son üç yıl içinde firmaya etkisini belirlemeye yönelik sorulara verilen cevapların değerlendirilmesini olanaklı kılmaktadır. Araştırmaya katılan firmaların sektörel dağılımı ise, Tablo 47'de yer almaktadır.

Tablo 47: Araştırmaya Katılan Firmaların Sektörel Dağılımı

Sektör	Firma Sayısı	Sektör	Firma Sayısı
gıda	3	kağıt	1
otomotiv	2	bankacılık	1
ilaç	2	ticaret	1
kimya	1	savunma endüstrisi	1
elektronik	1	tarımsal ürünler	1
kimyasal-deterjan	1	bilişim tekn. hiz.	1
lastik	1	elektrik üretimi	1
telekomünikasyon	1	taşımacılık	1
Toplam		20	

Yöneticiler tarafından ifade edilen bu sektörler içinde imalat sektörü ağırlıkta olup, hizmetler sektörü tarafından takip edilmektedir. Bu açıdan araştırmaya katılan firmalar Türkiye'nin DYSY profilinden çok farklı görünmemektedir.

Tablo 48: Araştırmaya Katılan Firmaların DYSY Oranı

Yabancı Sermaye Payı	Firma sayısı	%
% 33 - %50	4	20
% 51 - %99	8	40
%100	8	40
Toplam	20	100

Araştırmaya katılan firmaların %80'inde yabancı sermaye payı %50'nin üzerindedir. Burada önemli görünen sonuç, katılımcı firmalarda %40 oranında görülen ve en çok tekrar eden verilerden biri olarak tam sahipliğin bulunmasıdır. Katılımcı firmaların bir tanesi %8 oranında devlet kurumu katılımına sahiptir.

Araştırmaya katılan firmalar içinde 4 tanesi A.B.D. kökenli, diğer bir 4'ü Almanya kökenlidir. 2 firma birden fazla köken ülkeye sahipken, Almanya ve Suudi Arabistan kökenli bir firmanın dışında tamamı OECD ülkelerinden gelen DYSY ile faaliyet göstermektedirler.

Toplam sermayenin, A.B.D. doları veya Türk lirası olarak belirtilmesi istenmiştir. Türk lirası olarak verilen cevaplar 23 Eylül 2004 tarihindeki cari kur (1 A.B.D. doları = 1.515.000 TL) üzerinden A.B.D. dolarına çevrilmiştir. Araştırmaya katılan firmaların toplam sermayeleri, 40 bin ile 571 milyon dolar olarak belirtilmiştir. Ortalama değer 102,5 milyon dolar olarak hesaplanmıştır. Firmaların çalışan sayısı ise aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 49: Araştırmaya Katılan Firmaların Çalışan Sayısı

Çalışan sayısı	Frekans	%	Kümülatif %
1-9	1	5,0	5,0
10-49	2	10,0	15,0
50-250	3	15,0	30,0
250+	14	70,0	100,0
Toplam	20	100,0	

KOSGEB tarafından kullanılan ölçeğe göre araştırmaya katılan firmalardan sadece 1 tanesi mikro ölçekte olup, araştırmaya katılanların %70'i 250'den fazla kişinin çalıştığı büyük ölçekli firmalardır. Emek - sermaye yoğunluğuna bakıldığında, yöneticilerin %25'i işletmesini emek yoğun nitelikte ifade ederken, %75'i çalışan sayısının fazla olmasına rağmen üretim tekniklerini "sermaye yoğun" şeklinde belirtmişlerdir.

Araştırmaya katılan firmaların 10 tanesi ana şirket, 3'ü bölgesel ana şirket, 5 tanesi şube, 1'i de diğer bir biçimde kurulmuş, 1 firma hakkında bilgi verilmemiştir.

Yerel - yabancı ortaklık şeklinde kurulan firmalarda yabancı ortağın kontrol seviyesi sorulduğunda, cevap veren 12 yöneticinin yarısı bunu "yüksek seviyede", dörtte biri "orta seviyede", %9'u "düşük" ve %16'sı "hiç" şeklinde yorumlamıştır.

4.5.2. Araştırmaya Katılan Yöneticilerle İlgili Bilgiler

Soru formunu cevaplayan kişilerle ilgili bilgilere bakılacak olunursa, katılımcıların firmadaki pozisyonları aşağıdaki gibidir.

Tablo 50: Araştırmaya Katılan Yöneticilerin Firmadaki Pozisyonu

Pozisyon	Sayı
Genel kurul üyesi	2
Genel müdür	7
Genel müdür yardımcısı	4
Finans direktörü	4
Stratejik planlama direktörü	1
Koordinatör	1
Toplam	19

Soruları cevaplayan 19 kişinin ortalama görev süresi 5,7 yıldır. Ortalama görev süresi, politik risk faktörlerinin son üç yıl içinde işletmeye etkilerine dair sorulara verilen cevapların değerlendirilmesine olanak vermektedir. Uyrıkluğa bakıldığında ise, cevap verenlerin %84'ü Türk vatandaşı, %16'sı ise yabancı sermayenin kaynaklandığı ülke dışında bir ülkenin vatandaşıdır. Köken ülke vatandaşlığı belirtilmemiştir.

4.6. ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE DEĞERLENDİRME

Geri dönen 20 adet formun örneklemini yeterince temsil edememesine karşın, sınırlı da olsa konuyla ilgili uygulamadaki durumu kısmen ortaya koyabilecek biçimde; aşağıdaki değerlendirmeler yapılmıştır. Bulgular, “politik çevre bilgi kaynakları”, “politik risk faktörleri” ve “politik riskten korunma yolları” adındaki üç başlık altında incelenecektir.

4.6.1. Politik Çevre Bilgi Kaynakları

Soru formunun ikinci bölümünde yer alan politik çevre ile ilgili bilgi kaynaklarından tüm firmalar düzenli olarak faydalanmaktadır. Belirtilen kaynaklara başvuru sıklığı aşağıdaki tabloda belirtilmektedir.

Tablo 51: Araştırmaya Katılan Firmalarca Başvurulan Politik Çevre Bilgi Kaynakları*

Bilgi Kaynağı	n=	hiç		nadiren		sık sık		her zaman	
		#	%	#	%	#	%	#	%
Yerel medya	20	0	0	1	5	8	40	11	55
Uluslararası medya	19	0	0	3	16	9	47	7	37
Siyaset uzmanları	19	2	26	8	42	6	32	0	0
Üniversite vb. araştırma kurumları	17	5	29	9	53	3	18	0	0
İş örgütleri	20	1	5	3	15	11	55	5	25
Rakipler	19	7	37	5	26	5	26	2	11
Siyasetçiler	20	9	45	8	40	3	15	0	0
Yöneticinin kişisel bilgi ve deneyimi	20	1	5	2	10	9	45	8	40
Devlet kurumları	20	3	15	10	50	4	20	3	15

*: Yüzdeler oranlar cevap sayılarına (n) göre hesaplanmıştır.

Cevap veren firmalara göre ortaya çıkan tabloda siyasi ortamın en sık yerel medya, uluslararası medya ve yöneticinin bilgi ve deneyimlerine başvurularak değerlendirildiği görülmektedir. En az tercih edilen siyasetçiler, üniversite ve benzeri araştırma kurumları ile rakiplere çoğunlukla hiç başvurulmaması veya nadiren başvurulması, bu konuda bahsi geçen kaynaklara güven duyulmadığı izlenimini vermektedir. Bir yönetici, “diğer” başlığı altında rating kuruluşlarına her zaman başvurulduğunu belirtmiştir.

4.6.2. Politik Risk Faktörleri

Araştırmada yer alan politik risk faktörleri, altı grupta toplanmıştır. Bunlara ilişkin bulgular aşağıda değerlendirilmektedir.

4.6.2.1. Politik Tutumlar

Bu kısımdaki sorular, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına Türkiye’de hükümet ve diğer toplumsal siyasi gruplar tarafından geliştirilen tutumlar hakkında firma yöneticisinin algılayışını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

İlk soru, firmanın ülkeye algılanan katkılarını değerlendirmeye yöneliktir. Politik risk literatüründe bu katkıların özellikle gelişmekte olan evsahibi ülke ekonomisi açısından önemli kabul edilen türde olması durumunda politik riskin azalacağı varsayılmaktadır. Aşağıdaki tabloda araştırmaya katılan yöneticilerin görüşlerine göre işletmelerinin ülkeye katkıları önem derecesine göre belirtilmektedir.

Tablo 52: Araştırmaya Katılan Yöneticilere Göre Firmadaki Yabancı Sermayenin Türkiye’ye Katkıları*

Katkı Türü	Az önemli		Çok önemli		En önemli	
	#	%	#	%	#	%
Teknoloji	4	20	12	60	9	45
Uluslararası pazarlama gücü	8	40	12	60	3	15
Sermaye kapasitesi/finansman gücü	8	40	12	60	3	15
Ölçek ekonomisi/verimlilik	13	65	7	35	1	5
Yönetim becerisi	9	45	11	55	1	5
Ar-Ge	13	65	7	35	1	5
İstihdam	9	45	11	55	3	15

*: Ölçek 1 - “en önemli” ile 8 - “en az önemli” arasındadır. “Az önemli” değerleri, söz konusu katkı türünü 5-8 arasında değerlendiren; “çok önemli” değerleri bunları 1-4 arasında değerlendiren; “en önemli” değerleri ise söz konusu katkı türünü 1. sıraya koyan katılımcıları ifade etmektedir.

Teknoloji, firmaların %45’i tarafından en önemli katkı olarak belirtilmiştir. Ardından, uluslararası pazarlama ve finansman gücü, katılımcıların %15’erlik iki

kısmı tarafından en önemli olarak belirtmiştir. Az önemli olarak belirtilen katkı türleri ise en yüksek oranlarla (%65) ölçek ekonomisi/verimlilik ve Ar-Ge olmuştur.

İkinci soru, belirtilen katkıların ülkede algılanışına yöneliktir. 20 yöneticinin 11'i (%55) hükümetin bu katkıları yeterince algılamadığını; ayrıca 15'i de (%75) katkıların toplum tarafından da yeterince algılanmadığını ifade etmiştir.

Aşağıdaki tabloda çeşitli siyasi grupların Genel olarak veya mikro bazda DYSY karşıtlığı hakkında yöneticilerin yorumları yer almaktadır.

Tablo 53: Araştırmaya Katılan Yöneticilere Göre Çeşitli Siyasi Grupların DYSY Karşıtı Tutumları*

	Genel olarak karşıt		Sektörde karşıt		Köken ülkeye karşıt		İşletmeye karşıt		Politika belirleme gücü var	
	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%
Hükümet	0	0	3	15	0	0	0	0	17	85
Sol gruplar	10	50	2	10	2	10	1	5	3	15
Diğer ideolojik gruplar (dini, etnik vb.)	5	25	1	5	1	5	0	0	4	20
Sendika, dernek veya odalar	5	25	3	15	2	10	1	5	14	70
Bürokrasi	5	25	5	25	1	5	1	5	13	65
Medya	1	5	1	5	1	5	0	0	15	75
Ordu	1	5	2	10	1	5	0	0	8	40
Siyasi partiler	0	0	0	0	0	0	0	0	13	65
Teröristler	11	55	1	5	1	5	0	0	3	15
Uluslararası örgütler									10	50

*: Tablo "evet" olarak cevap veren firmaların sayısını ve cevap veren 20 firma içindeki oranlarını içermektedir.

Görüldüğü gibi, hükümet ve hükümette yer alabilecek siyasi partilerin genel olarak veya köken ülke ya da işletme itibarıyla DYSY karşıtı tutumda olduğuna inanılmamaktadır. Katılımcıların çoğunlukla (%55) DYSY karşıtı olduğunu düşündükleri tek grup teröristler olmuştur. Fakat bu grup bile çoğunluk tarafından sektörel bazda, köken ülkeye veya işletmeye yönelik olumsuz bir tutum içinde görülmemektedir. DYSY'na çeşitli şekillerde karşıt olarak görülen diğer gruplar sırasıyla sol gruplar, sendika, dernek veya odalar ile bürokrasi olmuştur.

Karşıtlık, tek başına tehdit algısı için yeterli değildir. Bu sebeple katılımcılara bu grupların yabancı sermaye politikasının belirlenmesinde etkili olup olmadığı da sorulmuştur. Buna göre, en sık karşıt olarak gösterilen teröristler ile sol grupların politikaların belirlenmesine güç sahibi olduğunu düşünen kesim katılımcıların %15'i ile sınırlıdır. Politika belirlemede gücü olduğu en yüksek oranda katılımcı tarafından kabul edilen hükümet ve siyasi partilerde zaten çoğunlukla karşıt bir tutum görülmemektedir. Burada ilginç olan bir nokta, yasa koyucu konumunda meclise giren siyasi partilerin ve ülkenin siyasi sitemine göre yasama gücünü milletvekili sayısı ile garantilemiş sayılabilecek olan hükümetin %100 değil, %65 ve %85 oranlarında katılımcı tarafından güç sahibi kabul edilmesidir. %50 ve üstündeki oranlarda yönetici tarafından medya ve sendika, dernek veya odalar ile uluslararası örgütler yabancı sermaye politikasının belirlenmesinde etkili olarak görülmektedir. Bu kesimler de çoğunluk tarafından "DYSY karşıtı" şeklinde nitelenmemiştir. Sonuç olarak ülkedeki siyasi ortamın, politik riske kaynaklık edebilecek temel siyasi aktörler yönünden olumlu olduğu düşünülmektedir.

Siyasi tutumların kaynaklık edebileceği politik risk türlerinden birisi, boykotlardır. Yöneticilere firmalarındaki yabancı sermaye sebebiyle boykota maruz kalıp kalmadıkları sorulduğunda, 20 firmadan 4 tanesinde bu sorunla karşılaşıldığı belirtilmiştir. Bu firmaların yarısı boykottan düşük, diğer yarısı orta ölçüde olumsuz olarak etkilenmiştir.

4.6.2.2. Siyasi Şiddet

Hükümet ya da ülke içi siyasi gruplardan kaynaklanan siyasi şiddet, son yılların en önemli politik risk unsurlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Soru formunun B bölümünde siyasi şiddet başlığı altında terörizm ve genel grevlerin (Literatürde şiddetle bir arada görülme olasılığının yüksek oluşu belirtilmektedir.) işletme faaliyetlerine etkileri sorulmuştur. Tablo 54'te katılımcıların belirttiği etki dereceleri gösterilmektedir.

Tablo 54: Terörizm ve Genel Grevlerin Araştırmaya Katılan Firmalara Son 3 Yıl İçindeki Etkileri

Etki alanı	Terörizm					
	Etkisiz		Dolaylı		Doğrudan	
	#	%	#	%	#	%
Varlıklar	18	90	1	5	1	5
Kazançlar	13	65	6	30	1	5
Faaliyetleri yürütme biçimi	12	60	6	30	2	10
Uzun vadeli planlama	10	50	7	35	3	15
	Genel grevler					
Varlıklar	19	95	1	5	0	0
Kazançlar	17	85	2	10	1	5
Faaliyetleri yürütme biçimi	16	80	4	20	0	0
Uzun vadeli planlama	17	85	0	0	3	15

Terörizmin etkisinin genel grevlerden daha fazla olduğu görülmektedir. Varlıklar üzerinde iki faktör de katılımcıların büyük çoğunluğu tarafından etkisiz olarak belirtilmiştir. Terörizmden etkilenen firmaların çoğunluğu, kazançlar, faaliyetleri yürütme biçimi ve uzun vadeli planlamada dolaylı olarak etkilenmekte, en çok uzun vadeli planlamanın olumsuz etkilendiği görülmektedir. Genel grevlerden etkilenen firmalar, bu etkileri daha çok kazançlar ve faaliyetleri yürütme biçimi üzerinde ve dolaylı olarak hissetmektedirler. Etkilerin olmadığını ya da dolaylı olarak yaşandığını gösteren bu tablo, terör olaylarının son 20 yıldır genellikle yabancı sermayeli şirketlerin faaliyet yerinden oldukça uzak bir bölgede gerçekleştiği, 10 yılı aşkın süredir genel grevlerin şiddet olaylarına dönüşmeden çözümlendiği Türkiye için beklenen bir durumu ifade etmektedir.

4.6.2.3. Siyasi Sistem ve İstikrar

Siyasi sistemin liberal ve demokratik bir yapıya sahip olması, gerek uluslararası ticaret, gerekse doğrudan yabancı sermaye yatırımları için uzun vadede güvenli bir ortama işaret etmektedir. Sistemin anti-demokratik özellikleri yoğun oranda içermesi politik riski artıracaktır. Benzer şekilde gerek mevcut sistemin, gerekse hükümetlerin istikrarı pek çok politik risk olayını baştan engelleyecektir. Literatürde belirtildiği

gibi istikrarsızlık; politik riskin bir kavram olarak ortaya çıkışından beri üzerinde durulan temel bir politik risk göstergesidir. Aşağıdaki tabloda, katılımcıların siyasi sistem ve hükümet istikrarına dair bazı fikirlere yaklaşımları gösterilmektedir.

Tablo 55: Araştırmaya Katılan Yöneticilerin Türkiye’deki Siyasi Sistem ve Hükümet İstikrarı Hakkındaki Görüşleri*

	Katılmıyorum		Kısmen katılıyorum		Katılıyorum	
	#	%	#	%	#	%
a. Türkiye demokratik bir ülkedir.	0	0	9	45	11	55
b. Türkiye’de serbest piyasa ekonomisi geçerlidir.	0	0	11	55	9	45
c. Siyasi partiler arasında büyük ideolojik farklar yoktur.	5	25	12	60	3	15
d. Yasaların hazırlanmasında ilgili grupların görüşleri dikkate alınmaktadır.	5	25	11	55	4	20
e. Siyasi kurumlara yasa dışı müdahale vardır.	4	21	9	47	6	32
f. Hükümetler çok sık değişmektedir.	3	15	9	45	8	40
g. Hükümetler uzun vadeli siyaset yürütememektedir.	2	10	4	20	14	70
h. Yönetimdeki hükümetler tutarsız politikalar izlemektedir.	3	16	12	63	4	21
i. Bugünkü hükümet politikalarının sonucu belirsizdir.	9	45	8	40	3	15

*: Yüzdeler değerler cevaplayan sayısına göre hesaplanmıştır.

Yöneticilerin tamamı, Türkiye’yi tamamen olmasa da, demokratik ve serbest piyasa ekonomisinin geçerli olduğu bir ülke (a. ve b.) olarak görmektedir. Demokrasinin varlığını ispatlayan siyasi katılım serbestliği (c. ve d.) hakkındaki olumlu görüşe katılmayan yöneticilerin oranı %25’e yükselmiştir. Siyasi kurumlara yasa dışı müdahalenin var olduğu görüşüne (e.) ise, katılımcıların %80’e yakını kısmen dahi olsa katılmaktadır. Bu sonuç, ilk bakışta rejim değişikliğinin olası görüldüğü fikrini uyandırmakla birlikte; katılımcıların çoğunun ordu ve ideolojik gruplar gibi aktörlerin yabancı sermaye politikalarında belirleyici olmadığını belirtmeleri hesaba katılarak; DYSY ortamını olumsuz olarak etkileyecek radikal bir rejim değişikliği beklentisinin bulunmadığı söylenebilir. Bu cevap oranları, ülkenin genel olarak demokratik ve liberal bir görünüm sergilemesine rağmen siyasi sistemde aksaklıklar görüldüğüne işaret etmektedir.

Yöneticilerin yorumlarına göre, ülkede hükümetlerin yönetimde kalış süresine bağlı olan siyasi istikrarın varlığından (f., g. ve h.) söz etmek zordur. Hükümetlerin çok sık değişmediğini düşünen katılımcı oranı sadece %15'tir. Var olan hükümetlerin politikalarındaki istikrarsızlık hakkında ise, uzun vadeli siyaset yürütülemediği fikrine %70 oranında tamamen katılım, var olan hükümetlerin tutarsız politikalar yürüttüğü fikrine ise %84 oranında tamamen ve kısmen katılım vardır. Bugünkü tek parti iktidarının politikalarının sonucunun belirsiz olduğu fikrine (i.) ise yöneticilerin %45'i katılmamaktadır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin hükümet istikrarı açısından son seçimlerle olumlu bir döneme girdiği fikrinin yaygınlık kazanmış olduğu söylenebilir.

Siyasi istikrarsızlığın firma üzerindeki etkileri; 2002 yılında yapılan genel seçimlerin öncesindeki 3 partili koalisyon dönemini ve 2001 yılında yaşanan ekonomik krizi de kapsayan "son üç yıl içinde" ve son hükümet dönemi olan "günümüzde" şeklinde sorulmuştur. Burada var olabilecek olumlu değişimin, istikrar hakkındaki tutum sorularında çıkan sonuçla bağlantılı olması beklenmiştir. Aşağıdaki tabloda bahsi geçen veriler gösterilmektedir.

Tablo 56: Siyasi İstikrarsızlığın Araştırmaya Katılan Firmalara Etkileri

Etki alanı	Son 3 yıl içinde						Günümüzde					
	Etkisiz		Dolaylı		Doğrudan		Etkisiz		Dolaylı		Doğrudan	
	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%
Varlıklar	7	35	6	30	7	35	13	65	4	20	3	15
Kazançlar	3	15	5	25	12	60	9	45	6	30	5	25
Faaliyetleri yürütme biçimi	6	30	4	20	10	50	9	45	7	35	4	20
Uzun vadeli planlama	3	15	1	5	16	80	6	30	4	20	10	50

Her tür etki alanında; günümüzdeki durum son üç yıl içindeki istikrarsızlığa göre daha az etkili görülmektedir. "Etkisiz" cevabını veren yönetici sayısı günümüz koşulları için 2 ila 3 kat artmış, "doğrudan etkili" şeklindeki cevaplar ise yaklaşık yarı yarıya azalmıştır. Bu durum önceki soruya verilen yanıtlardan oluşan beklentiyi doğrulamaktadır. İstikrarsızlığın etkisi geçmişte de, bugün de, doğrudan biçimde en çok uzun vadeli planlamada, ardından kazançlar ve faaliyetleri yürütme biçimi

üzerinde görülmektedir. Son üç yıl içinde dolaylı veya doğrudan varlıkları etkilenen işletme oranı %75, kazançları etkilenenler %85, faaliyetleri yürütme biçimi etkilenenler %70 ve uzun vadeli planlamada olumsuz etki görenler %85 olmuştur. Günümüz koşulları için bu oranlar sırasıyla %35, %55, %55 ve %70'tir.

Siyasi istikrarsızlık tek başına politik riske sebep olmamaktadır. Akademisyenler ve gerek yabancı kökenli, gerekse yerel olan özel şirketlerle ilgili olarak devlet kurumları, odalar ve derneklerin temsilcileri tarafından sıkça dile getirilen bir olgu, siyasi istikrarsızlığın ekonomik istikrarsızlıkla yakından ilişkili olduğudur. Uzun süre yönetimde kalamayan hükümetler ekonomi programlarını başarıyla yürütememekte, bu da ekonomideki iniş-çıkışları daha keskin hatlara bürümektedir. Siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın bağlantılı olarak görüleceği beklentisi, "Siyasi istikrarsızlık ekonomik belirsizliğe yol açar." görüşüne katılan yönetici oranının %100 oluşu ile desteklenmiştir.

4.6.2.4. Hükümet Müdahalesi

Bu başlık altında evsahibi ülke hükümetinin literatürde görülen; doğrudan yabancı sermaye ile faaliyet gösteren işletmelere gerek yerel özel firmalarla aynı, gerekse ayrımcı biçimde kısıtlayıcı önlemlerinin bulunup bulunmadığı araştırılmaktadır. Politik risk literatüründe sıkça yer alan bedelsiz kamulaştırma uygulaması; 1970'lerden itibaren örneği olmadığı için ve hükümetlerin 1980'lerden itibaren ekonomide devletin ağırlığını azaltıcı önlemleri hedef aldığı Türkiye koşullarında geçersiz bir risk olarak düşünüldüğünden araştırma kapsamına alınmamıştır. Bunun yerine, sorular içinde "tırmanan kamulaştırma" olarak nitelenen kısıtlayıcı hükümet uygulamaları yer almaktadır.

Hükümetin politik risk yaratabileceği durumlardan biri, piyasada yabancı sermayeli firmanın hareketlerini belirleyecek, en azından etkileyecek devlet kuruluşlarının bulunmasıdır. Bu konuda firmalara, temel alıcı, satıcı veya rakip olmasından dolayı herhangi bir kamu işletmesine bağlı olarak hareket etmek durumunda kalınıp kalınmadığı sorulmuştur. Katılımcıların %60'ını oluşturan 12

firma böyle bir kısıtla karşılaşmaktadır. Bu durum 5 firma için maliyet açısından, 5 firma için fiyat açısından, 3 firma için kalite açısından dezavantaj yaratmaktadır. Diğer dezavantajlar ise 3 firma için geri ödeme aksaklıkları, çıktı miktarı kısıtlaması ve üretim miktarına etki olarak ifade edilmiştir. 3 firma yöneticisine göre ise bu bağlılık durumu herhangi bir olumsuzluk yaratmamaktadır.

İşletmenin çeşitli fonksiyon ve kararlarına hükümetin müdahale derecesi sorulduğunda, aşağıdaki tablo ortaya çıkmıştır.

Tablo 57: Araştırmaya Katılan Firmaların Çeşitli Kararlarına Hükümet Müdahalesi

Karar konusu	Müdahale derecesi							
	Hiç		Düşük		Orta		Yüksek	
	#	%	#	%	#	%	#	%
a.İstihdam	10	50	4	20	5	25	1	5
b.Ücretler	10	50	5	25	4	20	1	5
c.Üretim	8	40	3	15	4	20	5	25
d.Pazarlama	12	60	4	20	1	5	3	15
e.Fiyatlandırma	9	45	2	10	4	20	5	25
f.İhracat	11	55	2	10	2	10	5	25
g.İthalat	8	40	5	25	2	10	5	25
h.Finansman	7	35	4	20	6	30	3	15
i.Yurt dışına döviz transferi	11	55	5	25	3	15	1	5
j.Yatırım	7	35	3	15	4	20	6	30

Yöneticilerin yarısı veya yarıdan fazlası istihdam, ücretler, üretim, fiyatlandırma, ithalat, finansman ve yatırım konularında devlet müdahalesinin var olduğunu belirtmiştir. Müdahale derecesi; üretim, fiyatlandırma, yatırım, ihracat ve ithalat konularında katılımcıların en az dördte biri tarafından yüksek olarak görülmektedir. Bu konularda “orta” ve “yüksek” nitelermeleri bir araya getirildiğinde ise, %35-%50 arasında değerlere ulaşılmaktadır.

Hükümet kısıtlarını yabancı sermaye yatırımları için politik riske dönüştüren önemli bir faktör yerel işletmelere göre ayrımcılıktır. Kısıtlayıcı önlemler konusunda yerel işletmelere göre dezavantaj yaşandığını düşünen yönetici sayısı sadece 1'dir. Bu durum, eşit muamele ilkesinin en azından olumsuz uygulamalarda geçerli olduğuna işaret etmektedir. Ayrımcılık yapıldığını düşünen yönetici, bunun sırasıyla pazarlama ve fiyatlandırma konularında olduğunu belirtmiştir.

4.6.2.5. Mevzuat Uygulamaları

Türkiye'de DYSY hakkında hazırlanmış olan kanunların olumlu ve teşvik edici olduğu ilgili kesimlerce kabul edilmektedir. Fikri mülkiyet hakları ve uluslararası tahkim gibi konularda da 2000'li yıllara doğru uluslararası standartlarda yasal önlemler alınmıştır. Ülkenin işletmecilik ortamı hakkında, diğer pek çok konuda olduğu gibi genel olarak söylenen, sorunların yasalarda değil, uygulamada olduğudur. Bu kısımda yer alan sorular, var olan olumlu mevzuatın uygulama seviyesinde işleyip işlemediğini, mevcut yargı sisteminin ihtiyaçları karşılamaya yeterli olup olmadığını; kısacası politik riske yol açabilecek ortam sorunlarının varlığını araştırmaya yöneliktir. Kanunların uygulanmasına ilişkin olası sorunların sıralandığı ilk soruya verilen cevaplar aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 58: Araştırmaya Katılan Yöneticilerin Kanunların Uygulanmasındaki Sorunlar Hakkındaki Görüşleri*

Sorunlar	"Evet" cevabı	
	#	%
a-Türkiye'de yargı tarafsızdır	11	57
b-Türkiye'de kanunlar harfiyen uygulanmaktadır.	3	15
c-Firmamız kanunların doğru uygulanmaması sebebiyle kayba uğramıştır.	10	56
d-Firmamızın kamu kuruluşları ile sözleşmesi ihlal edilmiştir.	3	15
e-Firmamız uluslararası tahkime başvurmuştur.	0	0
f- Uluslararası tahkimin uygulanmasında sorun yaşanmıştır.	0	0
g-Devlet kurumlarında çalışanlara yasal gerekler dışında ödeme yapmak zorunda kalınmıştır.	3	16

*:Yüzdeler, "evet" cevabı verenlerin cevap verenlere oranını ifade etmektedir.

Katılımcıların yarısından fazlası yargı tarafsızlığına (a.) güvenmekte ise de, %85'i kanunların harfiyen uygulanmadığına (b.) inanmaktadır. Firmaların yarısı, mevzuat uygulamasındaki yanlışlıklar (c.) sebebiyle kayba uğramıştır. Kamu kuruluşlarıyla sözleşmesi ihlal edilen firmalar (d.) bulunmaktadır; fakat uluslararası tahkime başvurulduğu (e.) belirtilmemiştir. Rüşvet taleplerini karşılamak zorunda kaldığını (f.) bildiren yönetici sayısı 3'tür. Bu 3 yöneticiden 2'si kamu hizmetlerinden faydalanmak için bazen, 2'si gerekli izinleri temin etmede nadiren, 1'i gümrük işlemleri için sık sık, 1'i mahkemelerde nadiren de olsa yasa gereklerinin dışında ödeme yapmak gerektiğini belirtmiştir.

Kayıt dışı ekonomi ve başka faktörlerle birlikte yol açtığı haksız rekabet hükümetin yasal önlem almayışından çok uygulama yetersizliği sonucunda yol açtığı sorunlardır. Bu bağlamda kayıt dışı ekonomi ve haksız rekabetin yüksek seviyede olması politik risk varlığını teyit edecektir. Aşağıdaki tabloda bu iki faktörün katılımcılar tarafından algılanan seviyesi görülebilir.

Tablo 59: Araştırmaya Katılan Yöneticiler Tarafından Algılanan Kayıt Dışı Ekonomi ve Haksız Rekabet Seviyesi

	Kayıt dışı ekonomi		Haksız rekabet	
	frekans	%	frekans	%
Hiç	0	0	0	0
Düşük	1	5	1	5
Orta	2	10	5	25
Yüksek	11	55	9	45
Çok yüksek	6	30	5	25

Araştırma katılan yöneticilerin hepsi kayıt dışı ekonomi ve haksız rekabetin olduğunu düşünmektedir. Sadece %5'i bunların düşük seviyede olduğuna inanmaktadır. Katılımcıların %80'i kayıt dışı ekonomi seviyesini yüksek veya çok yüksek, %70'i haksız rekabeti yüksek veya çok yüksek seviyede görmektedir.

Haksız rekabete sebep olabilecek rakip yerel firma uygulamaları sıralandığında, bu davranışlardan etkilenen firmaların etkilenme dereceleri aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 60: Araştırmaya Katılan Firmaların Yerel Firmalarla Haksız Rekabetten Etkilenme Dereceleri*

	Cevap #	Hiç		Çok az		Orta derecede		Fazla	
		#	%	#	%	#	%	#	%
a.Vergiden kaçma	17	5	29	1	6	6	35	5	29
b.Fiyat kırma	20	4	20	5	25	3	15	8	40
c.Kayıtsız işçi çalıştırma	18	4	22	6	33	5	28	3	17
d.Patent ve fikri mülkiyetlerinizi ihlal	17	4	24	8	47	2	12	3	18
e.Kredi, müşteri veya altyapı hizmetlerine ayrıcalıklı biçimde ulaşma	18	7	39	7	39	2	11	2	11
f.Teşviklerden ayrıcalıklı biçimde faydalanma	19	11	58	2	11	3	16	3	16

*: Tablodaki yüzdelik değerler, cevap veren firma sayısına göre hesaplanan oranlardır.

Firmaların büyük bir çoğunluğu rakiplerinin rekabet ihlallerinde bulunduğunu belirtmiştir. Vergi kaçırma, fiyat kırma, kayıtsız işçi çalıştırma ve fikri mülkiyet haklarını ihlaller, %70'in üzerinde katılımcı firmanın etkilendiği uygulamalardır. %50'nin üstünde oranlarla vergi kaçırma ve fiyat kırma, işletmelerin orta derecede veya fazla etkilendiği davranışlardır. Hükümet organları yasalar gereği, bahsi geçen konularda (a.,b.,c. ve d.) koruma veya denetleme tedbirleri almakla yükümlüdür. Buna göre, serbest rekabet ortamının oluşturulmasında hükümetlerin yetersiz kaldığı düşünülebilir. Devlet kurumlarının verdiği hizmet ve teşviklerde ayrımcılık (e. ve f.) yapılmaması da yasayla düzenlenmiş; en azından eşit muamele ilkesi 10 yılı aşkın süredir DYSY ile ilgili kanunlarda yer almıştır. Bu iki konuda da, firmaların yarıya yakını olumsuz etki altındadır. Bu sonuçlar, hükümetlerin yasada olmasa da uygulamada yerel işletmeler lehine ayrımcılık uyguladığı hakkında bir kanı olduğunu göstermektedir.

Bürokrasinin kalitesindeki ve devlet çalışanlarının iş ilkelerine bağlılığındaki eksiklikler, günümüzde pek çok gelişmekte olan evsahibi ülke gibi Türkiye’de de şikayet konusudur. Bu konuda, araştırmaya katılan yöneticilerden Türkiye’nin yolsuzluk seviyesini değerlendirmeleri ve bürokratik işlemlerde yaşanan sorunları belirtmeleri istenmiştir. Yöneticilerin belirttiği yolsuzluk seviyesine ilişkin dağılım, aşağıdaki tabloda bulunmaktadır.

Tablo 61: Türkiye’nin Araştırmaya Katılan Yöneticiler Tarafından Algılanan Yolsuzluk Seviyesi*

	Yolsuzluk seviyesi	
	frekans	%
Hiç	0	0
Düşük	0	0
Orta	11	58
Yüksek	5	26
Çok yüksek	3	16

*:Yüzdeler değerler cevaplayan sayısına (19) göre hesaplanmıştır.

Katılımcıların tamamı yolsuzluk seviyesini orta ve üstünde görmekte olup, %45’i yüksek veya çok yüksek olarak nitelendirmiştir. Yasa dışı ödeme talepleriyle karşılaşıldığını sadece 3 yönetici belirtmişken, burada görülen cevap oranları dikkat çekmektedir. Bürokratik işlemlerde görülen sorunlar hakkındaki görüşler ise aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 62: Araştırmaya Katılan Yöneticilere Göre Bürokratik İşlemlerde Yaşanan Sorunlar

	“Evet”	
	frekans	%
Çok uzun sürüyor	19	95
Çok karmaşık	15	75
Memurlar tarafından özellikle geciktirilebiliyor	13	65
Projelerimizin etkinliğini ortadan kaldıracak seviyede engelleyici.	9	45
Diğer	2	10

Görüldüğü üzere, katılımcıların tamamına yakını bürokratik işlemlerin çok uzun sürdüğü fikrine katılmakta, %75'i çok karmaşık bulmaktadır. %65'i memurlar tarafından özellikle geciktirildiğini düşünmektedir. Katılımcıların yarıya yakını ise bürokrasiyi proje etkinliğini ortadan kaldıracak denli engelleyici bulmaktadır. Diğer bir sorun olarak gereksiz kontroller yoluyla işletmeye para ve zaman kaybı yaratıldığı ifade edilmiştir. Bu tablo, çeşitli kaynaklarda bürokrasiyle ilgili ifade edilen sorunlar konusunda, firma yöneticilerinin çoğunlukla hemfikir olduğunu göstermektedir.

Mevcut yasal düzenlemelerin uygulanması konusunda yaşanan sorunların genel olarak işletme kazanç ve faaliyetleri üzerindeki etkileri sorulduğunda alınan yanıtlar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 63: Mevzuat Uygulama Sorunlarının Araştırmaya Katılan Firmalara Etkileri

Etki alanı	Son 3 yıl içinde						Günümüzde					
	Etkisiz		Dolaylı		Doğrudan		Etkisiz		Dolaylı		Doğrudan	
	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%
Varlıklar	8	40	7	35	5	25	8	40	7	35	5	25
Kazançlar	5	25	10	50	5	25	8	40	8	40	4	20
Faaliyetleri yürütme biçimi	8	40	9	45	3	15	10	50	7	35	3	15
Uzun vadeli planlama	5	25	4	20	11	55	6	30	4	20	10	50

Varlıklar üzerindeki olumsuz etkilerin çoğu, yüksek oranda katılımcı tarafından dolaylı olarak nitelenmekte, yakın geçmişle bugün arasında belirgin bir farklılık belirtilmemektedir. Mevzuat uygulama sorunlarının işletmeyi etkilemediğini düşünen yönetici sayısı hiçbir durumda cevaplayanların yarısından fazla değildir. Katılımcıların çoğu mevzuat uygulama sorunlarının gerek yakın geçmişte, gerekse günümüzde; uzun vadeli planlama üzerinde doğrudan etkili olduğunu belirtmiştir. Diğer etki alanlarında ise “dolaylı etkili” cevabını veren katılımcı sayısı, “doğrudan etkili” yanıtı verenlerden fazla olmuştur. Geçtiğimiz 3 yıl ile günümüz koşulları arasında varlıklar konusu hariç, kısmi bir iyileşme algılanmaktadır.

4.6.2.6. Dış Siyaset

Araştırmanın bu kısmında Türkiye'nin evsahibi ülke olarak DYSY'na olumlu veya olumsuz etki edebilecek olan dış siyaset konuları yer almaktadır. Türkiye jeopolitik konumu itibariyle oldukça sorunlu bölgelerin ortasında bulunmaktadır. Özellikle 10 yılı aşkın süre Irak'a uygulanan ambargonun, bu bölge ile taşımacılık veya ithalat - ihracat faaliyetinde bulunmak isteyen yabancı sermayeli şirketleri olumsuz etkileyebileceği düşünülmüştür. Türkiye'nin yakın çevresinde yer alan savaşların da işletmeleri dolaylı olarak etkilemesi beklenmektedir. Savaş ve ambargoların kazançlar ve uzun vadeli planlama üzerindeki etkilerine ilişkin cevaplar aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Türkiye'nin fiili savaş içinde olmadığı hesaba katılarak, varlıklar ve faaliyetleri yürütme biçimi üzerinde olabilecek etkiler sorulmamıştır.

Tablo 64: Savaş ve Ambargoların Araştırmaya Katılan Firmalara Etkileri

Etki alanı	Savaşlar						Ambargolar					
	Etkisiz		Dolaylı		Doğrudan		Etkisiz		Dolaylı		Doğrudan	
	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%
Kazançlar	3	15	7	35	10	50	10	50	5	25	5	25
Uzun vadeli planlama	2	10	7	35	11	55	10	50	3	15	7	35

Savaşların kazançlar veya uzun vadeli planlamada etkisiz olduğunu belirten katılımcılar azınlıkta iken, firmaların yarısı ambargolardan etkilenmemektedir. Savaşlar dolayısıyla kazançları etkilenen firma sayısı 17, uzun vadeli planlama sorunu yaşayan firma sayısı 18'dir. Firmaların yaklaşık yarısı bu iki konuda savaşların etkisini doğrudan yaşamaktadır. Ambargoların doğrudan etkisi, katılımcıların %35'ine göre uzun vadeli planlamada, %25'ine göre kazançlarda hissedilmektedir. Katılımcıların yarısı ise, ambargoların işletme üzerinde etkisi olmadığını bildirmiştir.

Son soru, Türkiye'nin üye olduğu uluslararası örgütlerin ve taraf olduğu uluslararası yatırım konulu anlaşmaların işletme faaliyetlerine etkisini

değerlendirmeye yöneliktir. Araştırmada yer alan ekonomik örgütler, gelişmiş ülkeler tarafından serbest bir dünya ekonomisi için çeşitli prensiplerin ortaya konması ve bunların uygulanmasındaki sorunların aşılmasına yönelik olan Dünya Ticaret Örgütü, OECD, AB ve IMF'dir. AB adaylık süreci, ülkede serbest piyasa ekonomisinin yanında, demokrasinin de geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Uluslararası güvenliği Türkiye'nin yakın çevresinde sağlamayı amaçlayan ve ülkeye yatırım yapan işletmelerin çoğunun köken ülkesinin de içinde bulunduğu bir grup Batı ülkesiyle olumlu diplomatik ilişkilerin varlığını teyit eden NATO, DYSY ortamına dolaylı da olsa katkıda bulunmaktadır. Katılımcıların, bu örgütlere üyelik veya adaylık gibi ilişkileri işletme faaliyetlerinde olumlu yönde etkili olarak değerlendirmeleri beklenmiştir. DYSY ile ilgili taraf olunan anlaşmaların da aynı yönde etkili olduğu düşünülmektedir. Verilen cevaplar ise aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 65: Türkiye'nin Bazı Uluslararası Örgütlerle İlişkileri ve Taraf Olduğu Anlaşmaların Araştırmaya Katılan Firma Faaliyetlerine Etkileri *

	Etkisiz		Olumlu		Olumsuz		Bilgim yok	
	#	%	#	%	#	%	#	%
Üye veya ilişkili olunan örgütler								
Dünya Ticaret Örgütü	3	15	16	80	1	5	0	0
OECD	10	50	5	25	2	10	3	15
AB	3	15	15	75	2	10	0	0
NATO	9	45	8	40	1	5	2	10
IMF	1	5	16	80	1	5	2	10
İmzalanan uluslararası anlaşmalar								
Çok taraflı yatırım garanti sözleşmeleri	2	10	12	60	3	15	3	15
Çok taraflı yatırım uyumsuzluklarının çözümü anlaşmaları	2	10	13	65	1	5	4	20
Yabancı sermaye kaynağı ülke ile ikili yatırım garanti anlaşması	2	10	13	65	3	15	2	10
Yabancı sermaye kaynağı ülke ile ikili çifte vergilendirmeyi önleme anlaşması	1	5	17	85	0	0	2	10

*: Yüzdeler cevaplayan firma sayısına göre hesaplanmıştır.

Üye veya ilişkili olunan örgütler içinde yüksek sayıda katılımcı tarafından olumlu olarak değerlendirilenler, %80 ile IMF ve Dünya Ticaret Örgütü, %75'le AB

olmuştur. NATO üyeliğini işletme için olumlu bulan katılımcı oranı %40'tır; etkisiz bulanların oranı ise %45'tir. OECD, katılımcıların yarısı tarafından etkisiz olarak değerlendirilmiştir. Dünya Ticaret Örgütü ve AB dışındaki örgütlerle ilişkilerin işletmeye etkisi hakkında fikir sahibi olmayan veya olumsuz olarak değerlendiren katılımcı oranları beklenenin üzerindedir.

İmzalanan uluslararası anlaşmalar içinde çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmaları büyük bir kesim tarafından (%85) olumlu olarak değerlendirilmiştir. Diğer anlaşmalar da çoğunluk tarafından olumlu olarak değerlendirilirken, özellikle ikili anlaşmaların etkisi hakkında fikri bulunmayan ya da işletmelerini korumaya yönelik olarak hazırlanmış olan bu anlaşmaları olumsuz olarak değerlendiren katılımcıların oranı beklenenin üzerindedir.

4.6.3. Politik Riskten Korunma Yolları

Uluslararası işletmenin finans ve pazar gücü, dünya çapında örgütlenmesi ve köken ülke ile belirli orandaki çıkar birliği; evsahibi ülkeden kaynaklanan politik riskin etkilerini minimuma indirebilecek çeşitli önlemler almasını mümkün kılmaktadır. Bu önlemlerin çoğu - faaliyet yeri değiştirmek gibi - ana şirket tarafından; bağlı şirket yönetimlerini aşan düzeyde olmakla birlikte, evsahibi ülke sınırlarında faaliyet gösteren yabancı sermayeli işletme yönetiminin doğrudan etkin olduğu korunma yolları da vardır. Araştırmada, Türkiye'de bulunan yöneticilere karşılaşılmış veya olası politik risk durumlarında olumsuz etkilerin azaltılması için uygulanmış olan veya uygulanabilecek yöntemler sorulmuştur.

Evsahibi ülke politik riskinin kaynağında genellikle DYSY hakkındaki olumsuz tutum vardır. Kamuoyundaki veya hükümet bünyesindeki DYSY karşıtı görüşleri değiştirmeye yönelik davranışlardan biri, firmanın ülkeye katkılarının vurgulanmasıdır. Belirtilen katkıların çoğunlukla hükümet (%55) ve toplum (%75) tarafından yeterince algılanmadığını düşünen katılımcılara, bu katkıların şirket tanıtım faaliyetlerinde kullanılıp kullanılmadığı sorulduğunda 13 tanesi (%65) bunu vurguladıklarını belirtmiştir.

Kaynağında olumsuz yerel kamuoyu tutumları bulunan boykotlar, etkileri evsahibi ülkede bulunan şirket yönetiminin bilgi ve yetkisi dahilinde azaltılabilecek politik risk türlerinden biridir. Araştırmada, firmalarında bulunan DYSY sebebiyle boykota maruz kalındığını belirten 4 firmanın 3 tanesi, boykota karşı önlem almıştır. Alınan önlemler aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 66: Boykota Karşı Araştırmaya Katılan Firmalarda Alınan Önlemler

Boykota karşı önlemler	Uygulayan firma sayısı
Üretimin yavaşlatılması	2
Fiyat değişikliği	1
İhracat artışı	1
Kamuoyu tepkisini azaltıcı kampanya	2

Araştırmada terör ve genel grevlerle belirtilen çeşitli siyasi şiddet eylemleri, gerek ana şirket, gerekse bağlı şirket tarafından önlenmesi mümkün olmayan politik risk faktörleridir. Başlıca korunma yöntemi politik risk sigortasıdır. Katılımcılara siyasi şiddete karşı sigorta yaptırılıp yaptırılmadığı sorulduğunda, hakkında cevap verilen 19 firmadan 9'unun bu tarz bir sigortaya sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Sigorta kaynağı olarak 1 firma MIGA veya benzeri bir uluslararası örgütün yatırım garanti ajansını, 6 firma özel yabancı sigorta firmasını, 5 firma ise özel yerel sigorta firmasını göstermiştir. Bu sonuçlar, birden fazla kaynaktan sigorta temin eden şirketlerin bulunduğu işaret etmekte, sigortalı firma sayısının yüksek oluşu siyasi şiddetin öngörülen bir tehlike olarak algılandığını göstermektedir.

Siyasi istikrarsızlık, Türkiye için sıkça ifade edilen bir sorundur. Siyasi istikrarsızlık, DYSY karşıtı grupların ülke yönetimini ele geçirmesi gibi politik risk olasılıklarını doğurabilmektedir. Türkiye yönetimlerinin temel ekonomik ideolojisinin DYSY için olumlu olduğu günümüz koşullarında ise siyasi istikrarsızlık, ekonomik istikrarsızlığa yol açması sebebiyle, yani dolaylı olarak firmaları etkilemektedir. Bu fikri onaylayan (%100) katılımcıların %65i, ekonomik istikrarsızlığın işletmeye etkilerini azaltıcı önlemlerini belirtmiştir. Yanıtlar genel olarak finansal risk yönetimi tekniklerini, işçi alımı ve faaliyetleri yavaşlatma gibi

maliyet azaltıcı önlemleri, ihracat - yerel satışlar dengesi gibi ticari çözümleri ve bir firma için de sigorta önlemini içermektedir.

Hükümet eylem ve uygulamaları, evsahibi ülkenin politik ve ekonomik riskini artıracak en önemli kaynaklardan biridir. Araştırmada hükümet müdahalesi, olumsuz yasal değişiklikler veya mevcut yasaların uygulanması konusundaki sorunlardan korunmaya yönelik önlemler sıralandığında verilen yanıtlar aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 67: Hükümet Riskinden Korunmak için Araştırmaya Katılan Firma Yöneticileri Tarafından Başvurulabilecek Yöntemler

	“Evet”	
	frekans	%
Yabancı ülkeler veya uluslararası örgütlerden destek sağlamak.	13	65
Uluslararası yargıya başvurmak.	5	25
Hükümet yetkilileri ile kişisel ilişkileri kullanmak.	13	65
Dernek, oda vb. kanallarla şikayet ve önerileri dile getirmek.	16	80
Medya yoluyla uluslararası kamuoyu desteği aramak.	2	10
Medya yoluyla yerel kamuoyu desteği aramak	8	40
Yatırım garantisi / sigortası edinmek.	6	30
Ürün ve faaliyetlerde değişiklik yapmak.	3	15

Katılımcıların %80’i dernek ve oda gibi kanallar yoluyla şikayet ve önerileri dile getirmeyi başvurulabilecek yöntemler içinde göstermiştir. Katılımcıları YASED üyesi firmalar olan çalışmada bu beklenen bir sonuçtur; derneğin misyonu ve faaliyetleri zaten bu yöndedir. Katılımcıların %65’i yabancı ülke ve uluslararası örgütlerden destek sağlamayı ve hükümet yetkilileriyle kişisel ilişkileri kullanmayı da uygun birer korunma önlemi olarak görmektedirler. Medya yoluyla yerel kamuoyu desteğinin aranması, uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmeye göre daha çok katılımcı tarafından tercih edilmektedir. Yatırım garantisi veya sigortası edinmek, uluslararası yargıya başvurmak ile ürün ve faaliyet değişikliği, hükümet kaynaklı riskler için geçerli korunma önlemleri olarak pek fazla düşünülmemektedir.

GENEL DEĞERLENDİRMELER VE SONUÇ

1960'ların sonlarından itibaren yapılan çalışmalarda uluslararası işletme DYSY kararlarında politik istikrarsızlık ve siyasi ortamda yatırımcıya yönelik yoğun bir olumsuzluğun bulunması gibi politik risk faktörlerine, özellikle yatırım başlangıcında önem verildiği bulgulanmıştır. Fakat bu önemin bilimsel ve sistematik risk değerlendirme sürecine dönüştüğü tartışmalıdır. Bazı çalışmalarda ekonomik riskin çok daha önemli olduğu ya da işletmeleri yüksek kazanç imkanları sağlayarak risk almaya yöneltecek pazar genişliği gibi faktörlerin politik riskin varlığını anlamsızlaştırdığı ifade edilmektedir.

Politik risk, sayısal verilere kolayca dönüştürülemezdir. Askeri müdahale sayısı, hükümet değişim sıklığı gibi veriler kullanılarak uygulanan objektif analiz yöntemleri ya da uzmanlara yaptırılan notlamalarla belirlenen ülke endeksleri, ülkeye has özelliklerin anlamından feragat edilmesine yol açmaktadır. Uluslararası danışmanlık firmalarınca giderek geliştirilen endeksler, yatırım için aday ülkeler arasında genel bir karşılaştırma yapmak açısından yeterli olabilir. Bu tür kaynaklar daha çok ülkede fiziki varlık göstermeyen ve kısa dönemli iş yapan portföy yatırımcıları ile finans kuruluşları için faydalıdır. Literatüre uzun yıllar katkıda bulunan araştırmacıların belirttiği üzere, uzun vadeli bir yatırım türü olan DYSY için mikro risk, makro politik riskten çok daha önemlidir. Gelişmekte olan evsahibi ülkeler açısından bu görüş; özellikle ülkeler arasında ekonomik entegrasyonun arttığı, bunun yarattığı karşılıklı bağımlılıklara bağlı olarak değişen kalkınma stratejilerinin hükümetlere eskiden olduğu gibi millileştirme türünde ani ve büyük çaplı müdahalelerin bedelini yükselttiği iki Petrol Krizi ve Soğuk Savaş sonrasındaki dönem için doğru görünmektedir.

Türkiye, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmaya dair yaşadığı türde sorunlara maruz kalmış bir ülkedir. Korumacı politikalarla yürütülen devlet eksenli kalkınma stratejisi yetersiz olmakla kalmayıp, ekonomide yapısal sorunlar yaratmıştır. Bunların farkında olan ve dünya konjonktüründen kopmanın sonuçlarını göze almak istemeyen siyasetçiler, ideolojik eğilimleri farklı da olsa 1980'de başlayan

liberalleşmeyi sürdürme çabasında olmuşlardır. Artan iç ve dış borçlanmanın, diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, yarardan çok zarar vermeye başladığı noktada alternatif sermaye kaynağı olarak DYSY teşvik edilmeye çalışılmıştır. Fakat alınan önlemler yeterince yatırım çekememiş, gelen yatırımcı genellikle istenen katkıları gerçekleştirmekten uzak kalmıştır.

Ülkedeki yönetsel çabalara rağmen DYSY etkinliğinin sağlanamaması, yabancı yatırımcıların işaret ettiği sorunlarla yakından ilgilidir. 1990'lerden itibaren çeşitli çalışmaların hepsinde ifade edilen en önemli sorun politik ve ekonomik istikrarsızlıktır. Ekonomik değişkenler yatırımcılar ve bazı araştırmacılar açısından daha önemli görünebilir; ancak burada unutulmaz, ekonomik faktörlerin politik ortamla yakından ilgili ve kimi zaman doğrudan buna bağlı olduğu gerçektir. Türkiye'deki politik riskin değerlendirilmesi amacıyla hazırlanan pilot çalışmaya katılan firma yöneticilerinin tamamı, siyasi istikrarsızlığın ekonomik istikrarsızlık sonucu doğurduğu fikrine katılmaktadır. Katılımcı firmaların çoğunluğunun varlık, kazanç, faaliyetleri yürütme biçimi ve uzun vadeli planları son 3 yıl içinde siyasi istikrarsızlık sebebiyle doğrudan ya da dolaylı olarak olumsuz etkilenmiştir. Son hükümet döneminde kısmi bir iyileşme görülmekle birlikte sorunun devam ettiğine inananların oranı yüksektir. Türkiye rating kuruluşları tarafından yapılan değerlendirmelerde de politik açıdan yüksek riskli ülkeler sınıfında yer almaktadır. Çoğu analiz yönteminde oldukça yüksek ağırlık verilen bir faktör olarak siyasi istikrarsızlık, 1990'lar Türkiye'sinde yerel özel teşebbüs için de, çalışanlar ve tüketiciler için de genel bir sorun kaynağı olmuştur. Sürekli değişen çok partili hükümetlerde sorunları çözme vaadi olsa da, icraat zayıf kalmıştır. Siyasi kavgalar meclisin etkinliğini azaltmış, yasalar sık sık değişmiş, değişmeyenlerse uygulanmamıştır. Araştırmaya katılan firma yöneticileri de gerek siyasi sistemin, gerekse hükümetlerin istikrarına şüphe ile yaklaşmaktadır.

Hükümetlerin hazırladıkları mevzuatta uygulama sorunları devam etmektedir. yargı sistemine dair şikayetlerini dile getiren parti liderleri, başbakanlıkları döneminde bu konuya dair yeterli çözüm yaratamamıştır. Pilot araştırma katılımcılarının önemli bir kısmı da; yargı sisteminde sorunlar olduğunu, fikri

mülkiyet hakları gibi konularda yasal korumanın yeterince uygulanmadığını düşünmektedir. Bu yöneticiler hükümetlerin fiyat, yatırım ve ücretler gibi konularda ayrımcı davranmаса da, müdahaleci olduğunu belirtmiş, bazı katılımcılar kamu hizmetleri ve teşvikler konusunda ayrımcılık olduğunu ifade etmiştir. Önceki yıllarda yapılan yatırım ortamı sorunları hakkındaki anketlerde de, pilot araştırmada da yabancı kökenli işletme yöneticilerinin; Türkiye’de kayıt dışı ekonomiyi ve haksız rekabeti yüksek seviyede bulduğu gözlenmiştir. Bu durum, hükümet organlarının üzerine düşen denetim ve koruma tedbirlerinin yeterince yerine getirmedigine işarettir.

Çeşitli çalışmalarda sıkça vurgulanan bürokrasinin yavaşlığı, rüşvet talepleri ve yolsuzluk sorunları, ekonomik ve siyasi istikrarsızlıkla bağlantılıdır. Uzun vadede getirisi belirsiz olunca yatırımcılar üretimden çok kısa dönemli kar arayışına girmiş, siyasetçiler de kısa vadeli oy hesaplarıyla kamu harcamalarını artırmış, devlet kuruluşlarında aşırı istihdam yaratılması hizmet etkinliğini azaltmıştır. Devlet çalışanlarının düşük yaşam standardı, rüşvete özendirici rol oynamıştır. Art arda iki dönem ana hükümet ortağı olması bile olası görünmeyen parti ileri gelenleri, kısa dönemde gelir sağlamayı tercih ederek yolsuzluk skandallarına karışmışlardır. Pilot araştırmaya katılan yöneticilerin çoğunluğu da, rüşvet talepleriyle karşılaştıklarını belirtmemekle birlikte ülkenin yolsuzluk seviyesini yüksek görmektedirler. Bürokrasinin yavaşlığı, işlemlerin karmaşıklığı ve memurlar tarafından özellikle geciktirilmesi, diğer çalışmalarda olduğu gibi önemli sorunlar olarak belirtilmiştir. Bunların işletme üzerindeki etkileri daha çok uzun vadeli planlamaya yönelik olmakla birlikte, katılımcıların çoğunluğu varlık ve kazançlar ile faaliyetleri yürütme biçiminde yakın geçmişten günümüze pek fazla değişmeyen oranlarda doğrudan ve dolaylı etkilerin hissedildiğini belirtmiştir.

İstikrarsızlıkla bağlantılı bu konuların dışındaki evsahibi ülke siyasi ortamı kaynaklı politik risk faktörlerinin bir kısmı ülkede etkin değildir. Zaman zaman yaşanan genel protestolar dışında uzun süreli grevler, Latin Amerika’da görüldüğü gibi yabancı yatırımlara yönelik şiddet ve terör yaşanmamaktadır. Nitekim, toplumdaki hükümet dışı siyasi aktörlerin hiçbiri, pilot araştırmaya katılan firma

yöneticilerinin çoğunluğu tarafından herhangi bir şekilde DYSY karşıtı olarak görülmemekte; kısmi oranda karşıt görünen grupların da politika belirlemede güçlü olduğu düşünülmektedir. Etnik terör ise, yatırımların çoğu bölgeden uzak yapıldığı için dolaylı bir risk unsurudur denebilir. Pilot araştırmaya katılan yöneticilerin önemli bir kısmı da; kazançlar, faaliyetleri yürütme biçimi ve uzun vadeli planlamanın terörden daha çok dolaylı biçimde etkilendiğini belirtmişlerdir. Bu tür risklerin önemi, ülkede bulunan bağlı şirket yöneticileri ile yapılan diğer çalışmalarda da vurgulanmamıştır.

Ana ülke - evsahibi ülke ilişkileriyle ilgili evsahibi ülke politik risk olaylarından - bazı Arap ülkelerinde dönem dönem olduğu gibi - söz etmek zordur. 1970'lerin ortalarında Kıbrıs meselesinin yarattığı kriz dışında, Cumhuriyetin başından, hatta Osmanlı döneminin sonlarından itibaren Batıya dönük biçimde şekillenen Türk dış politikası doğrultusunda, gelişmiş ülkelerle ilişkiler iyi olmuştur. Bir istisna 1998 sonunda İtalyan firmalarına karşı yapılan boykot olabilir, fakat bunun ardındaki motivasyon İtalya'nın köken ülkeden çok dış ticarete rakip ülke olmasıyla bağlantılı görünmektedir. Üstelik bu eylem, hükümet tarafından açıkça desteklenmemiştir. Çoğu Avrupa ülkeleri ve A.B.D. kökenli olan işletmelerin, köken ülkeleri sebebiyle hükümetlerce kısıtlanması durumu geçmişte olduğu gibi düşük olasılıklıdır. Geleneksel dış politikanın taraftarı olan ordu da yönetim müdahaleleri sırasında bu tavrını sürdürmüştü; hatta DYSY girişine özendirici maddeler içeren 24 Ocak kararları askeri müdahale döneminde uygulanmaya başlamıştır. Ülkenin komşularıyla gerginlikleri olsa da, bunların savaşa varması söz konusu olmamıştır. Yalnız, sürekli gerilim yaşanan bir bölgede olması itibariyle savaşların dolaylı ekonomik etkileri hissedilmekte ve ülkenin askeri harcamaları makroekonomik dengeyi bozucu seviyede seyretmektedir. Pilot çalışmaya katılan yöneticilerin çoğunluğu bölgede yer alan savaşların, yarısı de Türkiye'nin katıldığı ambargoların işletme kazanç ve planlarına zarar verdiğini belirtmiştir.

Türkiye'de siyasi istikrar dönemleri geçmişte genellikle askeri müdahaleler ile sağlanabilmiştir. Bu çalışmanın yapıldığı zaman ve konu itibariyle yeterince ele alınamayan 2003'te göreve başlayan AKP tek parti yönetimi sırasında uygulanan

ekonomik istikrar programının başarısı konusunda değerlendirme yapmak için henüz erkendir. Son durumda, enflasyon %20'nin altında seyretmekte, temel makroekonomik göstergeler olumlu görünmektedir. Bununla birlikte, IMF ile hazırlanan programın, temel amacı olan sürdürülebilir kalkınmada etkisinin ne yönde olacağı tartışma konusudur. Hükümetin mevzuat alanındaki girişimlerinin uygulamada ne denli etkin biçimde yürütüleceği zaman içinde görülecektir. 2003'te Türkiye, DYSY girişi itibariyle dünya sıralamasının oldukça gerisinde kalmışsa da, Haziran 2003 ile Ekim 2004 arasında kurulan 2000'den fazla yeni şirket ve 2004 yılının ilk yedi ayı içinde kaydedilen 1,5 milyar doların üzerinde DYSY girişi olumlu bir gelişme göstergesi olabilir. Türkiye'de bulunan yabancı sermayeli firmalarla yapılan pilot çalışma, politik ortam sorunlarının etkilerinin günümüzde; geçmişte olduğundan daha az hissedildiği sonucunu ortaya koymuştur. Avrupa Birliği ile müzakere sürecinin başlaması da, hükümetin bu konudaki siyasi kararlılığının ve Türkiye'deki DYSY'larının çoğuna kaynaklık eden Avrupa Birliği ülkelerindeki hükümetlerin ülkeye olumlu yaklaştıklarının göstergesi olarak, yatırımcılarda güven artırıcı bir gelişme olacaktır.

KAYNAKÇA

AKHTER, Syed H., CHOUDRY, Yusuf A.. "Forced Withdrawal from a Country .Market: Managing Political Risk". Fred Maidment (der.) International Business 95/96: The Annual Editions. Guilford: Dushkin Publishing Group, 1995.

AKINSANYA, Adeoye A.. Multinationals in a Changing Environment: A Study of Business – Government Relations in the Third World. New York: Praeger Publishers, 1984.

AKTEPE, Cemalettin. Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen bir Faktör: Politik Risk. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998.

"Apo İtalya’dan Ayrıldı". *Radikal*, 01/17/1999. Erişim: <http://www.radikal.com.tr/1999/01/17/dis/apo.html> (20/08/2004).

ARIMAN, Abdullah. "Türkiye’de Yabancı Yatırımlar". İstanbul: TMMOB "Küreselleşme ve Sanayileşme" Konulu Sanayi Kongresi Bildirileri, 30 Kasım 1-2 Aralık 2001. İstanbul: TMMOB Yayınları No. E/2001/291, 2002.

ARIMAN, Abdullah. "Türkiye'ye daha Fazla Yabancı Sermaye Çekebilmek için İzlenmesi Gerekli Politikalar". Ali Tarhan (der.) Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye. Ankara: T.C. Merkez Bankası, 2001. Erişim: <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kitap2/kitap2monu.html>. (01/09/2004).

ASHKIN, Djemal. Evaluation of Private Foreign Investment Climate in Turkey. Florida: Florida State University, D.B.A., 1972.

AVCIOĞLU, Doğan. Türkiye’nin Düzeni. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1968.

BABAN, Ayşe Semiha. "Türkiye’de Yabancı Sermaye". Ankara: T.M.M.O.B. Sanayi Kongresi Bildirileri, No. 127.9-15 Kasım 1987.

BALL, Donald E., McCULLOCH, Jr, Wendell H.. International Business: Introduction and Essentials. Boston: Richard D. Irwin, Inc., 1990.

BALL, Donald E., McCULLOCH, Jr, Wendell H.. International Business: The Challenge of Global Competition. USA: McGraw-Hill Companies, Inc., 1999,

BASSIRY, G.R., DEKMEJIAN, R.H.. "MNC’s and Iranisn Revolution: An Empirical Study". *Management International Review*, Vol.25(2), 1985.

BATRA, Geeta, KAUFMANN, Daniel, STONE, Andrew H.W.. Investment Climate Around the World: Voices of the Firms from the World Business Environment Survey. Washington: The World Bank, 2003.

BERRY, Charles R.. "Comment on Cooperation, Competition, and the 'Science of Pricing' in the Political Risk Insurance Marketplace". Theodore H. Moran (der.) International Political Risk Management: Exploring New Frontiers. Washington D.C.: The World Bank, 2001.

BORATAV, Korkut. "İktisat Tarihi (1981-1994)". Sina Akşin (der.) Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye, 1980-1995. İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.

BORATAV, Korkut. Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002. Ankara: İmge Kitabevi, 2003.

BOZER, Ali. "Türkiye'deki Yabancı Sermayeli Firmalar, Sorunları, Gelişme Perspektifleri (Dünü ve Bugünü)-I". Ali Tarhan (der.) Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye. Ankara: T.C. Merkez Bankası, 2001. Erişim: <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kitap2/kitap2monu.html>. (01/09/2004).

BROSSARD, Hubert. "Importance of Organizations for Investment Promotion During an Investment Decision Process: An Exploratory Study". *Management International Review*, Vol.38(3), 1998.

BRUNETTİ, Aymo, WEDER, Beatrice. Investment and Institutional Uncertainty: A Comparative Study of Different Uncertainty Measures. USA: International Finance Corporation Technical Paper 4, 1997.

CAMERON, Rondo. A Concise Economic History of the World. Oxford: Oxford University Press, 1993.

CAN MUTLU, Esin, Uluslararası İşletmecilik. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. 1999.

CHASE, C.D., KUHLE, J.L., WALTHER, C.H.. "The Relevance of Political Risk in Direct Foreign Investment", *Management International Review*, Vol.28, 1988/3.

ÇALIŞIR, Mustafa. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ülke Riski Analizi Açısından Analizi ve Türkiye. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2001.

ÇALIŞKAN, Özgür. “Dünya Yatırım Raporu-2002 Çerçevesinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Değerlendirmeler”. Erişim:

<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/OCAK2003/d%FCnya.htm>. (30/10/2003).

“Dalga Dalga Öfke”. 17/11/1998. *Hürriyetim*. Erişim:

<http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/98/11/17/> (20/08/2004).

De la TORRE, Jose, NECKAR, David H. "Forecasting Political Risks for International Operations". *International Journal of Forecasting*. Vol.4, 1988.

DEMİRBAĞ, Mehmet, MİRZA, Hafız, WEIR, David. T. H.. “The Dynamics of Manufacturing Joint Ventures in Turkey and the Role of Industrial Groups”. *Management International Review*, Vol.35 Special Issue 1995/1.

DEMİRCAN, Hayrettin. Dünyada ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Stratejileri. Ankara: T.C. Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2003.

DEMİREL, Emin. Terör. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2001.

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Türk – Japon İş Konseyi. “Türkiye’nin Yabancı Sermaye Ortamının Değerlendirilmesi: Engeller – Öneriler”. İstanbul: 2001. Erişim: www.deik.org.tr/bultenler/200252122041krapor-tr-kasim2001.pdf (28/08/2004).

DOĞAN, Zülfikar. “İtalya’dan Boykot Diplomasisi”. *Milliyet*, 12/21/1998. Erişim: <http://www.milliyet.com.tr/1998/12/21/haber/hab00.html> (20/08/2004).

DOH, Jonathan P., TEEGEN, Hildy. “Nongovernmental Organizations as Institutional Actors in International Business: Theory and Implications”. *International Business Review*, Vol.11, 2002.

DPT. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1963-1967, Ankara: DPT Yayınları, 1963.

DPT. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1968-1972, Ankara: DPT Yayınları, 1967.

DPT. Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara: DPT Yayınları, 2000.

DPT. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1973-1977, Ankara: DPT Yayınları, 1973.

DPT. Türkiye’de Yabancı Sermaye. Ankara: DPT Yayınları, 1983.

ERDİLEK, Asım. "The Dynamics of the Foreign Direct Investment Environment in Turkey: Political Risks in the Past and the Present". Thomas L. Brewer (der.), Political Risk in International Business: New Directions for Research, Management and Public Policy. New York: Praeger Publishers, 1985.

ERDİLEK, Asım. "Turkey's New Open Door Policy of Direct Foreign Investment: A Critical Analysis of Problems and Prospects". *METU Studies in Development*, No.13, 1986.

FIAS. Türkiye Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım Ortamı Analizi ve Yatırımın Önündeki İdari Engeller Raporu. İstanbul: YASED Yayınları, 2001.

FRIEDMAN, Roberto, KIM, Jonghoon. "Political Risk and International Marketing". *The Columbia Journal of World Business*, Vol 23(4), Winter 1988.

GLOBERMAN, Steven. "Government Policies Toward Foreign Direct Investment: Has a New Era Dawned?". *The Columbia Journal of World Business*, Vol.23(3), 1988.

GLOBERMAN, Steven. "The Impact of Government Policies on Foreign Direct Investment". *Journal of International Business Studies*, Vol.30(3), 1999.

GLOBERMAN, Steven, SHAPIRO, Daniel. "Governance Infrastructure and US Foreign Direct Investment". *Journal of International Business Studies*, Vol.34, 2003.

GÖYMEN K., TÜZÜN, Gürel. "Foreign Capital in Turkey". *METU Studies in Development*, No.11, 1984.

GRAHAM, Edward M.. "Beyond Borders: On the Globalization of Business", Fred Maidment (der.) The Annual Edition: International Business 95/96. Guilford: Dushkin Publishing Group, 1995.

HABİB, Mohsin, ZURAWICKI, Leon. "Corruption and Foreign Direct Investment". *Journal of International Business Studies*, Vol.33(2), 2002.

HARRISON, Andrew, DALKIRAN, Ertuğrul, ELSEY, Ena. International Business: Global Competition from a European Perspective. New York: Oxford University Press, 2000.

HERBERG, Mikal E. "Foreign Direct Investment: The Upstream Petroleum Industry". Ronald L. Solberg (der) Country-Risk Analysis: A Handbook. London: Routledge, 1992.

Heritage Foundation, The Wall Street Journal. 2004 Index of Economic Freedom. Erişim: <http://cf.heritage.org/index2004test/indexoffreedom.cfm> (01/09/2004).

Heritage Foundation, The Wall Street Journal. 2004 Index of Economic Freedom. Erişim: <http://cf.heritage.org/index2004test/pastScores.cfm> (01/09/2004).

HOWELL, Llewellyn D., CHADDICK, Brad. "Models of Political Risk for Foreign Investment and Trade: An Assesment of Three Approaches". *The Columbia Journal of World Business*, Vol. 29(3), 1994.

IKAWA, Motomichi. "Introduction", Theodore H. Moran (der.) International Political Risk Management: Exploring New Frontiers. Washington D.C.: The World Bank, 2001.

"2004 Türkiye İktisat Kongresi: Açılış Konuşmaları". 4-9 Mayıs 2004, İzmir. Erişim: www.tik2004.org.tr/belgeler/Acilis_Konusmalari.pdf (28/09/2004).

Investment Insurance International. "Political Risk Map of the World" London: Euromoney Publications PLC, 2003.

JAMES, David. "Cooperation, Competition, and the 'Science of Pricing' in the Political Risk Insurance Marketplace". Theodore H. Moran (der.) International Political Risk Management: Exploring New Frontiers. Washington D.C.: The World Bank, 2001.

KABAALIOĞLU, Haluk A.. "Çok Uluslu İşletmeler ve Bazı Tanım Denemeleri". Özalp, İnan (der.), Uluslararası İşletmecilik (Seçme Yazılar). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1986.

KARLUK, Rıdvan. "Çokuluslu Şirketler Üzerine bir İnceleme". İnan Özalp (der.) Uluslararası İşletmecilik (Seçme Yazılar). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1986.

KARLUK, Rıdvan. Uluslararası İktisat. İstanbul: Güzem Yayınları, 2001.

KAYA, Vedat. Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicileri: 1970-1997. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999.

KENNEDY, Charles R. Jr.. Political Risk Management: International Lending and Investing Under Environmental Uncertainty. Connecticut: Greenwood Press, Inc., 1987.

KILIÇ, Mine. "Kriz mi Dediniz?". *Hürriyetim*, 22/08/2004. Erişim: http://www.yenibir.com/articledisplay_ikgazetesi/0,,lmt~0@lc~1@viewid~263018,00.asp. (24/08/2004).

KİNEŞ, Özlem. FDI in Turkey: 1980-1992. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1994.

KOBRIN, Stephen J.. "Political Risk: A Review and Reconsideration". *Journal of International Business Studies*, 1979, Vol. 10(1).

KOLDE, Endel-Jacob. Environment of International Business. Boston: PWS-Kent Publishing Company, 1985.

LAWSON, Kay. The Human Polity: A Comparative Introduction to Political Science. Boston: Houghton Mifflin Company, 1993.

MORAN, Theodore H.. "Cooperation, Competition, and the 'Science of Pricing' in the Political Risk Insurance Marketplace: Overview". Theodore H. Moran (der.) International Political Risk Management: Exploring New Frontiers. Washington D.C.: The World Bank, 2001.

NAGY, Pancras. Country Risk. London: Euromoney Publications, 1984.

OK, S. Tuluğ. Main Problems that Foreign Investors in Turkey Encounter and Possible Solutions Recommended for These Problems from Their Viewpoint. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999.

OKTAY, Müjde. Turkish Business Life via the Eyes of Foreign Businessmen. İstanbul: İstanbul Sanayi Odası Yayınları No. 1996-3, 1996.

OLALI, Hasan. Dış Ticaret Teorileri ve Politikası. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 1972.

ÖKÇÜN, Gündüz. 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye Sorunu. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1971.

ÖZAĞ, Filiz. 1980 Sonrası Dış Açılma Politikalarının Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerine Etkisi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1993.

ÖZDEMİR, Hikmet. "Siyasal Tarih (1960-1980), Sina Akşin (der.) Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye, 1908-1980. İstanbul: Cem Yayınevi, 1997.

ÖZGÜL, Adem. Türkiye’de Politik Riskin Çokuluslu Şirket Yatırımları Üzerindeki Etkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

R.G. 17/5/2003, sa. 25141.

R.G. 23/1/1954, sa. 8615.

RAMAMURTI, Ravi. “The Obsolescing ‘Bargaining Model’? MNC-Host Developing Country Relations Revisited”. *Journal of International Business Studies*, Vol 32(1), First Quarter 2001.

ROBINSON, Richard D.. “Background Concepts and Philosophy of International Business from World War II to the Present”. *Journal of International Business Studies*, Spring/Summer 1981.

ROBOCK, Stefan H, SIMMONDS, Kenneth. International Business and Multinational Enterprises. Boston: Richard D. Irwin, Inc., 1989.

ROBOCK, Stefan H., SIMMONDS, Kenneth, ZWICK, Jack. International Business and Multinational Enterprises. U.S.A.: Richard D. Irwin, Inc., 1977.

RUGMAN, Alan M. HODGETTS, Richard M.. International Business: A Strategic Management Approach. New York: McGraw-Hill, Inc., 1995.

RUGMAN, Alan M., LECRAW, Donald, BOOTH, Lawrence D.. International Business: Firm and Environment. USA: Mc-Graw-Hill, Inc., 1985.

SANYAL, Rajib N., GÜVENLİ, Turgut. “Relations Between Multinational Firms and Host Governments: The Experience of American Firms in China”. *International Business Review*, Vol .9, 2000.

SEYOUM, Belay. “The Impact of Intellectual Property Rights on Foreign Direct Investment”. *The Columbia Journal of World Business*, Spring 1996.

SHIHATA, Ibrahim F.I.. “Encouraging International Corporate Investment: The Role of the Multilateral Investment Guarantee Agency”. *The Columbia Journal of World Business*, Vol.23(1), 1998.

SIMON, Jeffrey D.. “A Theoretical Perspective on Political Risk”. *Journal of International Business Studies*, Winter 1984.

SIMON, Jeffrey D.. “Political Risk Analysis for International Banks and Multinational Enterprises”. Ronald L. Solberg (der.) Country-Risk Analysis: A Handbook. London: Routledge, 1992.

SÖNMEZ, Mustafa. 1980'lerden 1990'lara Dışa Açılan Türkiye Kapitalizmi. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1992.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. "Türkiye – AB İlişkileri." Erişim: <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/ab/abab/sondurum020103.htm> (20/08/2004).

T.C. Dışişleri Bakanlığı. "Sayın Başbakanın "Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Türkiye'nin Ekonomik Kalkınması" Konulu CSIS Konferansı'nda Yaptıkları Konuşma". 27/01/2004. Erişim:

<http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupg/Basbakan/BsbkErdoganCSIS.htm> (20/09/2004).

T.C. Hazine Müsteşarlığı . Erişim: <http://www.hazine.gov.tr/english/ybs/ybssoning.htm>. (20/5/2004).

T.C. Hazine Müsteşarlığı . Erişim: <http://www.treasury.gov.tr/stat/yabser/ti15.htm> (20/5/2004).

T.C. Hazine Müsteşarlığı . Erişim: <http://www.treasury.gov.tr/stat/yabser/ti16.htm> (20/5/2004).

T.C. Hazine Müsteşarlığı. Erişim: <http://www.hazine.gov.tr/english/ybs/ulkeing.htm> (20/5/2004).

T.C. Hazine Müsteşarlığı. Erişim: <http://www.hazine.gov.tr/mevzuat/sss.htm>. (20/5/2004).

T.C. Hazine Müsteşarlığı. Erişim: <http://www.investinginturkey.gov.tr/yoikk.htm> (10/4/2002).

T.C. Hazine Müsteşarlığı. Erişim: <http://www.treasury.gov.tr/stat/yabser/ti17.htm>. (20/5/2004).

T.C. Hazine Müsteşarlığı. Erişim: <http://www.treasury.gov.tr/stat/yabser/ybsyeniturk.htm> (20/5/2004).

T.C. Hazine Müsteşarlığı. Yabancı Sermaye Raporu 2001. Ankara: T.C. Hazine Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü., 2002.

TALLMAN, Stephen B.. "Home Country Political Risk and Foreign Direct Investment in the United States". *Journal of International Business Studies*, Vol.19, Summer 1988.

TANÖR, Bülent. "Siyasal Tarih (1980-1995)". Sina Akşin (der.) Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye, 1980-1995. İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.

TAOKA, George M., BEEMAN, Don R.. International Business: Environments, Institutions and Operations. USA: Harper Collins Publishers, Inc., 1991.

TATOĞLU Ekrem, GLEISTER, Keith W.. "Western MNC's FDI in Turkey: an Analysis of Location Specific Factors". *Management International Review*, Vol. 38 1998/2.

TBMM. Erişim: <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler.htm>. (20/5/2004).

TERPSTRA, Vern, DAVID, Kenneth. The Cultural Environment of International Business. Cincinnati: South-Western Publishing Co., 1991.

TEZEL, Yahya Sezai. Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi: 1923-1950. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

"TOBB Raporu: Savurganlık Ekonomisi". Erişim: http://www.belgenet.com/eko/tobb_savurganlik.html (20/08/2004).

TUNCER, Baran. Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1968.

TUTAN, M. Ufuk. Foreign Direct Investment in Turkey and Latin American Countries: A Comparative Perspective, 1980-1995. Ankara: Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998.

TÜZÜN, Gürel. "1950-1960 Döneminde Sanayileşme", 75 Yılda Çarklardan Chiplere. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999.

"UNCTAD: Türkiye, Yabancı Yatırımlar Performans Endeksi'nde bir Sıra Gerileyerek 110'uncu Sıraya İndi". *Dünya Gazetesi*, 23/09/2004. Erişim: http://www.dunyagazetesi.com.tr/news_display.asp?upsale_id=190198&dept_id=375. (01/10/2004).

UNCTAD. World Investment Report 2002: Transnational Corporations and Export Competitiveness. New York: UN Publication, 2002.

UNCTAD. World Investment Report 2003. FDI Policies for Development: National and International Perspectives. Erişim: http://www.unctad.org/en/docs/wir2003_en.pdf. (15/3/2004).

URAS, Güngör. Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları. İstanbul: Formül Matbaası, 1979.

“Yabancı Yatırımlar Üç Kat Arttı, Hedef 2,5 Milyar Dolar”. *Zaman*,
23/09/2004. Erişim:

<http://www.zaman.com.tr/?hn=94030&bl=ekonomi&trh=20040923>. (01/10/2004).

YASED. Erişim: <http://www.yased.org.tr/page.asp?PageID=1229>, (20/5/2004).

YASED. Erişim: <http://www.yased.org.tr/page.asp?PageID=1230> (20/5/2004).

YÖRÜK, Nevin. Ülke Riski ve Türkiye'nin Ülke Risk Derecesindeki Değişimler. Tokat: Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları No.4, 1999.

ZINK, Dolph Warren. The Political Risks for Multinational Enterprise in Developing Countries: With a Case Study of Peru. New York: Praeger Publishers, Inc., 1973.

ZÜRCHER, Erik Jan. Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Ek 1- Araştırmada Kullanılan İngilizce Anket Formu

Dear Executive,

Attached below is a survey questionnaire on political risk in Turkey for existing FDI operations.

Foreign direct investment is not merely a financial resource for developing countries. With its aspects such as technology, management know-how and export potential; it is viewed as providing an increasingly important support for development. For the realization and permanency of FDI, a suitable investment environment is necessary.

Investment environment contains political factors in addition to economic, social and physical attributes. In political environment, sudden changes and uncertainties that lead to losses in firms' assets or earnings, are called **political risk**. Political risk exists in Turkey as an investment environment barrier to the attraction of foreign direct investment to a desired degree.

In scope of the academic study "Political Risk in Foreign Direct Investment and Evaluation in the Context of Turkey", a survey is aimed for the assesment of the problems created by political risk for enterprises operating with foreign capital in Turkey.

Those who have the most knowledge and experience about this issue, are the executives of enterprises operating with foreign capital. Because that "Foreign Investors Association of Turkey" aims initiatives to improve the investment environment of Turkey, your firm has been chosen among its members. The contributions which your firm can provide for this type of academic studies (yet new in our country), are extremely important and valuable.

In case that you participate in the study, comprehensive results may be drawn about the political risk in Turkey from the viewpoint of executives of enterprises operating with foreign capital. The general and sectoral political risk factors faced, the degree of effect and protection measures will be evaluated with information and views that have not yet been gathered to this extent.

Research results which will be drawn owing to your contributions, will be submitted to you in case of demand. Your answers will not be used for purposes other than academic considerations and they will be kept totally confidential.

For a successful study, it is essential that this questionnaire is filled by an authorized executive. It is also important that we receive the questionnaire latest by September 6, 2004 to the e-mail, fax or address provided below. We thank you for your support and your time. Please do not hesitate to contact us if you have any further questions.

With regards,

Prof. Dr. İkbal AKSULU
Division of Production Management and Marketing
Faculty of Economics and Administrative Sciences
Dokuz Eylül University

Research Assistant Sevgi ÇİLİNGİR
Division of International Relations
Faculty of Business
Dokuz Eylül University

Contact: Sevgi ÇİLİNGİR

Address: Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi, Kaynaklar Yerleşkesi, 35160 Buca-İZMİR

Fax: +90 (232) 453 50 62

Tel: +90 (232) 453 50 43 – 3117 / +90 (533) 350 43 80

e-mail: sevgi.cilingir@deu.edu.tr

alternate e-mail: sevgicilingir@hotmail.com

Please take only Turkey and the Turkish market into consideration, while you answer the questions.

PART I – INFORMATION ABOUT THE FIRM

1. Please answer the following questions about your firm:

Date of the beginning of operations:	
Sector of operation:	
Share of foreign capital (%):	
Country of origin of foreign capital:	
Total capital (in American dollars, or billion TL):	

2. If your firm is in partnership with a public enterprise, what is the share of state ownership?

( ) No partnership ( ) Yes,%.....

3. What is the number of employees in your firm?

( ) 1-9 ( ) 10-49 ( ) 50-250 ( ) 250 +

4. How do you define your type of production?

( ) Labor-intensive ( ) Capital-intensive

5. What is the share of imports in the cost of inputs?%...

6. What is the share of exports in sales. %.....

7. What is the type of organization of your firm in Turkey?

Head company	
Regional head company	
Branch	
Other	

8. If the investment is in form of foreign-local partnership, what is the degree of control exercised by the foreign partner in business decisions? (If there is no local partner, please skip this question.)

( ) None ( ) Low ( ) Medium ( ) High

PART II – POLITICAL RISK INFORMATION SOURCES

1. Do you gather information about the political environment in Turkey? ( ) Yes ( ) No

If your answer is "Yes", please specify the frequency of your usage of the following sources:

Information sources	Never	Seldom	Frequently	Always
Local media				
International media				
Political experts				
Research institutions (universities, etc.)				
Business organizations				
Competitors				
Politicians				
Executive's personal knowledge and experience				
State institutions				
Other (please specify)				

PART III – POLITICAL RISK FACTORS

A. POLITICAL ATTITUDES

1. Please rank the contributions of the foreign capital in your firm to Turkey in your view, according to the degree of importance (between 1- most important and 8-least important)

1. Technology	
2. International marketing power	
3. Capacity of capital/ financing power	
4. Economy of scale/efficiency	
5. Management know-how	
6. R&D	
7. Employment	
8. Other (please specify)	

2. Please answer the following:	Yes	No
Do you believe that these contributions are perceived enough by the government?		
Do you believe that these contributions are perceived enough by the society?		
Do you emphasize these contributions in the public relations activities of your firm?		

3. Do you see any opposition to foreign direct investment by the groups in Turkey listed below?
(Please mark all the boxes you find appropriate)

	Generally against FDI	Against FDI in our sector	Against FDI from the country of origin of the foreign capital	Against FDI by the firm
Government				
Leftist groups				
Other ideological groups (religious, ethnic, etc.)				
Union, association or chambers				
Bureaucracy				
Media				
Army				
Political parties (if yes, please specify in boxes)				
Terrorists				

4. Do you believe that these groups have capacity to produce change the foreign investment policy of Turkey?

	Yes	No
Government		
Leftist groups		
Other ideological groups (religious, ethnic, etc.)		
Union, association or chambers		
Bureaucracy		

	Yes	No
Media		
Army		
Political parties		
Terrorists		
Other countries/International organizations		

5. Have any boycotts occurred against your products because of the foreign capital in your firm?

( ) Yes ( ) No

If your answer is "Yes", to what degree were your earnings affected?

( ) None ( ) Low ( ) Medium ( ) High

Were any measures taken to decrease the effects of the boycott? ( ) Yes ( ) No

If your answer is "Yes", which of the following measures were taken?

(You may mark more than one item)

- ( ) Production was slowed.
- ( ) Price changes were applied.
- ( ) Exports were increased.
- ( ) Campaign was held to decrease the public reaction.
- ( ) Other (please specify) .....

B. POLITICAL VIOLENCE

1. Please specify the degree of the effect of terrorism and general strikes on your firm in the past 3 years.

	Terrorism			General strikes		
	No effect	Indirect effect	Direct effect	No effect	Indirect effect	Direct effect
On assets						
On earnings						
On the mode of operations						
On long term planning						

2. Has your investment been insured against acts of political violence? ( ) Yes ( ) No

If your answer is "Yes", please specify the source of guarantee:

- ( ) Public office in country of origin of the foreign capital ( ) Private local insurance company
 ( ) International organization investment guarantee agency ( ) Other (please specify)
 ( ) Private foreign insurance company

C. POLITICAL SYSTEM AND GOVERNMENT STABILITY

1. Do you agree with the following views? Please mark the appropriate boxes.

	I don't agree	I partially agree	I agree
Turkey is a democratic country.			
In Turkey, free market economy is in effect.			
There is no big ideological differences among political parties.			
In preparation of laws, views of related groups are taken into consideration.			
There is extra-legal intervention on political institutions.			
Governments change too frequently.			
Governments can't execute long term policies.			
Governments in power execute inconsistent policies.			
The outcome of current government policies are uncertain.			

2. Please specify the degree of effect of political instability on your firm.

	In past 3 years			Currently		
	No effect	Indirect effect	Direct effect	No effect	Indirect effect	Direct effect
On assets						
On earnings						
On the mode of operations						
On long term planning						

3. Do you agree with the view "Political instability produces economic uncertainty"? ( ) Yes ( ) No

If your answer is "Yes", please specify the measures taken by your firm for protection from economic uncertainties:.....

D. GOVERNMENT INTERVENTION

1. Is your firm obliged to act according to specific public enterprises, because these are either the main supplier, buyer or competitors of your firm?

- ( ) Yes ( ) No

If your answer is "Yes", please specify. (You may mark more than one item)

- ( ) This situation causes disadvantage on costs.
 ( ) This situation causes disadvantage on prices.
 ( ) This situation causes disadvantage on quality.
 ( ) This situation does not cause any disadvantages.
 ( ) Other (please specify).....

2. Please evaluate the degree of government intervention on the following types of decisions by your firm by assigning a score (0- None, 1- Low, 2- Medium, 3- High)

a. Employment	
b. Wages	
c. Production	
d. Marketing	
e. Pricing	

f. Exports	
g. Imports	
h. Financing	
i. Foreign exchange transfer out of borders	
j. Investment	

3. In these interventions, are you subjected to different restrictive practices compared with local firms?

( ) Yes ( ) No

If your answer is "Yes", please rank the three most important issues from the list above.

1. ....
2. ....
3. ....

E. APPLICATION OF LEGAL MEASURES

1. Please answer the following about the application of laws.	Yes	No
a. Do you believe that the judiciary is impartial in Turkey?		
b. Are laws in Turkey applied to the letter?		
c. Has your firm faced loss because of inadequate application of the laws?		
d. Has your firm faced breach of contract by public institutions?		
e. Has your firm ever applied to international arbitration? If you have, did any problems occur in the application?		
f. Have you ever had to make payments to public officials besides legal necessities?		

If your answer is "Yes" for "f", specify how often these types of payments are required on the issues below.

	Always	Frequently	Sometimes	Seldom	Never
To benefit from public services					
To provide necessary permits					
For tax procedures					
For contract with state enterprises					
For customs procedures					
For issues related to courts					

2. What is the degree of informal economy in Turkey?

( ) None ( ) Low ( ) Medium ( ) High ( ) Very High

3. What is the degree of unfair competition in Turkey?

( ) None ( ) Low ( ) Medium ( ) High ( ) Very High

4. If your local competitors show the acts below, to what degree does this produce problems for your firm?

	None	Low	Medium	High
Avoiding taxes				
Unfair price reduction				
Employing unregistered workers				
Violating our patents or intellectual property				
Privileged access to credit, customer or public services				
Privileged benefit from subsidies				

5. What is the degree of corruption in Turkey?

( ) None ( ) Low ( ) Medium ( ) High ( ) Very High

6. Which of the following problems exist with respect to bureaucratic procedures?

(You may mark more than one item)

- ( ) Take too much time.
- ( ) Are too complicated.
- ( ) Can be delayed on purpose by public officials.
- ( ) Are preventive to the degree that eliminates the effectiveness of our projects.
- ( ) Other (please specify).....

7. Please specify the degree of effect of problems in the application of current laws on your firm.

	In past 3 years			Currently		
	No effect	Indirect effect	Direct effect	No effect	Indirect effect	Direct effect
On assets						
On earnings						
On the mode of operations						
On long term planning						

8. To be protected from interventionist acts of government, negative changes in laws, or problems in application of current laws; which measures would you take from the list below? (You may mark more than one item)

- ( ) To provide support from foreign countries or international organizations.
- ( ) To apply to international courts.
- ( ) To utilize personal relations with government authorities.
- ( ) To voice complaints and suggestions through channels such as associations and chambers.
- ( ) To search for international public support through the media.
- ( ) To search for local public support through the media.
- ( ) To provide investment guarantee/ insurance.
- ( ) To make variation in product and operations.
- ( ) Other (please specify) .....

F. FOREIGN POLITICS

1. Please specify the degree of effect of wars taking place around Turkey and the embargoes Turkey participated in the past three years, on your firm.

	Wars			Embargoes		
	No effect	Indirect effect	Direct effect	No effect	Indirect effect	Direct effect
On earnings						
On long term planning						

2. How do you evaluate Turkey's relations with international organizations and the agreements she signed in the list below, with respect to the activities of your firm?

	No effect	Positive	Negative	Not informed
Organizations to which Turkey is member or related				
EU				
NATO				
World Trade Organization				
OECD				
IMF				
International agreements signed				
Multilateral investment guarantee agreements				
Multilateral agreements for the settlement of investment disputes				
Bilateral investment treaties with the country of origin of foreign capital				
Bilateral double taxation treaties with the country of origin of foreign capital				

PART IV – INFORMATION ABOUT THE RESPONDENT:

1. What is your position in the firm? .....
2. How long have you been in this position? .....
3. What is your nationality? ( ) Turkey ( ) Country of origin of foreign capital ( ) Other

THANK YOU FOR YOUR SUPPORT TO THE RESEARCH

Ek 2- Araştırmada Kullanılan Türkçe Anket Formu

Sayın Yönetici,

Ekte Türkiye'nin var olan doğrudan yabancı sermaye yatırım faaliyetlerinde politik riski ile ilgili bir anket formu bulunmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, gelişmekte olan ülkeler için sadece mali bir kaynak değil, teknoloji, yönetim becerisi ve ihracat potansiyeli gibi özellikleriyle giderek önem kazanan bir kalkınma desteği olarak görülmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gerçekleşmesi ve kalıcı olması için ise, uygun bir yatırım ortamı gerekmektedir.

Yatırım ortamı ekonomik, sosyal ve fiziksel çevreye ek olarak, politik unsurları kapsamaktadır. Politik ortamda, işletmelerin varlık veya kazanç kaybına uğramasına yol açan ani değişim ve belirsizlikler **politik risk** olarak adlandırılmaktadır. Politik risk, Türkiye'nin arzulanan ölçüde doğrudan yabancı sermaye çekmesinde bir yatırım ortamı engeli olarak bulunmaktadır.

"Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarında Politik Risk ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi" adlı akademik çalışma kapsamında, politik riskin Türkiye'de faaliyette bulunan yabancı sermayeli işletmeler açısından yarattığı olumsuzlukların incelenmesi için bir anket amaçlanmaktadır.

Yatırım ortamındaki engellerle ilgili en çok bilgi ve deneyim sahibi olanlar, Türkiye'de bulunan yabancı sermayeli işletme yöneticileridir. Yatırım ortamının iyileştirilmesi ile ilgili girişimde bulunmayı amaç edindiği için Yabancı Sermaye Derneği (YASED) yeleri arasından seçilen firmanızın, (lkemizde henüz yeni olan) bu tür akademik çalışmalara katkılarını son derece önemli ve değerlidir.

Çalışmaya katılmanız halinde yabancı sermayeli işletme yöneticileri açısından Türkiye'deki politik riskle ilgili kapsamlı sonuçlara ulaşılacaktır. Türkiye'de bulunan yabancı sermayeli Şirketlerin genelde ve sektörel bazda karşılaştıkları politik risk faktörleri, etkilenme oranları ve korunma önlemleri konusunda bu güne kadar kapsamlı olarak toplanmamış olan bilgi ve görüşler sayesinde değerlendirilecektir.

Katkılarınız sayesinde elde edilecek araştırma sonuçları talep edildiği takdirde tarafınıza sunulacaktır. Cevaplarınız akademik olmayan hiçbir amaçla kullanılmayacak ve tamamen gizli tutulacaktır.

Bu çalışmanın araştırma sonuçlarının örneklem grubunu temsil edebilmesi için soru formunun firmanız yetkili yöneticisi tarafından doldurularak en geç 6 Eylül 2004 tarihine kadar aşağıdaki adrese, e-postaya veya faks numarasına gönderilmesini rica ederiz. Desteğiniz ve ayırdığınız vakit için teşekkür ederiz. Sorularınız için iletişime geçmekte lütfen tereddüt etmeyiniz.

Saygılarımızla,

Prof. Dr. İkbal AKSULU
Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalı
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Dokuz Eylül Üniversitesi

Araç. Gör. Sevgi İLINGİR
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
İşletme Fakültesi
Dokuz Eylül Üniversitesi

İletişim:

Adres: Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi, Kaynaklar Yerleşkesi, 35160 Buca-İZMİR

Faks: (232) 453 50 62

Tel: (232) 453 50 43 – 3117 / (533) 350 43 80

e-mail: sevgi.cilingir@deu.edu.tr

alternatif e-mail: sevgicilingir@hotmail.com

Soruları cevaplarken lütfen **sadece Türkiye ve Türkiye piyasasını** değerlendiriniz.

BÖLÜM I- FIRMA BİLGİLERİ

1. Firmanız ile ilgili olarak aşağıdaki soruları cevaplayınız.

Faaliyete başlangıç tarihi:	
Faaliyette bulunduğu sektör:	
Yabancı sermaye oranı:	
Yabancı sermayenin kaynaklandığı ülke:	
Toplam sermayesi (A.B.D. doları veya milyar TL):	

2. Kamu işletmesiyle ortak iseniz kamu işletmesi payı nedir?

( ) Hayır ( ) Evet, %.....

3. Firmanızda çalışan sayısı nedir?

( ) 1-9 ( ) 10-49 ( ) 50-250 ( ) 250 +

4. Üretim biçiminizi nasıl tanımlarsınız?

( ) Emek-yoğun ( ) Sermaye-yoğun

5. Girdi maliyetlerinde ithalatın payı nedir?%.....

6. Satışlarınızda ihracatın payı nedir %.....

7. Firmanızın Türkiye'deki örgütlenme biçimi nedir?

Ana firma	
Bölgesel ana firma	
Şube	
Diğer	

8. Yatırım yerel-yabancı ortaklık şeklindeyse, yabancı ortağın işletme kararlarında kontrol seviyesi nedir?

( ) Hiç yok ( ) Düşük ( ) Orta ( ) Yüksek

BÖLÜM II – POLİTİK RİSK BİLGİ KAYNAKLARI

1. Türkiye'deki politik ortamla ilgili bilgi topluyor musunuz? ( ) Evet ( ) Hayır

Yanıtınız "evet" ise aşağıdaki kaynaklara başvuru sıklığını belirtiniz.

Bilgi kaynakları	Hiç	Ara sıra	Sık sık	Her zaman
Yerel medya				
Uluslararası medya				
Siyaset uzmanları				
Üniversite v( ) Araştırma kurumları				
İş örgütleri				
Rakipler				
Siyasetçiler				
Yöneticilerin kişisel bilgi ve deneyimleri				
Devlet kurumları				
Diğer (lütfen belirtiniz)				

BÖLÜM III – POLİTİK RİSK FAKTÖRLERİ

A. POLİTİK TUTUMLAR

1. İşletmenizdeki yabancı sermayenin size göre Türkiye'ye katkılarını önem derecesine göre sıralayınız. (1- en önemli ile 8-en az önemli arasında)

1. Teknoloji	
2. Uluslararası pazarlama gücü	
3. Sermaye kapasitesi/finansman gücü	
4. Ölçek ekonomisi/verimlilik	
5. Yönetim becerisi	
6. Ar-Ge	
7. İstihdam	
8. Diğer (lütfen belirtiniz)	

2. Lütfen cevaplayınız.	Evet	Hayır
Bu katkılar size göre hükümet tarafından yeterince algılanıyor mu?		
Bu katkılar size göre toplum tarafından yeterince algılanıyor mu?		
Bu katkıları firmanızın halkla ilişkiler faaliyetlerinde vurguluyor musunuz?		

3. Aşağıdaki gruplar içinde yabancı sermayeye karşıtık görüyor musunuz?
(Uygun gördüğünüz tüm kutuları işaretleyiniz.)

	Genel olarak karşıt	Sektörümüzde karşıt	Yabancı sermaye kaynağı ülkeye karşıt	İşletmeye karşıt
Hükümet				
Sol gruplar				
Diğer ideolojik gruplar (dini, etnik vb.)				
Sendika, dernek ve odalar				
Bürokrasi				
Medya				
Ordu				
Siyasi Partiler (var ise isim belirtiniz)				
Teröristler				

4. Bu grupların ülkenin yabancı sermaye politikasında değişiklik yaratabilecek kapasitede olduğunu düşünüyor musunuz?

	Evet	Hayır		Evet	Hayır
Hükümet			Medya		
Sol gruplar			Ordu		
Diğer ideolojik gruplar (dini, etnik vb.)			Siyasi Partiler		
Sendika, dernek ve odalar			Teröristler		
Bürokrasi			Diğer ülkeler/Uluslararası örgütler		

5. Bugüne kadar işletmenizdeki yabancı sermaye sebebiyle ürünlerinize karşı boykot yapıldı mı?

( ) Evet ( ) Hayır

Yanıtınız "evet" ise kazançlarınız üzerinde etkisi ne derecede oldu?

( ) Hiç ( ) Az ( ) Orta derecede ( ) Çok

Boykotun etkilerini azaltmak için önlem alındı mı? ( ) Evet ( ) Hayır

Yanıtınız "evet" ise aşağıdakilerden hangileri uygulandı?

(Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz)

- ( ) Üretim yavaşlatıldı.
( ) Fiyat değişikliği yapıldı.
( ) İhracat artırıldı.
( ) Kamuoyu tepkisini azaltmaya yönelik kampanya düzenlendi.
( ) Diğer (lütfen belirtiniz) .....

B. SİYASİ ŞİDDET

1. Terörizm ile genel grevlerin son 5 yıl içinde işletmenize etki derecesini belirtiniz.

	Terörizm			Genel grevler		
	etkisiz	Dolaylı olarak etkili	Doğrudan etkili	etkisiz	Dolaylı olarak etkili	Doğrudan etkili
Varlıklar üzerinde						
Kazançlar üzerinde						
Faaliyetleri yürütme biçimi üzerinde						
Uzun vadeli planlamada						

2. Yatırımınız siyasi şiddet eylemlerine karşı sigortalandı mı? ( ) Evet ( ) Hayır

Yanıtınız "evet" ise garanti kaynağını belirtiniz:

- ( ) Yabancı sermaye kaynağı ülke kamu kuruluşu ( ) Özel yerel sigorta firması
( ) Uluslararası örgüt yatırım garanti kuruluşu ( ) Diğer (lütfe belirtiniz)
( ) Özel yabancı sigorta firması

C. SİYASİ SİSTEM VE HÜKÜMET İSTİKRARI

1. Aşağıdaki fikirlere katılıyor musunuz? İlgili kutuyu işaretleyiniz.

	Katılmıyorum	Kısmen katılmıyorum	Katılıyorum
Türkiye demokratik bir ülkedir.			
Türkiye'de serbest piyasa ekonomisi geçerlidir.			
Siyasi partiler arasında büyük ideolojik farklar yoktur.			
Yasaların hazırlanmasında ilgili grupların görüşleri dikkate alınmaktadır.			
Siyasi kurumlara yasa dışı müdahale vardır.			
Hükümetler çok sık değişmektedir.			
Hükümetler uzun vadeli siyaset yürütememektedir.			
Yönetimdeki hükümetler tutarsız politikalar izlemektedir.			
Bugünkü hükümet politikalarının sonucu belirsizdir.			

2. Siyasi istikrarsızlığın işletmenize etki derecesini belirtiniz

	Son 5 yıl içinde			Günümüzde		
	etkisiz	Dolaylı olarak etkili	Doğrudan etkili	etkisiz	Dolaylı olarak etkili	Doğrudan etkili
Varlıklar üzerinde						
Kazançlar üzerinde						
Faaliyetleri yürütme biçimi üzerinde						
Uzun vadeli planlamada						

3. "Siyasi istikrarsızlık ekonomik belirsizliğe yol açar." görüşüne katılıyor musunuz? ( ) Evet ( ) Hayır

Yanıtınız "evet" ise firmanızın ekonomik belirsizliklerden korunma önlemlerini lütfe belirtiniz:

D. HÜKÜMET MÜDAHALESİ

1. Firmanızın temel tedarikçi, alıcı veya rakip olması sebebiyle belirli kamu kuruluşlarına bağlı olarak hareket etmek zorunda kalıyor mu?

( ) Evet ( ) Hayır

Yanıtınız "evet" ise işaretleyiniz. (Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz)

- ( ) Bu durum maliyetler açısından dezavantaj yaratıyor.
( ) Bu durum fiyatlar açısından dezavantaj yaratıyor.
( ) Bu durum kalite açısından dezavantaj yaratıyor.
( ) Bu durum dezavantaj yaratmıyor.
( ) Diğer (lütfe belirtiniz).....

2. Hükümetin işletmenizin aşağıdaki türden kararlarına müdahale derecesini birer sayı ile değerlendiriniz.

(0- hiç, 1- düşük, 2- orta, 3- yüksek)

a. İstihdam	
b. Ücretler	
c. Üretim	
d. Pazarlama	
e. Fiyatlandırma	

f. İhracat	
g. İthalat	
h. Finansman	
i. Yurt dışına döviz transferi	
j. Yatırım	

3. Bu müdahalelerde yerel işletmelere göre farklı kısıtlayıcı uygulamalara tabi tutuluyor musunuz?

( ) Evet ( ) Hayır

Yanıtınız "evet" ise yukarıdaki listeden en önemli ilk 3 tanesini sıralayınız.

1. ....
2. ....
3. ....

E. MEVZUAT UYGULAMALARI

1. Kanunların uygulanması konusunda aşağıdaki soruları cevaplayınız.	Evet	Hayır
a. Türkiye'de yargı sizce tarafsız mı?		
b. Türkiye'de kanunlar harfiyen uygulanıyor mu?		
c. Firmanız kanunların doğru uygulanmaması sebebiyle kayba uğradı mı?		
d. Firmanızın kamu kuruluşları ile sözleşmesi ihlal edildi mi?		
e. Firmanız uluslararası tahkime hiç başvurdu mu? Başvurduysanız, uygulanması konusunda sorun yaşandı mı?		
f. Devlet kurumlarında çalışanlara yasal gerekler dışında ödemeler yapmak zorunda kaldınız mı?		

"F" şıkkına yanıtınız "evet" ise, bu ödemelerin aşağıdaki konularda ne sıklıkta gerektiğini belirtiniz.

	Her zaman	Genellikle	Bazen	Nadiren	Hiç
Kamu hizmetlerinden faydalanma					
Gerekli izinleri temin etme					
Vergi işlemleri					
Devlet kuruluşlarıyla sözleşme					
Gümrük işlemleri					
Mahkemelerle ilgili işler					

2. Türkiye'de kayıt dışı ekonominin seviyesi nedir?

( ) Yok ( ) Az ( ) Orta seviyede ( ) Fazla ( ) Çok fazla

3. Türkiye'de rekabet ihlalleri ne seviyededir?

( ) Yok ( ) Az ( ) Orta seviyede ( ) Fazla ( ) Çok fazla

4. Rakipleriniz aşağıdaki davranışları gösteriyorsa bu firmanız için ne ölçüde problem yaratıyor?

	Hiç	Çok az	Orta derecede	Çok fazla
Vergiden kaçma				
Fiyat kırma				
Kayıtsız işçi çalıştırma				
Patent ve fikri mülkiyetlerinizi ihlal				
Kredi, müşteri veya altyapı hizmetlerine ayrıcalıklı biçimde ulaşma				
Teşviklerden ayrıcalıklı biçimde faydalanma				

5. Türkiye'de yolsuzluk ne ölçüdedir?

( ) Yok ( ) Az ( ) Orta seviyede ( ) Fazla ( ) Çok fazla

6. Bürokratik işlemler ile ilgili aşağıdaki sorunlardan hangileri mevcuttur?

(Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz)

- ( ) Çok uzun sürüyor.
- ( ) Çok karmaşık.
- ( ) Memurlar tarafından özellikle geciktirilebiliyor.
- ( ) Projelerimizin etkinliğini ortadan kaldıracak seviyede engelleyici.
- ( ) Diğer (lütfen belirtiniz).....

7. Mevcut yasalarda uygulama sorunlarının işletmenize etkisini belirtiniz.

	Son 5 yıl içinde			Günümüzde		
	etkisiz	Dolaylı olarak etkili	Doğrudan etkili	etkisiz	Dolaylı olarak etkili	Doğrudan etkili
Varlıklar üzerinde						
Kazançlar üzerinde						
Faaliyetleri yürütme biçimi üzerinde						
Uzun vadeli planlamada						

8. Hükümetin müdahaleci eylemleri, olumsuz yasal değişiklikler veya mevcut yasaların uygulanması konusundaki sorunlardan korunmak için aşağıdaki önlemlerden hangilerini alırsınız? (Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz)

- ( ) Yabancı ülkeler veya uluslararası örgütlerden destek sağlamak.
( ) Uluslararası yargıya başvurmak.
( ) Hükümet yetkilileri ile kişisel ilişkileri kullanmak.
( ) Dernek, oda vb. kanallarla şikayet ve önerileri dile getirmek.
( ) Medya yoluyla uluslararası kamuoyu desteği aramak.
( ) Medya yoluyla yerel kamuoyu desteği aramak.
( ) Yatırım garantisi / sigortası edinmek.
( ) Ürün ve faaliyetlerde değişiklik yapmak.
( ) Diğer (lütfen belirtiniz) .....

F. DIŞ SİYASET

1. Türkiye çevresinde yer alan savaşların ve Türkiye'nin katıldığı ambargoların son 5 yıldır işletmenize etki derecesini belirtiniz.

	Savaşlar			Ambargolar		
	etkisiz	Dolaylı olarak etkili	Doğrudan etkili	etkisiz	Dolaylı olarak etkili	Doğrudan etkili
Kazançlar üzerinde						
Uzun vadeli planlamada						

2. Türkiye'nin aşağıda sıralanan uluslararası örgütlerle ilişkileri ve imzaladığı anlaşmaların işletmenizin faaliyetlerine etkisi açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?

	Etkisiz	Olumlu	Olumsuz	Bilgim yok
Üye veya ilişkili olunan örgütler				
Dünya Ticaret Örgütü				
OECD				
AB				
NATO				
IMF				
İmzalanan uluslararası anlaşmalar				
Çok taraflı yatırım garanti sözleşmeleri				
Çok taraflı yatırım uyuşmazlıklarının çözümü anlaşmaları				
Yabancı sermaye kaynağı ülke ile ikili yatırım garanti anlaşması				
Yabancı sermaye kaynağı ülke ile ikili çifte vergilendirmeyi önleme anlaşması				

BÖLÜM IV - ANKETİ CEVAPLAYAN İLE İLGİLİ BİLGİLER:

1. Firmadaki göreviniz nedir? .....

2. Ne süredir bu görevdesiniz? .....

3. Uyuğunuz? ( ) T.C. ( ) Yabancı sermayenin kaynaklandığı ülke ( ) Diğer

ARAŞTIRMAYA DESTEĞİNİZ İÇİN TEŞEKKÜR EDER, ÇALIŞMALARINIZDA BAŞARILAR DİLERİZ.

Ek 3- Anket Formu Hakkında YASED Tarafından Hazırlanan Üst Yazı

10.08.2004
004/337

TO : YASED Members
FROM : Secretary General

Dear Member,

Please find herewith the cover letter and the questionnaire of the survey, that has been conducted in scope of the academic study "Political Risk in Foreign Direct Investment and Evaluation in the Context of Turkey" headed by Prof.Dr. İkbâl Aksulu from Dokuz Eylül University.

Your valuable contributions to the survey will be highly appreciated, since those who have the knowledge and experience about the issue, are the firms operating with foreign capital and comprehensive results can be drawn from different viewpoints and experiences.

Please be informed that the questionnaire will be posted back latest by September 6, 2004 to Sevgi Çilingir ,whose contact information is included in the cover letter. We will be grateful for your close cooperation.

With our best regards.